

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**UYGAR ULUSLARCA KABUL EDİLMİŞ HALİYLE HUKUKUN
GENEL PRENSİPLERİ: AVRUPA MERKEZCİ ULUSLARARASI
HUKUK**

Ahmet Baha ŞARMAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

UYGAR ULUSLARCA KABUL EDİLMİŞ HALİYLE HUKUKUN GENEL PRENSİPLERİ:
AVRUPA MERKEZCİ ULUSLARARASI HUKUK

Ahmet Baha ŞARMAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Ahmet Baha ŞARMAN tarafından hazırlanan "Uygar Uluslarca Kabul Edilmiş Haliyle Hukukun Genel Prensipleri: Avrupa Merkezci Uluslararası Hukuk" başlıklı bu çalışma, 05.09.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR (Danışman)

Dr. Öğretim Üyesi Muammer KETİZMEN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezim kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

31/10/2024

Ahmet Baha ŞARMAN

¹“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) **Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**
- (2) **Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**
- (3) **Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.**
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
*** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ahmet Baha şARMAN

ÖZET

ŞARMAN, Ahmet Baha. *Uygar Uluslarca Kabul Edilmiş Haliyle Hukukun Genel*

Prensipieri: Avrupa Merkezci Uluslararası Hukuk. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Uluslararası hukuk günümüz itibariyle ulusal hukuka ve dolayısıyla ülkelerin siyasetine, ekonomisine, toplumsal yapılarına vb. derinden etki eden bir konumdur. Bu nedenle ulusal olanlar hakkında düşünürken uluslararası olanı ele almak da kaçınılmaz bir gereklilik arz etmektedir. Hâliyle dünya siyasetini ve onun bugünkü kriz durumunu çözümleyerek Türkiye'nin içinde bulunduğu küresel ve ulusal sorunlara ışık tutabilmek için uluslararası hukuku, onun tarihini, yapısını, işleyişini ve temellerini sağlam bir şekilde kavrayabilmemiz gerekmektedir. Yakın zamanda Azerbaycan, Irak, Suriye, Libya, Mısır gibi coğrafyalarda yaşananlar ve bugün Ukrayna ile Filistin gibi coğrafyalarda yaşanmaya devam edenler de bu gerekliliğin önemini bilhassa pekiştirmektedirler. Ne var ki Avrupa merkezci ideoloji bu anlama ve kavrama çabamızın önündeki en büyük engellerdendir. Bir yandan uluslararası hukukun ve ona bağlı ulusal kurumlar, kurallar vb. yapıların tartışmalı biçimde inşa edilmesine neden olmaktadır. Diğer yandan bu tartışmalı inşa işlevini sürdürerek hem Avrupa merkezci (ve dolayısıyla tartışmaya açık) uluslararası hukuk kurgusunun yeniden üretilmesine yol açmakta hem de meşruiyet kazanmasını sağlayarak ona yöneltilebilecek itirazları daha en başından bertaraf etmektedir. O halde Avrupa merkezci uluslararası hukuku ele almak öncelikle Avrupa merkezci ideolojiyi ele almayı gerektirmektedir.

Çalışmanın ilk kısmı da bu maksat doğrultusunda Avrupa merkezci ideolojiyi çözümlenmeye hasredilmiştir. Buna göre öncelikle Avrupa merkezci ideolojinin tanımı yapılmış, ardından da bütün sosyal bilimler alanlarına sirayet eden tarihsel kurgusu -alternatif bir perspektif ortaya koyularak- eleştiriye tâbi tutulmuştur. Çalışmanın ikinci kısmında da bu alternatif tarihsel yaklaşım doğrultusunda devletlerarası hukukun tarihinin Batılıların tekelinde olmadığına ilişkin bir bölümle başlanmıştır. Devamındaki bölümlerde ise Batı üstünlükçü uluslararası hukuka temel teşkil eden maddi koşullar ve bunlardan neşet eden Avrupa merkezci ideolojik fikirler incelenerek; Birleşmiş Milletler Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde (ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 7. maddesinde) yer alan "Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukukun Genel Prensipleri" hükmündeki "Uygar Uluslar" vurgusunda somutlaşan günümüz Avrupa merkezci uluslararası hukuku çözümlenerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Avrupa merkezcilik, uluslararası hukuk, devletlerarası hukuk, hukuki pozitivism, Birleşmiş Milletler Adalet Divanı Statüsü

ABSTRACT

ŞARMAN, Ahmet Baha. *General Principles of Law as Accepted by Civilized Nations: Eurocentric International Law*. Master's Thesis, Ankara, 2024.

International law today profoundly influences national law and, consequently, the politics, economy, social structures, etc., of countries. Therefore, when contemplating national matters, it becomes an unavoidable necessity to also consider the international dimension. Accordingly, to shed light on the global and national problems that Turkey is currently facing by analyzing world politics and its present state of crisis, we need to firmly grasp international law—its history, structure, functioning, and foundations. Recent events in regions such as Azerbaijan, Iraq, Syria, Libya, and Egypt, as well as ongoing situations in Ukraine and Palestine, particularly reinforce the importance of this necessity. However, Eurocentric ideology is one of the biggest obstacles to our efforts to understand and comprehend this. On one hand, it leads to the controversial construction of international law and related national institutions, rules, and structures. On the other hand, by perpetuating this controversial construction, it both causes the reproduction of the Eurocentric (and thus debatable) construct of international law and, by ensuring its legitimacy, preemptively eliminates objections that might be directed at it. Therefore, addressing Eurocentric international law first requires addressing Eurocentric ideology.

The first part of this study is devoted to analyzing Eurocentric ideology for this purpose. Accordingly, a definition of Eurocentric ideology is first provided, followed by a critique of its historical construct—which has permeated all areas of social sciences—by presenting an alternative perspective. In the second part of the study, in line with this alternative historical approach, it begins with a section discussing how the history of inter-state law is not exclusively being under the monopoly of Westerners. Subsequent sections examine the material conditions foundational to Western-supremacist international law and the Eurocentric ideological concepts derived from these conditions. The study concludes by analyzing the Eurocentric international law concretized in the term “principles of law recognized by civilized nations” in Article 38 of the Statute of the International Court of Justice (and in Article 7 of the European Convention on Human Rights) through its emphasis on “civilized nations.”

Keywords

Eurocentrism, international law, interstate law, legal positivism, Statute of the United Nations Court of Justice

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM AVRUPA MERKEZCİ İDEOLOJİ.....	6
1.1. TANIM, TARİHÇE VE ELEŞTİRİ.....	6
1.2. AVRUPA MERKEZCİ TÜNEL TARİHİ YERİNE DÜNYASİSTEMİ TARİHİ..	12
1.2.1. Antikite	13
1.2.2. Avrupa Ortaçağ'ı	24
1.2.3. Avrupa Rönesans'ı ve Yeni Kıta'nın Keşfi	34
1.3. ARA SONUÇ	50
2. BÖLÜM UYGAR ULUSLARCA KABUL EDİLEN HUKUK	52
2.1. ULUSLARARASI HUKUKU TARİHSEL BAĞLAMINA OTURTMAK	52
2.1.1. Antikitede ve Avrupa Ortaçağ'ında Devletlerarası Hukuk.....	53
2.1.2. Avrupa Rönesans'ı Sonrası Devletlerarası Hukuk	58
2.2. MODERN DÜNYA DÜZENİ	76
2.2.1. Sanayi Devrimlerinden 2. Dünya Savaşı'na Avrupa'nın "Geri Kalanlar" Karşısındaki Üstünlüğünün Tesis Edilmesini Olanaklı Kılan Maddi Dönüşümler .	77
2.2.2. 2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Batı'nın "Geri Kalanlar" Karşısındaki Üstünlüğünün Sürdürülmesini ve Yeniden Üretilmesini Olanaklı Kılan Maddi Dönüşümler.....	87
2.3. MODERN DÖNEMDE AVRUPA MERKEZCİ DÜNYA TASAVVURU VE ULUSLARARASI HUKUK.....	92

SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	109
EK1 ORJİNALLİK FORMU	115
EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	117

GİRİŞ

Günümüz küresel siyaseti ve dolayısıyla uluslararası hukuk post yapısalcı izlekten, “postmodern durum”; liberal çerçeveden “post truth ve popülizm çağı”; realist perspektiften “medeniyetler çatışması” ve Marksist bakış açısından “hegemonik mücadele dönemi” olarak adlandırılan açık bir kriz hâindedir. Liberal ve/veya idealist olarak indirgeyebileceğimiz kuramsal çerçevelere yakın teorisyenlerce 1991 yılında SSCB’nin dağılmasının ve Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından -oldukça cüretkâr biçimde- “Batılı”¹ liberal demokrasiler lehine “tarihin sonunun” ilan edildiği mutlak zafer havası bugün dağılmış vaziyettedir. Onun yerine her yanı, modernite paradigmasının sona erdiği postmodern bir çağa mı girdiğimiz (Benton ve Craib, 2018) ya da günümüz krizinin medeniyetler arasında ilkesel farklılıklara dayanan çatışmalardan mı (Huntington, 2015) yoksa liberal demokrasilere karşı post truth siyaseti yürüten otoriter popülist rejimlerin meydan okumalarından mı (Heywood, 2019a; Pritchard, 2022) kaynaklandığı şeklindeki krizi anlamlandırma çabalarının hüküm sürdüğü kaotik bir hava sarmıştır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Findlay ve O'Rourke, 2019; Frank, 2010; Heywood, 2019b; Hobson, 2023).

¹ Okumakta olduğunuz çalışmada “Batı” veya “Batılılar” kavramları özünde Avrupa merkezci ideolojinin “uygar olanlar-geri kalanlar” ikilemini kurgularken Avrupalıların kendileri için ürettikleri bir tanımlama olsa da, çalışma boyunca yalnızca Avrupalılar denilmekle sınırlı kalınamayacak yerlerde ABD ve Avrupa’yı kapsamak için -zorunlu kaldığı ölçüde- kullanılmıştır.

Ayrıca sıkça kullanımına başvurulacak olan “Avrupa” kavramının da aynı ideolojik yaklaşım doğrultusunda icat edildiğini belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Tarihte Avrupa diye ayrı bir kıta var olmamıştır. Avrasya -hatta Süveyş Kanalı’nı saymazsak- Afro-Avrasya bütün bir kara parçasıdır. Keza Afro-Avrasya toplumlarının çoğu Avrupa’yı ve Avrupalıları ayrıksı bir konuma yerleştiren Avrupa merkezci perspektifin bize sunduğunun aksine tarih boyunca yoğun bir etkileşim ve alışveriş hâlinde birlikte şekillenmişlerdir (Gills ve Frank, 2003a; Hodgson, 2020). Dolayısıyla çalışma boyunca kullanılacak “Batı”, “Avrupa” veya bunlara ilişkin benzeri kavramlara, onların kendilerine atfettikleri ayrıksı konumu pekiştirmek maksadıyla değil başka eserlerden istifa ederken bütünlüğü bozmamak ve anlaşılmaz olmamak maksadıyla yer verilmektedir.

NATO'nun ve eski SSCB'nin Avrasya'daki hâkimiyet alanlarının sınırlarını oluşturan Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkasya, Kızıldeniz, Levant, Aden ile Basra Körfezleri; dağılan SSCB'nin eski toprakları olan Orta Asya Türki Cumhuriyetleri ile bu bölgeden Hindistan'a ve Pakistan'a uzanan alan; ayrıca Çin ile NATO'nun karşılaşma alanları olan Kore, Tayvan ve Güneydoğu Asya ada ülkeleri kuşağı bu kaotik havayı daha da iç karartıcı hâle getiren günümüzün aktif küresel fay hatlarıdır (Brzezinski, 2010; Kissinger, 2016). Hatta Ukrayna, Suriye, Irak ve Filistin gibi fay hatları adeta büyük depremler doğuracak şekilde kırılmış ve bölgelerdeki gerilimler yerlerini büyük çaplı silahlı çatışmalara ve aktif savaflara bırakmışlardır. Libya ve Irak müdahalelerine ilişkin hukuki ve siyasi tartışmalar henüz nihâyete eremedi "Batı" ile Rusya arasında Ukrayna savaşı başlamış bulunmaktadır. Ardından onu İsrail ile Filistin arasındaki artan şiddetli çatışmalar izlemektedir. Ve bu iki savaş durumu, okumakta olduğunuz çalışmanın kaleme alınış sürecinde de devam etmektedir.

Bugün geldiğimiz noktada birçok politikacı, teorisyen ve stratejist ya Üçüncü Dünya Savaşı'nın başlamak üzere olduğu ya da çoktan başladığı şeklinde değerlendirmeler yapmaktadırlar. Nükleer güce sahip Pakistan ile Hindistan arasındaki sınır uyuşmazlığı bölgeleri vb. anlaşmazlıklar; keza günümüzün iki süper gücü olarak nitelendirebileceğimiz ABD ve Çin arasındaki Kore ve Tayvan gerilimleri tüm dünya kamuoyunun tedirginlikle izlediği diğer kritik noktalardır. Ayrıca ülkemizin de içinde bulunduğu veya doğrudan ya da dolaylı aktif katılımının olduğu Ege, Doğu Akdeniz, Kafkasya ve Orta Asya'ya ilişkin sorunlar da ne siyasi ne de hukuki açılardan çözüme kavuşturulamamış biçimde karşımızda durmaktadırlar.

Sayılan bütün bu sorunların çözümü için uluslararası hukukun sağlam bir şekilde çözümlenebilmesi ve mümkünse aktif bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak ne var ki mevcut biçimiyle uluslararası hukukun kendisi bir noktada bu sorunları doğuran hatta onların çözülememesine neden olan

yapısal koşullarla birbirlerini besleyen bir biçimde şekillenmiştir. Dolayısıyla anılan sorunların tüm taraflar açısından tatmin edici çözümlere kavuşturulamamaları uluslararası hukukun kendisinin doğrudan bir tartışma nesnesi olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası hukukun muhteviyatının yanında kendi varlığına da yönelik artan sayıda çalışma (Anghie, 2004; Hobson, 2023; Özdemir, 2011) olduğu da söylenebilmektedir.

Okumakta olduğunuz çalışmada da ileri sürüldüğü gibi bu çalışmaların kahir ekseriyeti Avrupa merkezci ideolojinin dayattığı perspektif doğrultusunda tartışmaya açık sonuçlar üretmektedirler. Küresel siyasal ve dolayısıyla uluslararası hukuk sisteminde Sanayi Devriminden günümüze ezici bir “Batı” üstünlüğü mevcuttur. Hâliyle uluslararası hukuk büyük ölçüde “Batılı” teorisyenlerce, “Batılıların” ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiştir (Anghie , 2004; Hobson, 2023; Kayaoğlu, 2010; Özdemir, 2011). Dolayısıyla mevcut uluslararası hukuk paradigmasıyla, Dünya Sistemi'nin yapısal koşullarının işleyişinin maddi hayattaki biçimlenişe uygun şekilde kavranarak yukarıda sayılan krizlere ilişkin isabetli tespitler yapılabilmesi ve çözümler üretilebilmesi mümkün gözükmemektedir. O halde uluslararası hukuk yeniden ele alınmalıdır. Ancak Avrupa merkezci prangalarından kurtarılacak biçimde (Özdemir, 2011)...

Çalışma boyunca da bu bağlamda uluslararası hukukun bizzat kendisi inceleme konusu edinilip onun tarihinin ve teorisinin Avrupa merkezci olmayan bir zeminde ele alınması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda giriş kısmını izleyen bölümde Avrupa merkezci ideolojinin tanımı yapılacak ve nasıl da bütün sosyal, siyasal, toplumsal vb. alanlara sızdığı ortaya konulacaktır. Devamında bize sunduğu sosyal tarihsel kuram eleştirel biçimde ele alınacaktır.

Avrupa merkezci tünel tarihi serimlenirken ve eleştirisi yapılırken işe ilk önce Antik Yunan ve Antik Roma efsanelerinden başlanacaktır. Avrupalıların tarihlerini başlattıkları; bugünkü bütün kurum, kural ve fikirlerinin kökenlerini dayandırdıkları bu iki medeniyetin Avrupa merkezci tarih anlatısında kurgulandığı üzere Avrupa'nın temeli olmadığı, aksine Avrasya'daki mevcut ileri merkezlerin (Mısır, Levant, Mezopotamya vb.) birer uzantısı olarak geliştikleri ortaya konulacaktır.

Avrupa merkezci tünel tarihinin eleştirel biçimde ele alındığı birinci kısmın ikinci alt bölümünde ise Avrupa'nın yalnızca kendisinin ciddi bir çöküş dönemine girdiği Karanlık Çağ olan Avrupa Ortaçağ'ını tüm insanlığa mâl etmesinin hatalı bir tarihsel okuma olacağı; çünkü Avrasya'nın geri kalan merkezlerinin canlılığının ve sürekliliğinin korunduğu olgusu üzerinde durulacaktır.

İlk kısmın son alt bölümünde ise önceki alt bölümlerle paralel olarak Avrupalıların Rönesans, Coğrafi Keşifler ve Aydınlanma dönemiyle de "geri kalanlar" karşısında üstünlük kuramadıkları tarihsel veriler ışığında serimlenecektir. Ardından da yine tarihsel olgulara uygun olarak Avrupalıların üstünlük kurmadığı ancak mevcut üstünlere denk bir konuma gelmeye başladıkları değerlendirilmesiyapılarak Avrupalıların Dünya Sistemindeki bu şekilde çevre konumundan merkez konumuna yükselmesinin nasıl gerçekleştiği özetlenecektir.

Çalışmanın ikinci kısmında uluslararası hukuku Avrupa merkezci olmayan biçimde dönemselleştirme tartışmasını da içeren bir değerlendirmeye giriş yapılacaktır. Uluslararası hukukun başlangıcını belirlemeye ve onu dönemlere ayırmaya ilişkin tartışmalar genel olarak özetlendikten sonra bu hususa ilişkin kaleme alınmış çalışmaların Avrupa merkezçiliğinin etkisi altında yürütüldükleri için yeterli ölçüde açıklayıcı olmadıkları eleştirisi yöneltilecektir. Ardından da

uluslararası hukukun başlangıcını saptama ve dönemlere ayırma tartışmasının uluslararası hukuku karşılıklı etkileşim içerisinde şekillendiren maddi koşullara (kapitalizm) dayalı bir tartışma yürütmenin daha açıklayıcı olacağı ve bu ölçüte dayanarak uluslararası hukukun başlangıç tarihinin ve gelişiminin nasıl saptanacağı değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tezin temel hipotezine bağlanan son alt bölümde ise endüstri devrimlerinden 2. Dünya Savaşına kadar olan dönem ile 2. Dünya Savaşı'ndan günümüze uzanan dönemin ekonomi politik yapılarının (kapitalizmin) Avrupa ve sonrasında tümüyle Batı üstünlüğünü nasıl olanaklı kılındığı değerlendirilecektir. Son olarak bu yapısal dönüşümlere bağlı olarak şekillenen Avrupa merkezci siyasal düşünceler ile uluslararası hukuk kavrayışları karşılaştırmalı biçimde ele alınarak; günümüz uluslararası hukukunun -bu bağlamda- Uluslararası Adalet Divanı Statüsü Madde 38'de uluslararası hukukun kaynakları sayılırken vurgulanan "Uygar Uluslar" ibaresinde somutluk kazandığı değerlendirilmesiyle uluslararası hukukun Avrupa merkezci temelleri ve yapısı incelenerek çalışma sonlandırılacaktır.

1. BÖLÜM

AVRUPA MERKEZCİ İDEOLOJİ

1.1. TANIM, TARİHÇE VE ELEŞTİRİ

Uluslararası hukukun Avrupa merkezci olduğunu ileri sürüp bu duruma ilişkin eleştirel çözümler yapmadan önce Avrupa merkeziliğinin ne olduğu ve sosyal bilimlere -bilhassa tarih alanına- nasıl derinden sirayet ettiğine ilişkin değerlendirme yapmak, günümüz uluslararası hukukunun Avrupa merkezci yapısını çözümlenebilmek ve bu yapının kökenlerine inerek okumakta olduğunuz çalışma boyunca yöneltilecek eleştirileri gerekçelendirebilmek için oldukça önemlidir. “Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukukun Genel Prensipleri” hükmü bağlamında somutlaşan Avrupa üstünlükçü uluslararası hukuka ilişkin güçlü dayanaklara sahip bir itiraz yöneltilebilmesi için Avrupa merkezci tünel tarihi eleştirel ve detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu yüzden çalışmanın okumakta olduğunuz 1. kısmı boyunca öncelikle Avrupa merkeziliğinin tanımı yapılacaktır ve ne olduğu (maddi hayata nasıl yansıdığı) -imkânlar dâhilinde- somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Ardından da yine tanımlama ve somutlaştırma gayelerini kapsar biçimde tarihsel kurgusuna ilişkin üç temel dönem üzerinden (sırasıyla Antik Dönem, Avrupa Ortaçağ’ı ve Avrupa Rönesans’ıyla başlayarak Aydınlanma’ya uzanan tarihsel kesitler) değerlendirilme yapılmaya çalışılacaktır.

Avrupa merkezilik, Avrupalıların Sanayi Devrimi sonrasında “geri kalanlar”² karşısında elde ettikleri mutlak üstünlüğün, adeta bir tünel şeklinde yalnızca

² Çalışma boyunca “geri kalanlar” tanımı, “the West and the Rest” deyimindeki “Rest” kavramına karşılık olarak ve aynı zamanda Dünya Sistemi’nin ürettiği yapısal koşullardan kaynaklanan eşitsizliği koruyan ve yeniden üreten bağımlılık ilişkileri nedeniyle (Anievas ve Nişancıoğlu,

kendi geçmişlerine doğru uzatılarak “geri kalanları” dışarıda bırakan ve onlarda bulunmayıp sadece kendilerinde bulunan bir takım etnik, dini, coğrafi, kültürel vb. nedenlere dayalı açıklandığı ideolojik kuramdır (Amin, 2018; Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Blaut, 2012; Frank, 2010; Goody, 2012; Hobson, 2019; Hodgson, 2020; Marks, 2022).

Avrupa merkezci ideoloji, esasen Sanayi Devrimi sonrasında -en azından belli bir süre- neredeyse hiçbir düşünürün kendisine temas etmeksizin çalışmalarını yürütemeyeceği ölçüde hâkimiyet kazanmıştır (Frank, 2010; Hobson, 2023; Marks, 2022). Diğer yandan Avrupa Rönesans’ıyla birlikte klasik eserlere³ yeniden yöneliş hareketlerinin başlamış olması nedeniyle Avrupa Rönesans’ından günümüze değin kaleme alınan eserlerde bu yönelişin (ve neticesi olan klasik düşüncenin) izleri gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla Avrupa merkezçiliğin -en azından- teorik ve kavramsal çerçevesinin izleri en büyük düşmanları olan Persler hakkında “barbar”, “despotik”, “vahşi” vb. şeklinde düşünsel yargılar geliştiren Antik Yunanlılara değin sürülebilmektedir (Bernal, 1998; Goody, 2022). Ancak Antik Dönem’de Avrupa diye bir yer yoktur, henüz icat edilmemiştir; Yunanlılar da Avrasya’nın bir parçası, doğal bir uzantısıdır (Gills ve Frank, 2003a; Hodgson, 2020). Dolayısıyla tam anlamıyla Avrupa merkezçiliği de “Avrupa” fikrinin icat edildiği dönemle, yani Rönesans ve Coğrafi Keşifler Avrupa’sıyla birlikte başlatmak daha isabetli olacaktır (Amin, 2018; Blaut, 2012; Goody, 2022).

Avrupalılar, 18. yüzyıl öncesinde henüz yer kürenin tamamı üzerinde mutlak bir hegemonya tesis edememişlerdir (Frank, 2010; Hodgson, 2020; Hobson, 2019; Marks, 2022). Önce Haçlı Seferleri ve *Reconquista* (Müslümanların İberya’dan çıkarılması) hareketleriyle İslam dünyası hegemonyasına karşı yer yer direniş gösterebilmiş ve hatta bir ölçüde onunla rekabet edebilir seviyeye gelmişlerdir

2020; Frank, 2010) geride bırakıldıkları için ilerleyemeyip geride kalmış olanları vurgulamak üzere kullanılmıştır.

³ Antik Yunan ve Roma metinleri.

(Goody, 2023). Sonrasında Haçlı Seferleri'ni izleyen Rönesans ve Coğrafi Keşiflerle birlikte Avrupa'dan Yeni Kıta'ya taşıdıkları salgın hastalıklar ile yerlilerin sorunlu içsel siyasal dinamikleri sayesinde Yeni Kıta Yerlileri üzerinde üstünlük kurabilmişlerdir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Blaut, 2012; Frank, 2010; Marks, 2022). İkinci sebepten ötürü benzer bir durum Sahra Altı Afrikalılar üzerinde de -büyük ölçüde Afrika kıyı şeridiyle sınırlı kalmak kaydıyla yaşanmıştır (McNeill, 2002).

Avrupa merkezci dünya tasavvuru ise bu tarihsel izleğe paralel bir şekilde önce Haçlı Seferleriyle birlikte İslam dünyasına karşı "uygar biz - barbar geri kalanlar" kurgusu üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır. Sonrasında Rönesans ve Coğrafi Keşiflerle birlikte, dünyanın üzerinde hegemonya tesis edebildikleri kısmına yönelik daha sert bir "geri kalanlar" algısı oluşturularak inşaaya devam edilmiştir. Ayrıca tüm bu süreç boyunca geri kalanlara ilişkin algılayış ve tasavvurlarla sınırlı kalınmamıştır. Avrupa merkezci söylemler, Avrupalıların kendilerine yönelik üstenci yaklaşım ve açıklamalar geliştirmelerini de içeren karşılıklı etkileşim hâlinde büyüyen ideolojik bir biçim kazanmıştır (Blaut, 2012; Goody, 2022). Ancak Avrupa merkezcilik bu sınırın da dışına taşıp daha sonra bilimsel bir mahiyet kazanmıştır (Hobson, 2023; Marks, 2022).

Avrupa Rönesans'ı sonrası gerçekleşen bilimsel devrimlerle temelleri atılan bilime ve teknik bilgiye yönelik süreci, sanayi devrimleri sonrasında hayata dair hemen her alanda mutlak ve nesnel bilginin elde edilebilmesinin mümkün olduğu şeklindeki pozitivist inanç sisteminin üzerinde yükselen modernite paradigmasının hâkim hâle gelmesiyle doruk noktasına varmıştır (Bernal, 1998; Hodgson, 2020). Avrupa merkezci dünya tasavvurlarının rakipsiz olduğu bu dönemde hâliyle sosyal bilimlerin tümü de onun tartışmaya açık perspektifi altında yoğrulmuştur (Amin, 2018; Hobson, 2023; Marks, 2022). Oysa pozitivist anlayışın aksine sosyal bilimcinin kendisi ve dolayısıyla icra ettiği sosyal bilimler

tarihsellikten münezzehe değildirler; kaldı ki Avrupa merkezci ideoloji üzerine inşa edilenleri, nesnel ve genel geçer olabilsinler.

Sosyal bilimci, bilimsel faaliyet yürütürken kaçınılmaz olarak kişisel ön yargılarla ve içinde bulunduğu zamanın kendisine dayattığı sınırlılıklarla yola çıkmaktadır. Ayrıca belirli hedeflere ulaşmak için diğer olası araştırma konularını veya benzeri şeyleri dışarıda bırakacak biçimde konu edinmeyi seçtiği araştırma nesnesine yönelmektedir. Örneğin tarihçi tarihi bu şekilde yazar (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Blaut, 2012; Curtin, 2021; Frank, 2010; Hobsbawm, 2003b; Hodgson, 2020): daha en baştan belirli çalışma alanlarını seçerek diğerlerini dışarıda bırakır; aklındaki sorunlara yönelik okumalar yaparken başka seçenekler dışarıda kalır; okuduklarını sentezleyip yeni bir anlatı inşa ederken indirgemelerden ve genellemelerden kaçınmaz; doğup büyüdüğü çevrenin, sınıfın, toplumun ve tarihsel koşulların getirdiği etkilerden ve sınırlamalardan kendini kurtaramaz...

Eserleri Avrupa merkezci hâkim anlatıyı da besleyerek günümüze dek ulaşan, sömürgecilik döneminde ve sanayi devrimi sonrasında Birleşik Krallık politikalarının üretim süreçlerinde aktif yer alan John Locke (1632-1704), Thomas Robert Malthus (1766-1834), John Stuart Mill (1806-1873) gibi birçok düşünürün; aynı zamanda Doğu Hindistan Kumpanyası ya da Sömürgecilik Bürosu veya diğer benzeri kamu yahut özel teşebbüslerde yer alan üst düzey görevliler olması düşünürlerin araştırma tercihlerini ve doğrultularını şekillendiren maddi koşullara örnek olarak gösterilebilirler (Blaut, 2012).

Sömürgeci kurumlarda görev almayan, aksine ömrünü onların eleştirisine adayan isimlerinden Andre Gunder Frank (1929-2005), benzer biçimde; kendisinin de yer aldığı Marksist yazarların eserlerinin taşıdığı olası ön yargılar hususunda samimi bir eleştiride ve itirafta bulunmuştur. Bu doğrultuda

kendisinin ilk dönem eserleri ile Immanuel Wallerstein (1930-2019), Perry Anderson ve Robert Brenner gibi diğer öne çıkan Marksist yazarların çalışmalarının temel yapıtaşını teşkil eden “Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş motifi” üzerinde fazlaca durulmasının nedenini ele almıştır. Ona göre kapitalizmden sonra sosyalizm aşamasının geleceğine dair umutları ve güçlü inançları, onları, ilkel-köleci-feodal-kapitalist-sosyalist aşamalar şeklinde ilerleyen tarihsel görüşe sıkı sıkı sarılmaya ve alternatif verileri görmezden gelmeye hatta gerçekleri çarpıtma pahasına aşamacı tarih kurgusunu savunmaya itmektedir (Frank, 2003).

Verilen örneklere paralel biçimde Sanayi Devriminden sonraki düşünürlerin neredeyse tamamının, çalışmalarını Avrupalıların üstün olduğu tarihsel koşullar altında ürettikleri söylenebilmektedir. Bahsi geçen tarihsel koşullar ise kaçınılmaz olarak o koşullar altında yürütülen çalışmaları doğrudan etkilemiş ve onların ciddi ölçüde tartışmaya ve eleştiriye açık çıktılar ve sonuçlar üretmelerine neden olmuşlardır (Amin, 2018; Bernal, 1998; Blaut, 2012; Marks, 2022).

Avrupa merkezilik söz konusu olduğunda yukarıdaki satırlarda ele alınanlara benzer biçimde üzerinde durulması gereken başka hususlar da söz konusudur. Örneğin sosyal bilimler de diğer tüm bilimler gibi farklı şeyleri tanımlayan kavramlar ve nedensel açıklamalar üzerinde yükselmektedirler. Avrupa merkezci ideoloji ise gerek bu kavramsallaştırmaların gerekse kurulan nedensellik zincirlerinin baştan itibaren sorunlu biçimde inşa edilmesine neden olmaktadır. “Demokratik-otoriter”, “hukuk devleti-despotik yönetim”, “serbest piyasa-kontrollü ekonomi” gibi ikilikler ta en başından itibaren -esasinda tarihsel ve güncel ampirik kanıtlara uymayan biçimde- indirgemeci ve/veya abartılı şekilde kurgulanmaktadırlar (Özdemir vd., 2022). Keza aslında bir şeyin nedeni değil de aslında sonucu olan şeyler tersine çevrilerek o şeyin hakiki nedeniymiş

gibi sunularak yanılmamıza neden olabilmektedirler⁴. Haliyle farklı alanlara ilişkin sosyal bilim çalışmaları da Avrupa merkeziliğin sebep olduğu bu yanılısamalar altında üretilmektedirler (Benton ve Craib, 2018; Bernal, 1998; Blaut, 2012; Goody, 2022)

Önemle belirtilmesi gereken bir diğer mesele de yanlış kavramsallaştırmalarla ve neden sonuç ilişkileriyle üretilen söylemin eğitim sisteminde hâkim hâle geldiği vakit, sorunlar yumağının içinden çıkılmaz bir hâl alıyor olmasıdır. Zira öğrenim süreçlerinde kullanılan kavramlar, örnekler, bağlantı kurma kalıpları vb. ideolojik çerçevenin korunmasına, meşrulaştırılmasına ve yeniden üretilmesine neden olmaktadır (Bernal, 1998). Haliyle eleştirel yaklaşılması uyarısında bulunulmadan hâkim paradigmanın tedrisatından geçenler, araştırmalarını yürütürken miyop davranmaktan kaçınmamaktadırlar. Örneğin Avrupa'ya ilişkin tarihsel ve arkeolojik araştırmalar en ince ayrıntılarına kadar yürütülmüşken "geri kalanlar" için aynısı söylenememektedir (Hodgson, 2020; McNeill, 2002).

Avrupalılara nazaran dünya nüfusunun ve tarihinin çok daha büyük bir parçasını teşkil eden geri kalanına ilişkin birçok şey araştırılmayı, tasnif edilmeyi ve incelenmeyi beklemektedir. Fakat pozitivist arkeolojide, bir şey henüz keşfedilmemişse büyük olasılıkla öyle bir şeyin mevcut olmadığına ilişkin "sessizlikten gelen kanıt" argümanına başvurulmaktadır (Bernal, 1998). Oysa dünyanın büyük çoğunluğuna dair henüz daha hiç tarihsel ve arkeolojik araştırma yürütülememiştir, yürütülen bölgelerde ise çalışmalar oldukça yetersizdir (Bernal, 1998; Curtin, 2021; Hodgson, 2020; McNeill, 2002). Örneğin Doğu Asya'ya ilişkin tarihsel belge vb. kaynaklar sayısal olarak en az Avrupa

⁴ Örnek olarak demokrasi veya hukuk devletinin, kalkınmanın bir nedeni olmaktan ziyade sonucu olması verilebilir. Demokratik devletler veya yüksek refah standartlarına sahip hukuk devletleri, baştan itibaren bu özellikleri (demokratiklik veya hukukîlik) bir şekilde kültürlerinde, dinlerinde, ruhlarında veya etnik kökenlerinde barındırdıkları için değil her kalkınan ülke gibi başlangıçta gerektiği ölçüde güce ve zora dayanmaları sayesinde refaha kavuştukları için bu standartları elde edebilmişlerdir.

kadar çok ve çeşitlidir ancak onların üzerlerinde henüz çok az mesai harcanmıştır (Hodgson, 2020; Marks, 2022). Dolayısıyla sessizlikten gelen kanıt benzeri pozitivist yaklaşımlar -Avrupa merkezci ideolojiyi beslemeye yarayacak şekilde- göz ardı edilen toplumların ve coğrafyaların insanlık tarihine katkılarının görmezden geliniyor oluşunun üstünü örtmektedirler.

Nihayetinde sosyal bilimlerin ürünleri mutlak ve tartışılmaz değildirler, dolayısıyla bu durum bilhassa Avrupa merkezci ve/veya pozitivist ideolojileri temel alan sosyal bilimcilerin ürettikleri için evleviyetle geçerlidir. Sosyal bilimciler tarafından üretilen çalışmaların mutlak ve tartışılmaz olmadığına dair çeşitli örnekler göstermek mümkündür. Yakın bir zamana kadar Antik Mısır, Antik Sümer'den daha uzak bir geçmişe sahip -diğer bir deyişle onun öncülü-zannedilmiştir (McNeill, 2002: 53, 54). Keza kıtaların karşılıklı kıyılarındaki coğrafi ve fosil vb. kalıntıların benzerliklerden hareketle uzun bir zaman önce bütün kıtaların bir arada olduklarına dair fikirler bir zamanlar dikkate alınmamıştır (Bernal, 1998). Ayrıca uygarlıkların birbirlerinden bağımsız değil de tam aksine iç içe, yoğun bir etkileşim çerçevesinde geliştikleri fikri uzun zaman boyunca göz ardı edilmiştir. Hatta aksine gösteren birçok olguya rağmen bugün de konu üzerinde hâlen yeterli ilginin olmadığı söylenebilmektedir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Frank, 2010; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023). O halde doğruluğuna emin olduğumuz ve en ufak şüpheye dahi düşünemediğimiz bilimsel hakikatlere (!) yöneltilen ciddi eleştirileri değerlendirmeye almak için oldukça fazla sebep bulunduğu sonucuna rahatlıkla ulaşılabilmektedir.

1.2. AVRUPA MERKEZCİ TÜNEL TARİHİ YERİNE DÜNYASİSTEMİ TARİHİ

Avrupa merkezci ideoloji bütün sosyal bilimler alanlarına sirayet edip onları kendi varsayım ve eğilimleri doğrultusunda şekillendirirken, bu işlem için büyük

ölçüde kendi kurgusal gerçekliğini temellendirdiği tartışmalı tarihsel olgulara referans göstermektedir. Bu nedenle Avrupa merkezci ideolojinin eleştirel biçimde ve hakkıyla ele alınabilmesi için dayandığı tarihsel ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutulması gerekmektedir. Ayrıca, bir sosyal tarihsel anlatıya eleştiriler yöneltme işlemi -kaçınılmaz olarak- diğer yandan eleştirilenin yerine konulacak bir alternatifte sahip olunduğu iddiası taşıyacağından; Avrupa merkezci tarihsel kurgu eleştirilirken haliyle aynı zamanda onun yerine Avrupa merkezci olmayan tarihsel bir anlatının yerleştirilmesi işlemi de yapılmaktadır. Bu yüzden okumakta olduğunuz çalışmanın kapsamının dışına çıkmayacak ölçüde ancak yine aynı çalışmanın ulaşmak istediği sonuçlara ilişkin temellendirmeleri destekleyebilmek için oldukça önemli olduğundan bu bölümde Avrupa merkezci olmayan bir Dünya Sistemi tarihi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Antikite

Avrupa merkezci dünya tasavvuru, Avrupalıların Sanayi Devrimi sonrası kapitalist/modern dönemde elde ettiği üstünlüğün nedenlerini “geri kalanları” dışarıda bırakacak şekilde yalnızca Avrupa’nın kurgusal geçmişine doğru uzanan bir tünel şeklinde inşa ettiği tarih anlatısını, Antik Yunan ve Antik Roma ile başlatmaktadır. Tünel boyunca tekrar tekrar yapılacağı üzere bu uygarlıkların diğerleriyle olan etkileşimleri, onlardan aldıkları miraslar vb. görmezden gelinmektedir; Yunan ve Roma’ya hukukun, demokrasinin, yurttaşlığın, ticaretin, özel mülkiyetin, sınıf çatışmasının vb. öncülleri olmaları bakımından tarihte eşsiz ve benzersiz bir konum bahşedilmektedir (Bernal, 1998; Goody, 2012; Marks, 2022). Oysa insanlık, yazının bulunuşunun ve kent uygarlıklarının ortaya çıkışının bile çok öncesinde -Avusturalya Kıtası hariç- dünyanın her yerinde eş zamanlarda rastlanan ok ve yay benzeri aletlerin bulunmuş olması örneklerinde olduğu gibi sürekli bir karşılıklı etkileşim ve alışveriş içerisinde olagelmıştır (Curtin, 2021; McNeill ve McNeill, 2023).

Bronz/Tunç kullanımının yaygınlaştığı ve buna paralel olarak ilk şehirleşmelerin görüldüğü Sümer kent devletleri sisteminin, bir tarafta Bereketli Hilal ve Mısır'a diğer tarafta İndus'a kadar uzanan bağlantı hattı boyunca bütünleşik hâle gelmesiyle birlikte; sürekli olarak karşılıklı etkileşim ve iç içe gelişim hâli kesintisiz bir biçim kazanmıştır (Curtin, 2021; Ekholm ve Friedman, 2003; Gills ve Frank, 2003b; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023).

Andre Gunder Frank (1929-2005), Barry K. Gills, Jonathan Friedman ve Kasja Ekholm Bronz Çağıyla ortaya çıkıp belirgin hâle gelen bu yapıyı "Dünya Sistemi" (Ekholm ve Friedman, 2003; Frank ve Gills, 2003); William H. McNeill (1917-2016) ve J.R. McNeill "Dünya Ağı" (McNeill ve McNeill, 2023); -Arnold J. Toynbee'den ilhamla- Marshall G.S. Hodgson (1922-1968) "Merkez Ökümen" (Hodgson, 2020) olarak adlandırmaktadırlar.

Çeşitli yüksek uygarlıklar bu ilk sistem/ağ/ökümen boyunca, -Avrupa merkezilikten kurtulamamış yazarların iddia ettiklerinin aksine- yoğun hukuki, sosyal, siyasal ve iktisadi kurumların hemen hemen tamamına sahip biçimde serpilip genişlemişlerdir (Curtin, 2021; Frankopan, 2018; Goody, 2023; Hodgson, 2020). Hatta Tunç Çağı'ndan çok daha önceleri -tarım devriminden bile önce- bulunan deniz kabukları vb. ödeme aracı olarak kullanılan arkeolojik kalıntılar sayesinde yaygın ve örgütlü ticaretin ve dolayısıyla farklı topluluklar arası karşılıklı etkileşimin izleri çok eski tarihlere kadar sürülebilmektedir. Ancak Dünya Sistemi boyunca yaşanan kurumsallaşma ve Sistem içi etkileşimlerin süreklilik kazanması açısından yaşanan kırılma Tunç/Bronz Çağı'yla gerçekleştiği söylenebilmektedir (Curtin, 2021; Gills ve Frank, 2003b; McNeill ve McNeill, 2023).

Ticari sermaye oluşumu ve -modern/kapitalist anlamda ve ölçüde olmasa da- piyasada fiyatların serbestçe dalgalandığı pazarlar; uzun mesafeli ticaret;

bağımsız tüccarlar ve ekseriyetle bu tüccarlardan oluşan giyim, mutfak vb. tüketim kültürlerine sahip şehirli sınıflar; mesleki uzmanlaşma ve bu uzmanlaşmaya dayalı kompleks işbölümü; ayrıntılı borç ve ortaklık sözleşmeleri ile bunları olanaklı kılan yaygın okuryazarlık; ithalat, ihracat ve takas işlemlerinin yürütüldüğü yetkin kurumlar; koruma bedelleri ve kredi kurumları gibi ileri ticari araçlar; şahıslara ve hatta kadınlara ait çok sayıda özel mülk arazileri ile çok daha fazlası Tunç Çağı toplumlarından beri açıkça gözlemlenebilen ve sanıldığından aksine oldukça yaygın tarihsel olgulardır (Curtin, 2021; Ekholm ve Friedman, 2003; Frank ve Gills, 2003; Goody, 2023).

Kendinden öncekilerden ayrışan bürokratik, hukuki, siyasal örgütlenmeleriyle ve on binleri bulan farklı alanlarda uzmanlaşmış sınıfları içeren nüfuslarıyla insanlığın en eski uygar yapıları, Fırat ve Dicle nehirleri arasını ifade eden Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkan Sümer şehirleri olmuştur. Onları, Mezopotamya'yla etkileşimlerinin de sağladığı olanaklarla sırasıyla Nil Nehri ve İndus Nehri çevresinde gelişen uygarlaşma ve kentleşme atılımları izlemiştir (Gills ve Frank, 2003b; Goody, 2012; McNeill, 2002).

Görece büyük bir nüfusun beslenme olanağının mevcut olduğu bu nehir çevresi uygarlıklarında geniş coğrafi olanakların sağladığı imkân, daha fazla uzmanlaşmış ve daha büyük bir nüfusun beslenebilmesini olanaklı kılmıştır. Haliyle bu süreç, birbirini besleyen döngüsel hâl almıştır: nüfus arttıkça imkânlar genişlemiş, imkânlar genişledikçe nüfus artmıştır. Ayrıca teknik gelişmeler de paralel biçimde oldukça hızlı ilerlemiştir: kanallar kazılarak ve setler çekilerek nehir suları kontrol altına alınmış; tunç metalürjisinde; ölçme tekniklerinde ve sanatsal alanlarda oldukça önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Gills ve Frank, 2003b; McNeill, 2002).

İlk uygarlıkların yer aldığı sistem/ağ/ökümen boyunca bir noktada ortaya çıktıktan sonra hızla yayılan gelişmeler, batı yönünde Bereketli Hilal'i aşarak Akdeniz'i de içine alacak şekilde; doğu yönünde ise Orta Asya ve Ganj Nehri'ni aşarak Himalaya sınırlarına dayanacak şekilde coğrafi bakımdan genişleyip yaygınlık kazanmıştır. Aynı zamanda Tunç Çağı boyunca zamansal olarak ilerlendikçe de yaşanan tüm bu gelişmeler hususunda ilerlemeler kaydedilmeye devam edilmiştir. Mısır'da piramitlerin dikilebileceği kadar ileri giden uzmanlaşmaya ve teknik gelişmelere şahit olunmuştur. Babil'de çok ileri gözlem ve matematik hesapları geliştirilmiştir. Asurlularda ordu için profesyonel subaylar yetiştirilmiş, onluk ve yüzük sistemler etrafında ilk düzenli ordular kurulmuştur. Ökümen boyunca hem askeri lojistikte hem de ticaret olanaklarında sıçramalar yaratacak karayolları inşa edilmiş; bazı diller ve hukuk kuralları bölgeleri aşan bir mahiyete kavuşarak ortak ticaretin dili ve hukuku (Akadlar, Babiller vb. dil ve hukukları) hâlini almışlardır (Gills ve Frank, 2003a; McNeill, 2002).

Tunç Çağı boyunca yaşanan gelişmelerin aksine ne var ki Demir Çağı öncesinde sistemin batı kanadı olan Ege'de ve Doğu kanadı olan Kuzey Hindistan'da merkezi yapılar ve kurumlar çökerek karanlık çağlara girilmesiyle dünya ağının genişlemesi ve ilerleyişi hız kaybetmiştir. Ancak sonrasında demir çağıyla birlikte sistem/ağ Tunç Çağı'nda ulaştığı azami sınırlarını daha da genişletebilmiştir. Batıda Ege'yi aşp Roma İmparatorluğu'yla birlikte tüm Avrupa ve Akdeniz'i kapsar hâle gelmiş, doğudaysa Orta Asya ve Ganj nehrinin ötesine uzanıp Çin ve Çin'in hinterlandıyla (Japonya, Kore vb.) kesintisiz bir bağlantı içerecek şekilde tüm Avrasya'yı kapsar biçimde tamamlanmıştır (Goody, 2023; Hodgson, 2020; McNeill, 2002).

Çağa ismini veren demir işleme teknikleri oldukça yaygınlaşmıştır. Bu tür gelişmelerin önde gelen taşıyıcıları olan tüccarların yürüttükleri ticari faaliyetlere dünya sistemi boyunca gösterilen müsamaha artmıştır. Zira ticaretin bütün

tarafların çıkarına olduğuna ilişkin farkındalık artmıştır. İlaveten dışarıdan ihtiyaç duyulan şeylere yönelik karşılıklı bağımlılık doruk noktasına çıkmıştır. Dolayısıyla dünya sistemi genişlemiş ve parçaları daha da iç içe geçmiştir. Avrupa merkezci anlatının savladığının aksine bu dönemin yegâne önemli uygarlıkları Antik Yunan ve Roma'dan ibaret değildir. Temelde tek bir bütünün parçaları olan dört ana merkez ve bunlar arasında tarihsel önemleri görmezden gelinen iki önemli geçiş rotası ciddi ölçüde yoğunluk kazanmıştır (Capps, 2023; Gills, 2003; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023).

Merkezler Çin, Hindistan, Mezopotamya ve Akdeniz'dir. Geçiş rotaları ise bu önemli sermaye birikim merkezlerini birbirlerine bağlayan Orta Asya ve Güneydoğu Asya'dır. Geçiş rotalarında yer alan coğrafyalar, bu avantajları sayesinde Sanayi Devrimine değin dünyanın en önemli kara ve deniz yollarını içermeleri vesilesiyle başlı başına önemli merkezler hâline gelmişlerdir (Gills, 2003; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023).

Tunç Çağı'nın sonuna doğru merkezi yapı ve kurumların çözüldüğü Hindistan'da Demir Çağı'yla birlikte yeniden merkezi yapı kurulabilmiştir. Bu dönemde Dünya Sistemi boyunca ticaret canlanmış ve diğer merkezlerle bağlantıları içeren altyapı yatırımlarında patlama yaşanmıştır. Pamuk yetiştiriciliği ve tekstil gibi alanlarda uzmanlaşmaya dayalı zanaat faaliyetlerinde ilerlemeler gözlemlenebilmektedir. Bilimsel alanda kimya biliminin öncüsü olan simyaya ilişkin ileri laboratuvar araştırmaları yürütülmüş; gök bilim çalışmaları yapılmış ve pi sayısı ile güneş yılının uzunluğu isabetli biçimde hesaplanmış; dünyanın düz olduğunu reddeden coğrafi çalışmalar ortaya konulmuştur. Tıpta göz ve kozmetik gibi alanlarda ileri cerrahi yöntemleri kullanılmış; ödem, sara, verem, astım vb. birçok hastalığın tanı ve tedavi yöntemleri saptanmış ve ayrıntılı biçimde kategorize edilmiş; klinik inceleme ve tanı konulması prosedürleri geliştirilmiş ve doğurganlık tıbbı, jinekoloji, fetüs bakımı vb. birçok alana ilişkin detaylı tıp eserleri derlenmiştir. Hukuk alanında "doğa hukuku"

konseptinin varlığı Antik Yunanlardan bağımsız biçimde daha bu tarihlerden itibaren gözlemlenebilmektedir (Goody, 2023).

Tüm bu alanlardaki atılımlar, tarihsel koşulların doğurduğuna ilaveten merkezileşen yönetim yapısının inşasına katkı sunduğu maddi ve düşünsel altyapı sayesinde olanak kazanmıştır ve onun sayesinde gelişip uzamlarını genişletebilmiştir. Sessiz harflerden oluşan bir alfabe sistemi doğarak ticari, hukuki, bilimsel vb. faaliyetlerin daha sistematik biçimde yürütülebilmesini mümkün kılmıştır. Yollar, işaret direkleri, dinlenme tesisleri, su kuyuları inşa edilmiş; ticaret için barınaklar ve gemi yapımı için gereken alt yapı yatırımları yapılmıştır. Bu süreç sikke kullanımını ve dolayısıyla parasallaşmayı yaygınlaştırırken parasallaşma da bu süreçleri hızlandırmıştır. Böylece karşılıklı bir geri besleme mekanizması ortaya çıkmıştır. Neticede Orta Asya'ya, Çin'e ve Bereketli Hilal'e uzanan karayolları ve Çin, Güneydoğu Asya, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e uzanan deniz yollarıyla Hindistan, Demir Çağı'nda Avrasya'nın tamamını kapsayacak şekilde bütünleşik hâle gelen Dünya Sisteminin, ilişkileri ve bağlantıları bir daha hiç kesintiye uğramayacak önemli bir merkezi hâlini almıştır (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023).

Aynı dönemde Çin, Tunç Çağı boyunca görece yalıtılmış konumundan kurtulmuştur. Avrasya ökümeninin sürekli ve en önemli parçalarından biri hâline gelmiştir. Çin'in Hindistan ile deniz bağlantısı ve Orta Asya ile kara bağlantısı kesintisiz bir biçim kazanmıştır (Gills ve Frank, 2003b; McNeill ve McNeill, 2023). Görece yalıtılmış ve merkezileşmenin çözülmüş olduğu dönemden çıkışları ve yeniden merkezi bir imparatorluk hüviyeti kazanışları -zamanının koşulları bağlamında ve Antik Yunan'daki çağdaşlarıyla paralel biçimde- hukuk kurallarına dayalı yönetimi ritüele dayalı idareden üstün gören bir felsefi okulun mensubu olan dönemin İmparatorları sayesinde mümkün olmuştur. Merkezileşme, yazının ülke çapında standartlaştırılması, bu yazılı sisteme bağlı olarak bürokratik kadrolar için büyük ölçüde liyakate dayalı atamaların yapıldığı

herkese açık kamuya alım sınavlarının düzenlenmeye başlaması ve ülke çapında siyasal bütünlük dönemin Çin’inde paralel seyreden süreçlerdir. Ayrıca bu dönemde ciddi ölçüde okuryazar bir nüfus ortaya çıkmıştır: Han Çin’inde nüfusun yaklaşık yüzde onuna tekabül eden altı milyon kişinin, devletin bürokratik yönetiminin sürdürülebilmesi maksadıyla okuryazar olduğu tahmin edilmektedir. Antik Yunanla aynı dönemden itibaren ciddi ölçüde düşünsel ve felsefi faaliyetler yürütölmeye başlanmıştır. Yunan felsefesine denk ve paralel meseleleri konu edinen eserler kaleme alınmıştır. Çeşitli alanlarda edinilen bilgi biriktirilmiş, tekrar tekrar yenilenen ve güncelleştirilen biçimde ansiklopedik çalışmalara konu edilmişlerdir. Tarih kitapları ve sözlükler yayınlanmıştır. Ayrıca bu dönemle birlikte Avrupa’dan çok daha önce hız kazanan kentleşme ve kentliliğin de getirdiği inançsal çoğulculuk baştan itibaren Çin’in değişmez hâkim motiflerindedir (Goody, 2023).

Çinliler kanallar ve ulaşım ağları inşa ederek iletişimi ve haberleşmeyi desteklemişlerdir. Ülkesel bazda standartlaştırılmış yazı sayesinde para, ağırlık ve ölçü sistemleri geliştirmişler; nüfus sayımları dahi yapmışlardır. Hâliyle bilim, teknoloji, sanat ve felsefe gibi alanlarda da büyük atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Eczacılık konusunda ciddi bilgi birikimleri vardır. Örgütlü şekilde madencilik yapmışlardır. Dökümcülük ve seramik işleme gibi konularda uzmanlaşmaya dayalı karmaşık bir iş bölümü, aynı ölçüde detaylı derecede malzeme bilgilerine sahip olmalarıyla birbirlerini beslemiştir. “Asya Tipi Üretim Tarzı” vb. Avrupa merkezci okumaların savladıklarının aksine gübreleme, nadas ve nöbetleşe ekim gibi ekim ve dikim tekniklerinin bilindiği ve kullanıldığı; ileri derecede su artımı ve sulama imkânlarına sahip oldukları ve bütün bunları da merkezi otoritenin değil yerel makamlar ağırlıklı yürüttükleri tarım sistemine sahiplerdir. Su çarıkları ve değirmenleri tasarlayıp kullanıma sunma konusunda uzmanlaşmış mühendis sınıfları bile vardır (Goody, 2023).

Temelleri, uğradıkları ciddi kesintilerle birlikte daha öncesine uzatılabilecek olsa da Sanayi Devrimi'ne kadar Dünya Sistemi'ni başat dolaşım, etkileşim ve birikim ağları olacak olan İpek Yolları da bu dönemle birlikte belirginlik kazanmıştır (Gills ve Frank, 2003b). İnsanlık tarihi boyunca dünya nüfusunun yarısını barındırmasına rağmen ironik biçimde bu tarihin dışında bırakılan İndus Nehrinin doğusundaki coğrafyanın (Hodgson, 2020) en uç noktasındaki Çin ve onun hinterlandındaki bölgelerden başlayan bu yollar; Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan geçerek diğer uçta Avrupa'ya açılan üç geçiş rotasını bünyesinde barındıran Antik Pers İmparatorlukları üzerinden Roma'ya ulaşarak tamamlanmaktadır (Gills ve Frank, 2003b).

Demir Çağı'nın dört ana merkezinden bir diğerini teşkil eden Pers imparatorlukları ise, kendilerinden önceki Tunç Çağı Bereketli Hilali toplumlarının bütün mirası üzerine oturmanın avantajlarından yararlanmışlardır. Bunun yanı sıra yalnızca lüks malların değil insanlığın bütün bilgi birikiminin ve sermayesinin de Ökümenin bir ucundan diğer ucuna aktığı İpek Yolu'nu ellerinde tutmuşlardır. Bu sayede Orta Asya'dan Karadeniz'e uzanan koridora ve Hint Okyanusu ile Hindistan'dan Kızıl Deniz ve Basra Körfezleri ile oralardan Doğu Akdeniz'e bağlanarak Avrupa'ya uzanan koridorlara hükmetmişlerdir (Gills ve Frank, 2003b). Bu çok kültürlü coğrafyanın etkileri doğrultusunda yabancılara karşı oldukça toleranslı bir yönetim anlayışı benimseyip kendilerini "istikrar ve adalet feneri" olarak tanımlamışlardır (Frankopan, 2018: 2).

Mirasçısı oldukları Mezopotamya Uygarlıklarının altyapı birikimlerinden yararlanmış, onları genişletip geliştirerek (Gills ve Frank, 2003a) Avrupa, Hindistan ve Çin arasındaki ticaretten çok büyük kârlar elde etmişlerdir (Frankopan, 2018; Gills ve Frank, 2003b). Ticari kârlara ilaveten -onları da besleyecek doğrultuda- ekin verimini artırmak için tarıma yatırım yaparak ve yeni sulama teknikleri geliştirerek büyük nüfusların barınabileceği şehirler inşa etmişlerdir (Frankopan, 2018).

Yeni fikirleri ve diğer şeyleri benimseme konusunda açık fikirli ve hatta istekli olan Persler, bu sayede kurdukları sağlam idari organizasyonu oldukça eğitilmiş bürokratlar üzerinden yürütmüşlerdir (Frankopan, 2018). Sanskritçeden ve hatta Çince'den çeviriler yapıp adeta ökümenin kültürel kalbi olarak da işlev görmeyi sürdürerek Mezopotamya'nın bu anlamda da zengin entelektüel mirasına sahip çıkmışlardır (Hodgson, 2020). Ayrıca yüksek düzeyde eğitilmiş memurlara dayanan bir bürokratik yapı kurmaları sayesinde daha sonraki Sasaniler döneminde, memurların bütün kararlarını kaydettiği bir mühürleme sistemi oluşturarak hukuki sorumluluğun takibini yapma olanağına kavuşmuşlar ve bu sayede bilgi akışının doğru işlenmesini güvence altına almışlardır. Keza yine bu sayede tüccarların ve pazarların denetim altına alınması suretiyle ticaretin niteliksel ve niceliksel standartlarının daha iyi korunabileceği şartlar tesis edebilmişlerdir (Frankopan, 2018).

Ortaya konulan tarihsel olgulardan da görülebileceği üzere ne Hindistan'daki ne Çin'deki ne de her türlü sermayenin aktığı koridorları elinde tutan ve Avrupa merkezci tarih yaklaşımlarının tamamen göz ardı ettiği Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Bereketli Hilal bölgelerindeki gelişmelerin Yunanlı ve Romalı çağdaşlarından hiçbir geri kalır yanı yoktur, hatta birçok alanda bu coğrafyaların halkları Yunanlılardan daha ileridedirler. Bu savı doğrular biçimde bütün bu bölgeler boyunca ticari, bilimsel, sanatsal, felsefi, yönetsel, hukuki vb. bütün alanlarda birbirlerine denk gelişmeler gözlemlenebilmektedir (Gills ve Frank, 2003b; Hodgson, 2020). Hatta farklı coğrafyalarda farklı toplumlar açısından tarih boyunca daima gözlemleyebileceğimiz gibi (Gills, 2003) önce Antik Yunan ve sonrasında Antik Roma mevcut merkezlerle etkileşimleri sayesinde merkezleşip yoğunlaşarak dünya sisteminde çevre konumundan merkez konumuna yükseltilmişlerdir⁵ (Gills ve Frank, 2003a). Örneğin kökenleri çok

⁵ Dünya Sistemi Analizine göre "merkez", her türlü maddi ve beşeri sermayenin çevre ülkelerden kendine doğru aktığı, sistemdeki çağdaşlarına göre en yeni ve ileri birçok buluşun, atılımın, düşüncenin vb. doğduğu veya doğma imkânına sahip olduğu, döneminin en gelişmiş yeri veya yerlerindedir.

"Çevre" ise merkeze nazaran adeta etken değil edilgen bir fail konumunda kalmaktadır, sisteme verebileceği şeyler büyük ölçüde merkeze göre ilkel olanlardır: köle, asgari geçimlik

daha eskilere dayanan denizcilik faaliyetlerinin de büyük katkısıyla Mezopotamya ve Mısır'daki bilimsel, teknik, felsefi vb. gelişmelerin tamamı Akdeniz boyunca yayılma olanağı bulmuştur (McNeill ve McNeill, 2023). Yunanlılar da bu yayılmanın sonucunda Dünya Ağı'nın, Bereketli Hilal'den Anadolu'ya uzanan kısmının bir uzantısı olarak tarih sahnesine çıkmışlardır (Bernal, 1998; Goody, 2012). Nitekim Antik Yunan düşünürlerinin günümüze ulaşan eserlerinde de bu olgu açık biçimde gözlemlenebilmektedir.

Yunanlılar; Mısır, Levant, Mezopotamya ile Anadolu gibi merkezlere ve dolayısıyla bu merkezleri elinde tutan Perslere nazaran yarı-çevre konumundadırlar. Elde ettikleri bütün fikrî ve içtimai birikim Doğu Akdeniz'deki etkileşimleri sayesinde mümkün olmuştur. Perslere karşı yürüttükleri bağımsızlık mücadelesi sayesinde toplumsal bütünlüklerini sağlama ve sürdürme çabası içerisindedirler ve toplumlarındaki gerek iktisadi gerek siyasi krizlerinin çözümünü de Perslerle savaşıp onların zenginliklerini elde etmekte aramaktadırlar (Bernal, 1998; Gills ve Frank, 2003a). Nitekim İskender'in Antik Yunan'ı birleştirip onun mirasını sahiplenerek Hindistan'a dek uzanan ve coğrafya boyunca Helenizm'i yayan fetihlerin ardında da Asya'nın üstün üretici güçleriyle ticaret vasıtasıyla ilişki ve iletişim kurabilecek durumda olmayan çevre konumundaki Yunan ekonomisinin yetersizliğinden kaynaklanan yönetimsel ve toplumsal çelişkiler bulunmaktadır (Gills ve Frank, 2003b; McNeill ve McNeill, 2023).

Hint Okyanusu boyunca kökenleri onlar gelmeden çok daha öncesine dayanan ticari ağlara dâhil olan Romalı tüccarlara (Goody, 2023: 257), Roma'da yaygın

standartlarda çalışmaya razı ve bundan başka çaresi olmayan ucuz işgücü, işlenmemiş hammaddeler, maden kaynakları...

"Yarı-çevre" olarak nitelendirilebilecek yerler ise merkezin de çevrenin de bazı özelliklerini taşımaktadırlar. Ancak sahip oldukları gelişmiş unsurlar, büyük ölçüde merkezin ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda ve merkeze bağlı biçimde şekillenmiştir. Bu açıdan daima bir eşitsiz ilişki içerisinde olmak bakımından çevreye benzemekte ancak daha yüksek standartlara sahip olmak ve bir gün çevreden merkeze kayma umudu taşımak bakımından da ondan ayrılmaktadırlar (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Ekholm ve Friedman, 2003; Frank ve Gills, 2003).

biçimde Çin mallarının satışı ile Hindistan'a yerleşen tüccar Romalı toplulukların varlığına (Curtin, 2021: 132) ve değerli madenlerinin ticaret karşılığında Doğu'ya ve Hindistan'a akmasından şikâyetçi olan Romalılara ilişkin tarihsel kayıtlar (Hodgson, 2020: 80) vb. olgulardan hareketle Yunanlılarınkine benzer gelişme çizgisi Romalılar için de gözlemlenebilir olduğu söylenebilmektedir. Buna göre Romalıların Demir Çağı'nın dört önemli merkezinden biri hâline gelmelerini sağlayan şey Asya'ya yönelerek (Frankopan, 2018) mevcut Dünya Sistemi'ne katılmaları olmuştur.

Sonuç olarak ne Antik Yunan ne de Antik Roma, günümüz Batı'sının sanayi devrimi sonrası henüz sanayileşemeyen "geri kalanlar" karşısında kazanmış olduğu üstünlüğün fikirsel, hukuki veya toplumsal temellerinin bulunabileceği çağdaşlarından ayrılan eşsiz ve benzersiz tarihsel istisnalar değildirler. Uygarlığa ilişkin ilerlemeler ve gelişimler, dönemin tarihsel bağlamı çerçevesinde, hukuka dayalı yönetim merkezileşmesini yeterli ölçüde tamamlayabilmiş bütün ileri uygarlıklarda gözlemlenebilmektedir. Keza meclise ve katılıma dayalı siyaset konusunda da farklı anlayışlar benimsemiş başka toplumlar da vardır, Yunanlılar bu hususlarda da ilk ve/veya tek değildirler. Yunan'da ve Roma'da gözlemlenen birçok ileri kurumsal, fikirsel ve teknik gelişme Tunç Çağı boyunca Mısır, Mezopotamya ve İndus Uygarlıklarında; Demir Çağı boyunca da diğer çağdaşları olan Perslerde, Hindistan'da ve Doğu Asya'da da mevcuttur.

Günümüze dek uzanan insanlığın ortak mirasının kökenleri, parçalarından veya onların toplamlarından çok daha fazlasını ifade eden Avrasya Ökümeni boyunca yayılan bütün bir Dünya Sistemi'nin iç içe geçmiş ve bütünleşmiş karşılıklı etkileşim ve gelişimde yatmaktadır. Yazı, savaş arabaları teknolojileri, haritalar, pusulalar, gemi yapım teknikleri, sabanla yapılan tarım, deve ve at gibi hayvanların evcilleştirilerek kullanılması vb. birçok şey Dünya Sistemi'nin farklı yerlerinden çıkarak Avrasya Ökümeni boyunca yayılmış ve üzerine eklenerek

günümüz gelişmelerinin temellerini teşkil edecek biçimde tüm insanlığa mâl olmuşlardır (Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023).

1.2.2. Avrupa Ortaçağ'ı

Tunç Çağı'nda Bereketli Hilal bölgesindeki uygarlıkların insanlık tarihine ortak katkısını yadsımayan ancak Antik Yunan ve Roma dönemleriyle birlikte Yunanlılar ve Romalılar dışındakileri bir anda görmezden gelmeye başlayarak "geri kalanları" tarih dışı bırakan Avrupa merkezci tünel tarihinin (Hodgson, 2020) bir sonraki durak noktası, bu uygarlıkların çöktüğü dönemle başlayan Karanlık Çağ veya diğer bir deyişle Ortaçağ'dır (Goody, 2012). Bu durakta bizi iki temel sorun karşılamaktadır.

Sorunlardan ilki aslında yalnızca Batı Avrupa'da merkezi yapı ve şehirleşme çökmüşken, yani yalnızca Batı Avrupa bu kadar uzun bir karanlığa gömülmüşken; "Karanlık" veya "Ortaçağ" adlandırmalarının böyle bir çöküş yaşamayan insanlığın geri kalanının tarihi için de kullanılıyor olmasıdır. İkincisi ise esasında ilkiyle çelişir biçimde, insanlık tarihinin Endüstri Devrimlerinden günümüze uzanan bölümünde içerisinde bulunduğumuz Modern Çağ'ın kökenlerinin, Ortaçağ Avrupa'sının feodal kurum ve yapılarında aranıyor olmasıdır. İlkiyle çelişmektedir zira bu durumda Ortaçağ yaşamayan "geri kalanların" ya da diğer bir deyişle -Avrupa'ya özgü son derece ilkel türden-feodal örgütlenmeye sahip olmayan toplumların Modern Çağa geçemeyeceğini savlamaktadır (Goody, 2012). Bu iki sorunun ilki bu alt bölümde, ikincisiye izleyen alt bölümde ele alınıp tartışılacaktır.

Batı Roma'nın ve dolayısıyla Batı Avrupa'nın çöküşüyle başlayan süreci tüm Dünya Ağı için bir Karanlık Çağ veya Ortaçağ olarak adlandırmak yanlıştır

çünkü Ökümenin geri kalanında süreklilik ve artarak katlanan bir canlılık mevcuttur (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2012; Hodgson, 2020; McNeill, 2002). Öncelikle Doğu Akdeniz şehirleri olan Konstantinapolis ve İskenderiye gibi Doğu Roma şehirleri ile bu şehirlerin ticari, siyasi, sanatsal vb. canlılıkları, Batı Roma çöktükten sonra da devamlılık göstermiştir. Doğu Roma ya da diğer adıyla Bizans, Roma hukuku vb. yapılarını korumuş, gelişmesini sürdürmüş (Hodgson, 2020; McNeill, 2002) ve İtalyan kent devletlerinin rekabet edebilir hâle geldiği döneme kadar adeta Avrupa ticaretini tekeline tutan merkez olmaya devam etmiştir (Curtin, 2021; Goody, 2012). Daha da doğuda ise Sasaniler ve Gupta ile onun halefleri, sırasıyla Mezopotamya'dan İran'a uzanan coğrafyada ve Kuzey Hindistan'da -İslam Uygarlığının ortaya çıkıp gelişip serpilerek İspanya'dan Kuzey Hindistan'a kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altında birleştirene değin- gelişkin varlıklarını korumuşlardır. Bununla yetinmeyip hemen her alanda birikimlerini ilerletmişler ve sonrasında bu mirası İslam dünyasına devretmişlerdir (Gills ve Frank, 2003a; McNeill, 2002).

Gupta kralları, kendilerinin kararlarını ve hareketlerini sınırlayan hukuki bir yapı çerçevesinde hüküm sürmüşlerdir (McNeill, 2002: 294). Bu dönemde Sanskritçe dili iyice canlılık katmış, gelişmiş ve yaygın bir hâl almıştır. Sanskritçe dilindeki hareketlilik, kendisiyle paralel biçimde gelişen ve yayılan okul sistemiyle bütünlük arz etmektedir. Bugünkü anlamda o dönemin üniversiteleri sayılabilecek kurumlarda, çevre ülkelerden de gelen binlerce öğrencinin katılımıyla birlikte bünyesinde aynı anda on binlerce öğrenciyi ve onlara ders veren binlerce öğretmeni barındıracak biçimde yükseköğrenim faaliyetleri yürütülmüştür. Tıp, hukuk, askerlik gibi alanlarda ihtisaslaşmış müfredatlara sahip okullar bile kurulmuştur (Goody, 2023; McNeill, 2002).

Eğitim alanında oldukça ileri atılımlar yapıldığına göre hâliyle astronomi, tıp, matematik gibi alanlarda ileri derece bilimsel faaliyetler de yürütülmeye devam edilmiştir. Uzay gözlemleri ve geometri konusunda önemli gelişmeler söz

konusudur. Daha sonra İslam dünyası vasıtasıyla Avrupa'ya taşınacak olan ve hesaplamayı oldukça kolaylaştırması gibi katkılarıyla modern bilimin yükselişinde büyük rol oynayacak ondalık sayı sistemine ilişkin gelişmeler bu dönemde, Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Tıp alanında ise diseksiyona dayanan cerrahi yöntemler kullanılmaya ve tıbbi eserler derlenmeye devam edilmiştir (Goody, 2023; McNeill, 2002).

Eğitim öğretim faaliyetlerindeki ve bilimdeki canlanma, ticaret gibi diğer alanlarla birbirlerini karşılıklı besleyen süreçler şeklinde geliştikleri için bahsi geçen ilerlemeler Hindistan'ın Kuzeyiyle sınırlı kalmayıp Ökümen boyunca yayılmıştır. Hindistan'daki gelişmeler, Antik Yunan'ın Avrupa'yı etkileyişinden daha geniş bir coğrafyayı kapsayacak biçimde Bereketli Hilal'den Güneydoğu Asya ada ülkelerine (bugünkü Endonezya, Malezya, Tayland, Vietnam ve daha fazlası) ve hatta daha ötesindeki Doğu Asya'ya (Çin, Kore ve Japonya) değin uzanan kuşak boyunca yayılmış ve hâliyle Yunanlıların etkilediğinden çok daha fazla sayıda insanı etkilemiştir (Goody, 2023; McNeill, 2002).

Daha sonraları Arap yarımadasında doğan ve hızla yükselen İslam Uygarlığı İran ve Hindistan coğrafyalarındaki uygarlıkların miraslarını devralmanın (Hodgson, 2020) yanı sıra ilerleme bakımından onların da ötesine geçmiştir. İslam Uygarlığı Batıda İberya, Sicilya ve Gana; doğuda ise Orta Asya ve Güneydoğu Asya ada ülkelerine kadar sınırlarını genişleterek Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar olan alanı hâkimiyet altına almıştır (Curtin, 2021; Frankopan, 2018; Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023; Hodgson, 2020; McNeill, 2002).

Avrupa merkezci anlatıların aksine İslam rasyonel ticari faaliyetlere eğilimi olan bir çerçeve ortaya koymuştur (Hobson, 2019: 50). Bahsi geçen coğrafya boyunca, İslam Uygarlığı altında tek bir dile ve ortak bir hukuka bağlı olarak

medeni, ticari ve kamusal işler yürütmenin mümkün olduğu bir sistem inşa edilmiştir. Tüccarların rahatça gezip korunaklı bir şekilde ticaretlerini yürütebilecekleri (ve dolayısıyla kültürel alışverişi hızlandıran) hukuk ve siyasetin arasına sınır çizilen öngörülebilir bir hukuk sistemi tesis edilmiştir (Curtin, 2021; Goody, 2023; Hodgson, 2020; McNeill, 2002). Ayrıca vakıfların kervansaray vakfetmelerine müsaade etmek gibi harikulade çözümlerle tüccarların hayvanlarıyla birlikte beslenip dinlenebilecekleri altyapı yatırımları yapmanın önü açılarak inşa edilen yapı, bu bakımlarından da desteklenmiştir (McNeill ve McNeill, 2023: 156).

İslam Peygamberin'in kendisi ve ilk eşi uzun mesafeli ticaretle uğraşan tüccarlardır (Hobson, 2019). Keza Emeviler Devletinin kurucuları olan Emevi ailesi de tüccar bir ailedir. Ayrıca birçok fıkıh âlimi ya bizzat tüccardır ya da ticaretle uğraşan bir aileden gelmektedir (Hodgson, 2020). Hâl böyle olunca daha önce İslam'ın yayılışıyla birlikte daha önce insanlık tarihi boyunca hiç olmadığı ölçüde ticarete sıcak bakan ve onu destekleyen bir düzenin inşa edildiği söylenebilmektedir (Curtin, 2021; Hodgson, 2020).

İslam dünyasında sözleşmenin taraflarının denk kabul edildiği eşitlikçi ve serbest sözleşmecî prensipler temelinde yükselen bir hukuk yapısı kurumsallaşmıştır (Hodgson, 2020). Mezhepler arasındaki görüş alışverişleriyle de ciddi ölçüde desteklenen genel bir hukuki yeknesaklık ve öngörülebilirlik durumları hâkimdir (Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023). Ayrıca karmaşık sözleşme ilişkileri ve yasal temsilcilik vazifesi gören bürolar, itibar mektubu, hukuki güvenlik sözleşmeleri ve *commenda* (tipik bir ticaret sözleşmesi) ile kredi ihtiyacını karşılayacak gelişkin bankacılık kurumları mevcuttur (Curtin, 2021; Goody, 2023). Elbette hep olduğu gibi hukuki, siyasi ve ticari alanlardaki bu gelişmeler ve canlılık, bilimsel alanlardakilerle paralel seyretmiştir.

İslam dünyasında bilimsel çalışma ve tartışmaların yürütüldüğü yaygın bir kütüphaneler ağı mevcuttur (Marks, 2022). Örneğin Endülüs'te dört yüz bin ile altı yüz bin cilt arasında eserin bulunduğu tahmin edilen bir kütüphane kurulmuş ve bununla da yetinilmeyip yirmi yedi okul ile bu eğitim öğretim ağı desteklenmiştir. Ayrıca artan ihtiyaç nedeniyle Bağdat'ta kâğıt üretim imalathaneleri dahi kurulmak zorunda kalınmıştır (Goody, 2023). Çoğunlukla bizzat hükümdarların desteğiyle Farsça, Yunanca, Süryanice ve Sanskritçe'den birçok eserin çevirisi yapılmıştır (McNeill, 2002; Goody, 2023).

Kütüphanelerin dışında hastanelerde, gözlemverlerinde ve silahhanelerde de ileri derecede bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Yunan bilgeliğinin yanı sıra Hint ve Çin'den de büyük ölçüde beslenen İslam dünyası tıp çalışmaları daha sonra Avrupa için de temel teşkil etmiştir. (Goody, 2023; McNeill, 2002). Üstelik tıp çalışmaları yalnızca hastalıkların teşhisi ve tedavisi bakımından değil aynı zamanda salgınlarla mücadele etmek vb. konularda büyük önem taşıyan önleyici tıp çalışmalarını da kapsamaktadır (Goody, 2023). Paralel biçimde gökbilim alanında da sistematik çalışmalar yürütülmüştür. Tüm bir İslam coğrafyası boyunca hükümdarlar, coğrafyadan seyrüsefere, matematikten geometriye yürütülen çalışmaları desteklemişlerdir (McNeill ve McNeill, 2023). Yine daha sonra Avrupalılar'ın ilham alacağı cebir sistemi geliştirilmiş ve yaygın kullanıma kavuşmuştur. Yürütülen simya çalışmaları sayesinde damıtma, kızdırma, eritme vb. teknikler üzerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Hem matematikteki hem de simyadaki bu gelişmeler sayesinde mercek tasarlamada ve dolayısıyla optik alanında ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir (McNeill, 2002).

Benzer canlılık ve çeşitlilik sanatsal bakımdan da -İslam dünyasının kendine has çerçevesi ve sınırları içerisinde- ortaya konulmuştur (Goody, 2012; McNeill, 2002). İşin özü, aslında daha sonra Rönesans ve burjuva devrimleriyle Avrupa'da yaşandığı iddia edilen gelişmelerin hemen hepsi en canlı biçimleriyle İslam dünyasında gözlemlenebilmektedir (Frankopan, 2018). Ticari, bilimsel, sanatsal vb. gelişmeler birbirlerini destekleyen şekilde canlanıp arttıkça eşitlikçi

ve kozmopolit pazar değerleri benimsenmiş; yaygın piyasa için büyük ölçekli üretim yapan, servet birikimi esasında hareket eden, moda ve sanata düşkün şehirli kitleler ortaya çıkmıştır (Goody, 2023; Hodgson, 2020).

Dünya Ağı'nın diğer ucunda yer alan Çin'deki Han İmparatorluğu ise Batı Roma'yla aynı dönemde merkezi yapısının çözüldüğü bir düşüş dönemine girmiştir. Ancak Çin'de Batı Avrupa'daki kadar uzun sürecek derin bir karanlık dönem söz konusu olmamıştır. Kuzeyden ve batıdan gelen düşman tehditlerine karşı bir araya gelme ihtiyacı, Demir Çağı'yla birlikte inşa edilmiş yaygın nehir ağlarına dayalı güçlü ve sürekli bürokratik ile ticari yapı ve dilsel süreklilik mirasları bir araya gelince bölgede toparlanma ve yeniden merkezi yapının tesis edilmesi süreci daha hızlı işlemiştir (Goody, 2023; McNeill, 2002).

Tang Hanedanlığı döneminde payitaht, dünyanın en büyük şehri haline gelmiştir (Goody, 2023: 261; Marks, 2022: 50) ve bu durum Song döneminde de korunmuştur (Curtin, 2021: 144). Baskıcılık teknikleri ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Takvimler ve sözlükler basılmış; çeviri faaliyetleri canlanmış ve yüzlerce Budist eser çevrilmiştir (Goody, 2023; McNeill ve McNeill, 2023). Başta Mezopotamya ve Hindistan'dan olmak üzere birçok yabancı Çin'e akın etmiştir (Curtin, 2021). Kanallar, köprüler, yollar vb. altyapı yatırımları yapılmıştır. Tarım ve ticaret gelişmiş, kentler büyümüştür. Bizans'tan ve İslam dünyasından Çin'e elçiler gidip gelmektedir. Üstelik Çinlilerin, devamlı biçimde buldukları Bağdat'ta kendi ticaret bölgeleri bile vardır (Goody, 2023).

Çin'in toparlanması ve İslam'ın yükselişi sonrasında marjinal kalan Batı Avrupa dışında Dünya Sistemi'ndeki süreklilik ve bütünleşiklik bu iki ana merkez (Çin ve İslam uygarlıkları) etrafında devam etmiştir. İslam Dünyasında Abbasilerin, Çin'de ise Tang Hanedanlığının çöküşleriyle birlikte Batı Roma'nın çöküşü sonrası Batı Avrupa'da ortaya çıkan tarzda (bütün kurumların ve merkezi

yapıların çöktüğü) karanlık bir çağ doğmamıştır (Curtin, 2021; Marks, 2022). İslam Dünyasındaki gelişmeler Abbasi döneminin sonra ermesinden sonra da yaygın kanının aksine- Osmanlı, Safevi ve Babür İmparatorlukları dönemine kadar artarak devam etmiştir (Hodgson, 2020; Marks, 2022). Zaten aynı dönemde Avrupa'nın tamamına hükmeden merkezi bir yapı olmaması durumu, daha sonra içerisinden moderniteyi/kapitalizmi doğuracak şekilde canlı ve çeşitlilikle dolup taşan bir zenginlik ve ayrıcalık olarak resmedilirken; tek bir merkezi otorite altında yönetilmemek açısından benzer bir durum yaşayan İslam dünyasında tek bir merkezi yapının olmaması hâlini bir tür gerileme ve çöküntü olarak resmetmek şeklindeki çelişki ancak Avrupa merkezci önyargılarla olanak kazanabilmektedir (Goody, 2012).

Song dönemiyle birlikte Çin, adeta altın çağa girerek Dünya Sistemi'nin en kalabalık, hareketli ve gelişkin iktisadi ağırlık merkezi hâline gelmiştir (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023; Hobson, 2019; McNeill ve McNeill, 2023; Marks, 2022). Dönemsel kesintilerle birlikte, Avrupalıların "sabitlik ve durağanlık" olarak algılamalarına neden olacak şekilde bu hareketli ve canlı durumlarını Sanayi Devrimi'ne dek korumuşlardır. Diğer bir deyişle Sanayi Devrimine kadar toplumsal sürekliliği bozacak bir çöküş yaşamamışlardır (Hobson, 2019; McNeill, 2002; Marks, 2022).

Song Çin'inde tarım tekniklerinde büyük ilerlemeler gözlemlenmektedir (Gills ve Frank, 2003a; Marks, 2022; Pomeranz, 2024). Öğütme makineleri vesilesiyle darı ekiminden buğday ekimine geçiş yapılmış; çiftçilerin çeltik yetiştirme yöntemlerindeki ustalıkları artmış; çift mahsul alma yöntemi, suyun akışının kontrol altına alınıp yönlendirilmesi ve suyun yukarı taşınması gibi yöntemlerin kullanımlarında ilerlemeler kaydedilmiştir (Goody, 2023). Kökenleri altıncı yüzyıla kadar geri götürülebilen "Yeşil Devrim" neticesinde on üçüncü yüzyıllara geldiğinde artık dünyanın en ileri tarımının Çin'de olduğu söylenebilmektedir (Goody, 2012; Marks, 2022).

Ticari faaliyetlerdeki gelişmeler de tarımdan aşağı kalmamıştır. Geniş kanal ve nehir ağları sayesinde su yolu taşımacılığında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023; McNeill ve McNeill, 2023). Pusulası, su yalıtımı ve stabilite sağlayan bölümleri olan teknelerin yaygın biçimde kullanımı da bu süreci desteklemiştir (Goody, 2023: 268). Ayrıca deniz taşımacılığı ve ticari canlanma ülke içiyle sınırlı kalmamıştır. Günlük mallar için dahi uzun mesafeli ticaret yaygınlık kazanmıştır. Japonya, Kore ve Güneydoğu Asya ile ticari vb. ilişkiler çok ileri boyutlara varmıştır (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023; McNeill, 2002). Bunun da ötesine geçerek Hint Okyanus'unu, Aden ile Basra Körfezlerini ve Doğu Afrika'yı kapsayacak biçimde büyük seferler düzenlenmiştir (McNeill, 2002; Marks, 2022). Hatta öyle ki on ikinci yüzyılda dış ticaret üzerinden elde edilen vergi gelirleri toplam girdinin yüzde yirmisine çoktan ulaşmıştır (Curtin, 2021: 145).

Matematik, tıp ve gökbilimi alanında da ciddi ilerlemeler kaydedilmeye devam edilmiş, sistematik deneysel doğa araştırmalarının eşiğine yaklaşmıştır. Hatta ilk ikisi için mütehassıslaşmış okullar kurulmuştur. Yüksek Tıp Dairesi tarafından denetlenen bağımsız bir tıp eğitimi geliştirilmiştir. Bilginin sınavlarla sınırlı olduğu bu yedi yıllık tıp eğitimine yönelik müfredatı içeren detaylı tıp eserleri kaleme alınmıştır (Goody, 2023).

Demir ve ipek alanlarında dünyanın makineleşmiş ilk endüstrileri kurulmuştur. İleri derece maden eritme teknikleri bilinmekte ve demir çelik yaygın biçimde kullanılmaktadır (Hobson, 2019; Goody, 2023). Dökme demir için gerekli yüksek sıcaklık fırınlarının yapılabilmesi ve odun kömürü yerine kok kömürü kullanımına geçilmesi Sanayi Devrimi'ne kadar endüstriyel demircilik faaliyetlerinin yürütülmesi olanaklı kılınmıştır. Öyle ki on yedinci yüzyıl İngiltere'siyle kıyaslandığında dönemin Çin'inin yalnızca bazı bölgelerinde ondan daha fazla demir üretilmediği gözlemlenebilmektedir (Curtin, 2021). Ayrıca Çinliler, İngiltere ve İtalya'dan çok önceleri ve daha büyük ölçekte

hayvan veya su gücünün de işe koşulduğu ve iplik makinelerinin kullanıldığı ileri bir ipek üretim sanayisi geliştirmişlerdir (Goody, 2012; Marks, 2022).

Çin'deki tüm bu tarımsal, ticari, bilimsel vb. gelişmeler sanata ve okuryazarlığa ilginin yüksek olduğu canlı kentler ortaya çıkarmışlardır (Curtin, 2021; Goody, 2023). Verginin aynî değil de nakdî olarak toplanmaya başlamasıyla en küçük üreticinin dahi ticarete katılmasını kaçınılmaz kılan bir ekonomik yapı kurumsallaşmıştır. Ekonominin daha önce hiç olmadığı biçimde parasallaşması ve dolayısıyla buna uygun bankacılık benzeri kurumların geliştirilmesi ise ileri derecede uzmanlaşmayı gerekli kılmıştır (Gills ve Frank, 2003a; Goody, 2023; McNeill ve McNeill, 2023).

Avrupa merkezci tarih yazımına göre denizlerde hegemonya tesis ettiği ileri sürülen dönemin Avrupa'sının en büyük kentlerinden olan Venedik'in nüfusu yaklaşık yüz binlerle tahmin edilirken; Çin'in toplam nüfusu yüz elli milyona dayanmıştır ve Çin'de nüfusu bir milyonun üzerine çıkan (Curtin, 2021) hatta dört ilâ altı milyona kadar vardığı tahmin edilen metropoller yükselmiştir (Gills ve Frank, 2003a; Marks, 2022). Bu büyük şehirler kamusal işler hakkında dilekçelerin verildiği ve bu dilekçelere ilişkin sistemin etkin biçimde yürütüldüğü idari bir yapıyla yönetilmişlerdir (Hodgson, 2020). Çinliler gerekli gördüklerinde büyük toprak sahibi ailelerin adeta bugünkü anlamıyla tarım üzerinde tekelleşmesini engellemek maksadıyla mülkiyet edinme sınırlamaları getirmek gibi oldukça gelişkin hukuki yollara dahi başvurmuşlardır (Goody, 2023; Pomeranz, 2024).

Baskıcılıktaki gelişme, bürokratların sınavla seçildiği kamu sınavları sistemleri ile sayıları katlanarak artan özel ve devlet okulları sayesinde dönemin açık ara en okuryazar toplumu ortaya çıkmıştır. On binlerce eserin bulunduğu kütüphaneler inşa edilmiştir. Bunlarla birlikte arkeoloji ve karşılaştırmalı tarih

çalışmalarını da içeren her türlü entelektüel ve sanatsal faaliyette patlama yaşanmıştır. Daha sonra Avrupa Hürmanizminde de görülebilecek “eğitim aracılığıyla toplumun ıslah edilmesi”, “evrensel akıl” gibi düşünceler yeşermiştir (Goody, 2023).

En kalitelisinden porselen, ipek, vernikli ahşap vb. (McNeill ve McNeill, 2023) ürünlerin yanı sıra barut ve barutla üretilen bomba, roket vb. araçlar (Frank, 2010; Goody, 2023; Hobson, 2019); pusula vs. denizcilik teknolojileri; kağıt baskı teknikleri (Hobson, 2019; Hodgson, 2020; McNeill, 2002) gibi maddi ürünlerin yanında kamu hizmetine alım için kitlesel çapta sınav yapma fikri de Çin’den dünyanın geri kalanına yayılmıştır (Hodgson, 2020).

Ayrıca merkezi siyasal yapıların kurulduğu bu yerleşik merkez uygarlıkların yanı sıra tarihin neredeyse tamamen dışında bırakılan Orta Asya ve Güneydoğu Asya’nın da yukarıdaki satırlarda bahsi geçen hemen her alanda büyük bir canlılığa ev sahipliği yaptığı tarihsel olgular ışığında ortadadır. Örneğin bozkır yar-göçebeleri sayesinde -bilhassa Moğol İmparatorluğu döneminde- İslam ve Doğu Asya Dünyalarının tek bir çatı altında birleştirilip iç içe geçirilmesiyle gerek maddi gerekse fikri her şeyin akışı inanılmaz bir hız kazandırarak Dünya Sistemi daha da bütünleştirilmiştir (Curtin, 2021; Hobson, 2019; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023)

Güneydoğu Asya ise iktisadi bakımdan en az Hindistan’la aynı önem derecesine sahiptir (Curtin, 2021). Bölgede kısa ve uzun mesafe ticaretiyle bunlara paralel gelişen kentleşme ve kültürel alışveriş çok yaygındır (Goody, 2012). Dünya’nın dört bir yanından insanların akın ettiği karmaşık bir mübadele sisteminin adeta kalbi konumundadırlar (Curtin, 2021; Goody, 2012). Bölge sakinleri batı yönünde Doğu Afrika kıyılarına dek ulaşmışlardır. Doğu yönünde ise Avrupalılardan daha önce Pasifik üzerinden Amerika kıtasına ulaşmış

olabileceklerine dair -zayıf ve daha çok araştırılmaya muhtaç olsa da- önemli deliller mevcuttur (McNeill ve McNeill, 2023: 132, 133).

Tunç Çağıyla birlikte temelleri atılan Dünya Sistemi'nde, Roma İmparatorluğu sonrası uzun bir Karanlık Çağ'a giren Batı Avrupa'nın aksine bilimsel, teknik, sanatsal vb. alanlardaki gelişmeler ve ilerlemeler devam etmiştir. Bu dönemde marjinal olan ve dolayısıyla tarih dışı olan aslında Batı Avrupa'dır. Haliyle Ortaçağ veya Karanlık Çağ şeklinde bir dönemlendirme Avrasya'nın geri kalanı için geçerli değildir.

1.2.3. Avrupa Rönesans'ı ve Yeni Kıta'nın Keşfi

Antik dönemle başlayan ve Ortaçağ kurgusuyla ile ilerleyen Avrupa merkezci tünel tarihi; Rönesans, Reformasyon ve Coğrafi Keşifler duraklarından geçip Aydınlanmaya ulaşarak sona ermektedir (Blaut, 2012). Tünel boyunca Avrupalılara atfedilen eşsiz ve benzersiz özellikler, tünelin sonuna varıldığında Avrupalıları aydınlığa kavuşturarak onları insanlık için umut ışığı hâline getirmektedirler. Oysa tarihsel olguların bu anlatıyı doğrulayıp doğrulamadığı tartışmaya açıktır. Çalışmanın bir önceki bölümünden de görülebileceği üzere İtalyan Rönesans'ı boyunca Avrasya'nın geri kalanı, yerinde sayıp Avrupalıların onlar üzerinde hegemonya tesis etmelerini beklememişlerdir. Dönem boyunca Avrupa dışında gelişmeler ve ilerleme tüm hızıyla devam etmiştir. Bu bölümde de Batı Avrupa dışındaki sürekliliğin; Coğrafi Keşifler, Reformasyon, Bilimsel Devrimler ve Aydınlanma olarak adlandırılan dönemler boyunca da değişmediği gözlemlenebilecektir (Frank, 2010; Goody, 2023; Hodgson, 2020).

Gelişmişliğin ve kalkınmanın en büyük göstergelerinden biri şehirleşmenin yoğunluğu ile şehirlerin nüfuslarıdır (Frank, 2010; Marks, 2022). Avrupalılar

Yeni Kıta'yı keşfettiklerinde Avrupa'daki en gelişmiş kentlerin nüfuslarının birkaç yüz bini aşmadığı oysa Meksika'nın o günkü en büyük metropolünün, Avrupalılar kıtaya ayak bastığındaki nüfusunun yüz elli ila iki yüz bin arasında (veya belki de iki yüz elli bin (Marks, 2022: 49)) olduğu tahmin edilmektedir (Curtin, 2021: 113). Hatta Amerika'da nüfusu yüz binleri bulan şehirlerin tarihi milattan önceye değin uzanmaktadır (Curtin, 2021: 111). O halde Rönesans sonrası ve Sanayi Devrimi öncesi Avrupası, henüz, tarihleri Tunç Çağı'nın başlangıcına kadar uzanan Avrasya tarım toplumlarının genel özelliklerinden ayrışabilmiş, eşsiz ve benzersiz bir doğrultuda ilerlemeye başlayabilmiş değildir. İspanyolların, Osmanlıların ve dönemin Çinlilerinin sosyal sofistikeliği Sümerlerle veya Azteklerle aşağı yukarı aynı seviyededir. Avrupalılar Rönesans sonrasında, Ökumen tarihi boyunca öne çıkan merkezlerden Gupta Hindistanı, Abbasi Halifeliği ya da Tang veya Sung Çinlerinden ayrışan bir sıçrama meydana getirebilmiş değildirler (Hodgson, 2020).

İtalyan Rönesans'ıyla birlikte Avrupa'da ciddi bir yaratıcılık sıçraması yaşanmışsa da bu durum -bilhassa Avrupa dışında- eşine hiç rastlanmamış bir olay değildir. Zira benzer canlanmalar tarih boyunca Ökumen'in diğer parçalarında tekrar tekrar gözlemlenebilmektedir (Goody, 2023; Hodgson, 2020). Avrupa, Rönesans'la birlikte, mevcut Ökumen'in dört ana merkezine beşinci bir merkez olarak ancak yavaş yavaş katılmaya başlayacağı on altıncı yüzyıl sonrası için harekete geçmiştir (Hodgson, 2020).

Esasında Haçlı Seferleriyle başlayıp Rönesans'la devam eden Avrupa'daki canlanma, merkezileşme ve yoğunlaşma süreçlerinin neticesi olan Coğrafi Keşifler de Avrupa hegemonyasının tesis edilmesini değil; Avrupa'nın mevcut hegemonlar arasına katılmasını sağlayan dönüm noktalarındandır (Frank, 2010; Marks, 2022). Ancak yine de etkileri sistemin bütünü açısından abartıldığı kadar büyük olmamıştır (Curtin, 2021). Örneğin Portekizliler asıl kazançlarını Ümit Burnu etrafından dolaşarak Avrupa'ya götürdüklerinden değil Asya içi ticaretten

kazanmışlardır (Frank, 2010; Marks, 2022). Ayrıca eski rotalarla taşınan ürünler uzun bir süre daha Ümit Burnu dolaşarak taşınanlardan kat kat daha fazla olmaya devam etmiştir (Frank, 2010: 142).

Avrupa merkezci anlatıların aksine Avrupalılar için Dünya üzerinde hegemonya tesis etmek bir yana, tamamıyla hâkimiyet altına aldıkları bölgeler yalnızca bazı kıyı limanlarıyla sınırlıdır (Hobsbawm, 2003a; Hodgson, 2020). Keza denizlerde de durum benzerdir. Örneğin Portekiz ve İspanyol deniz güçleri İslam dünyasındakilerle denk ve hatta yer yer onlara üstün konuma gelebilmiş olsalar da onları tamamen rekabet sahasının dışına itecek veya onlar üzerinde tartışmasız bir üstünlük tesis edecek noktaya hiçbir zaman ulaşamamışlardır (Marks, 2022; McNeill, 2002).

Ne Portekizliler ne Hollandalılar ne de İngilizler baharat ticareti üzerinde temenni ettikleri tekeli hiçbir zaman tesis edememişlerdir. Hatta Avrupalılar, on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Güney Çin Denizi vb. bölgelerde Çinlilerin taşıdıkları seviyede mal taşıma kapasitesine ulaşamamışlardır. Kaldı ki tekeller tesis edebilsinler (Frank, 2010)... Ticaretin yanı sıra askeri bakımdan da Avrupalıların, gerek Barut İmparatorlukları (Osmanlı, Safevi, Babür) gerekse daha doğudaki imparatorlukları karşısındaki zayıf konumları uzun bir süre değişmemiştir. Çok daha geç tarihlerde rekabet edebilir konuma gelmişler ve ancak sanayi devriminin sağladığı olanaklarla öne geçebilmişlerdir (Frank, 2010; Goody, 2012; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024).

Dünya Sistemi'ndeki zayıf konumlarıyla paralel olarak Avrupalıların kolonileştirdikleri yerlerde nüfus bakımından çoğunluk teşkil edebildikleri tek yer Yeni Kıta'dır. Ancak bu da Avrupalıların sahip oldukları üstün meziyetler sayesinde değil salgın hastalıklar vesilesiyle mümkün olmuştur (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Frank, 2010; Hodgson, 2020; Marks, 2022; McNeill, 2002).

Afrika'da ve Avrasya'da çok uzun zamandır gözlenen ve dolayısıyla bu coğrafyalardaki toplumların bağışıklık kazandığı hastalıklar bir anda Yeni Kıta'ya taşınınca yerliler üzerinde yıkıcı etkiler doğurmuş ve kitlesel ölümlere neden olmuşlardır (Marks, 2022; McNeill, 2002).

Yeni Kıta'nın keşfindeki istisnai durum dışında Avrupalıların Ümit Burnu'nu dolaşarak dâhil oldukları, hâlihazırda binlerce yıllık geçmişi bulunan Hint Okyanus'u ticaretinde de diğer alanlarla benzer bir durum gözlemlenebilmektedir. Yani Avrupalıların sisteme katılımı, sistemin mevcut sahipleri ve kazananları açısından ciddi herhangi bir değişiklik doğurmamıştır (Frank, 2010; Marks, 2022; McNeill, 2002). Örneğin Çin'deki İmparatorluk yönetiminin bakış açısından, deniz ticaretine yeni toplumların katılması veya ağırlığın bazı toplumlardan başka toplumlara geçmesinin herhangi bir ehemmiyeti yoktur (McNeill, 2002: 469).

Yeni Kıta'nın keşfiyle ele geçirilen aşırı derecede çeşitli ve zengin doğal kaynakların, neredeyse burayı keşfeden Avrupalılardan çok Dünya Sistemi'nin ana merkezlerine daha çok yaramış olması da Avrupa üstünlüğü iddiasına yöneltilecek itirazları destekler mahiyettedir (Frankopan, 2018; Marks, 2022). Zira Dünya Sistemi işbölümünde merkez konumda olan bölgenin, sistemde ortaya çıkan yeni imkânlardan yararlanma olanağı genelde çevre bölgeye kıyasla daha yüksektir (Frank, 2010). Örneğin Amerika'dan getirilen yeni tarım ürünleri sayesinde artan gıdaya ulaşım ile birlikte, Avrupa'dan aşağı kalmayacak ölçüde Hindistan ve Çin'de çok ciddi nüfus artışlarına olanak sağlanmıştır (Frank, 2010; Marks, 2022; McNeill, 2002). Dönem boyunca Çin'deki tarım arazileri iki, nüfus üç katına kadar çıkmıştır (Frank, 2010: 85; Marks, 2022).

Yüksek oranda gümüş veya altın (sikke ya da külçe) ihracatı, ticaret dengesinde açık belirtisidir (Frank, 2010). Avrupalıların sömürgelerden getirdikleri değerli

madenler sayesinde kendilerinin üretmediği niteliklerde Asya malları satın almaya başladıkları, bu değerli madenlerin akış yönünden de anlaşılmaktadır (Frankopan, 2018; Marks, 2022). Yani mal alıp da karşılığında bu değerli madenleri ihraç edenler, mal aldıkları yere karşılık olarak başka mallar satamıyor, dolayısıyla rekabet edemiyorlar demektir. O halde değerli madenlerin akış yönü hangi bölgenin üretim konusunda diğerinden daha üstün olduğunun net göstergelerindedir. Üstelik sevkiyatlara ve stoklara ilişkin tarihsel kayıtların, bize, bu tarz akış yönlerini sağlam biçimde tespit etme olanağı sunmaları; değerli maden açığına bakarak gelişmişlik düzeyini saptamak açısından güçlü tarihsel veriler sağlamaktadır. Nitekim Avrupalıların Yeni Kıta'yı keşfederek kavuştukları bol miktarda altın ve gümüş madenlerinin akış yönleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilirler. Yeni Kıta'dan çıkan değerli madenlerin büyük kısmı doğrudan, doğrudan olmayanları ise Avrupa üzerinden Doğu'daki merkezlere akmıştır. Bu durum hem Doğu pazarlarının ve piyasalarının gelişmişliğinin göstergesidir hem de Avrupalıların onlara nazaran geri kalmışlığının (Frank, 2010; Hobson, 2019)...

Yeni Kıta'nın madenleri Avrupa piyasasını canlandırdığı gibi uzun süreli bir geçmişe ve karşılıklı bağımlılığa sahip mevcut Dünya Sistemi'nin ticaret ağına da büyük katkılar sunmuş olması, Dünya Sistemi için çeşitli olumlu sonuçlar üretmiştir. Manila ve Malakka gibi Güneydoğu Asya; Aden ve Hürmüz gibi Bereketli Hilal rotaları dünyanın dört bir yanından gelen tüccarlara ev sahipliği yapmaya devam ederken, bu ticaret daha da canlılık ve hacim kazanmıştır. 1750 gibi geç bir tarihte bile Dünya nüfusunun yüzde altmışı ila yetmişini barındıran ve Dünya Gayri Safi Hasılasının yüzde sekseninden fazlasının üretildiği mevcut merkezler arası ticarete; sigortacılık, komisyonculuk, simsarlık, kredi, borç para, ipotek, ciro edilebilen tahvil, banknot, kaydî para gibi ekonomik enstrümanların yaygın biçimde kullanımının; dönemin en ileri endüstrilerinden olan dokumacılık ile dökümcülüğün ve en yeni tekniklerin kullanıldığı tarımsal faaliyetlerin artışından söz edilebilmektedir. Ayrıca günlük veya aylık yevmiyeyle çalışan, farklı çalışma kolları arasında geçiş yapabilen

esnek bir işgücünün de varlığında benzer şekilde bahsedilebilmektedir (Frank, 2010).

Değerli maden akış yönü analizinden çıkan bir diğer sonuç ise kendilerinin doğusundaki hemen hemen bütün merkezlere (Osmanlı, Safevi, Babür, Çin ve Güneydoğu Asya) karşı ticaret açığı veren, dolayısıyla bu bölgelerden aldıklarına karşılayacak ölçüde satabilecek malları olmayan Avrupalıların, adeta karşılarına çıkan olağanüstü fırsat sayesinde Doğu'nun ticaretine katılıp ondan istifade etme olanağı sağlamış olmalarıdır (Blaut, 2012; Frank, 2010; Hobson, 2019; Marks, 2022). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin, kendilerine konulan bir hedef olan "taşımacılığın en az yüzde onunun değerli maden dışında ürünler olması" kotasına dahi ulaşamadığından, kota hedefini yakalamış gibi göstermek için ülkesine karşı sahteciliğe başvurmak zorunda kalmış olması da bunu doğrular mahiyettedir (Frank, 2010: 99).

Portekizliler ve onların ardılları olan diğer Avrupalıların, coğrafi olarak en yakın rakipleri olan İslam Dünyası'na karşı asla tam bir hegemonya tesis edememelerine Rönesans sonrası Avrupa'nın siyasi ve ticari olarak hâlen Osmanlı'nın gerisinde olmaları örnek gösterilebilmektedir (Hodgson, 2020; Marks, 2022). Keza İngilizler Sanayi Devrimi olanaklarıyla birlikte Hindistan'ı tam olarak sömürgeleri hâline getirmeden önceki sömürgecilik girişimlerinde, Hindistan'ın İngiltere'den çok daha büyük hacimli ticari ve iktisadi faaliyetlerin olduğu bir merkez olma konumuna hâlel gelmemiştir. İngilizler on sekizinci yüzyıla kadar Hindistan'ın Surat bölgesindeki ticaretin ancak çok düşük bir yüzdesine hâkim olabilmişlerdir. Avrupalıların istediklerini elde etmelerini sağlayacak ne ticari pazarlık gücü ne de siyasi ve askeri caydırıcılıkları vardır. Avrupalıların katıldıkları yerlerde ticari vb. faaliyetlerde son sözü söyleyenler sistemin mevcut sahipleri olmaya devam etmişlerdir (Frank, 2010; Marks, 2022).

İtalyan Rönesans'ı ve sonrasındaki süreçler boyunca İslam dünyası gücünü korumuştur. Sanıldığıının aksine on sekizinci yüzyıla kadar Avrupa'ya karşı zayıf kaldığı bir gerileme dönemi içerisinde girmemiştir. Müslümanların yaşadıkları coğrafyalar, Dünya Sistemi'nin ticari canlılığını koruyan önemli merkezlerinden olmaya devam etmişlerdir. Hatta öyle ki on altıncı yüzyılda bir uzaylı dünyayı ziyarete gelse belki de tüm dünyanın bir gün Müslüman olacağı kanaatine varırdı bile denilebilmektedir (Hodgson, 2020).

İslam coğrafyasında yaygın ve ileri derecelerde ateşli silah kullanımının yanı sıra çok önemli gelişmişlik göstergelerinden olan mutfak ve yemek kültürleri de mevcuttur. İslam dünyası, keyfilik unsurunun bertaraf edildiği yeknesaklaştırılmış hukuk düzenine ve bununla paralel gelişen parasallaşmış bir ekonomiye sahiptir. Dönemin İslam devletlerinde büyük ticaret filoları vardır (Goody, 2023). Siyasal alanda Ekber yönetiminde sulh-i küll (evrensel barış) gibi düşünceler Avrupa Aydınlanmasından çok daha erken dönemlerde bu coğrafyada neşet etmiştir. Sanat alanındaki ve rasathaneler vb. kurumlar aracılığıyla bilimsel faaliyetlerdeki canlılıklar korunmuş ve sürdürülmüştür (Hodgson, 2020). Bölge topraklarında mimarlar başta olmak üzere sanatçılara geniş çalışma imkânları doğmuştur. Kent planlamacılığı alanındaki gelişmelerin yanı sıra Taç Mahal gibi abidevi çalışmalar da ortaya konulmuştur (McNeill, 2002). On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Hindistan'daki rasathanelerde yapılan çalışmalar o denli ileri ve ayrıntılıdır ki Avrupalılar bu coğrafyadan astronomi çizelgeleri vb. konulara ilişkin çalışmaları ödünç alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Keza çiçek hastalığına karşı tıbbi gelişim gibi konular da artık Müslümanların hâkimiyetinde olan Kuzey Hindistan'dan Avrupa'ya taşınmıştır (Frank, 2010). Ayrıca dönem incelendikçe Avrupa merkezci reflekslerle hareket edip İslam Uygarlığıyla ilgili spesifik örneklerden hareketle genellemelere başvurmanın hatalı sonuçlar çıkarmaya neden olabildiği görülmektedir. Örneğin Osmanlı'da gözlemevlerine müsaade edilmemiş olması İslam Dünyası'ndaki genel bir bilim karşıtlığı sonucuna varılmasına neden olmamalıdır. Zira bölgelere ve coğrafyalara göre değişen politikalar söz konusu olabilmektedir. Örneğin Babür

Hanedanlığının yönetimleri zamanında, dönem dönem kesintiye uğramış olmakla birlikte Osmanlı'nın aksine gökbilim çalışmaları fazlasıyla desteklenmiş ve teşvik edilmiştir (Goody, 2023).

Anılan olumsuz gökbilim çalışmaları örneğine rağmen Osmanlı Devleti'ni de gerek ekonomik gerek siyasal bakımdan Avrupa devletlerinden çok ayrı bir yere koymak isabetli değildir. Avrupa merkezci tarih yazımının etkisi altında kaleme alınan çalışmaların savladıklarının aksine, Osmanlı İmparatorluğu, kendi içine kapalı despotik bir kale değildir. Safevi Devletiyle birlikte en önemli geçiş rotalarının üzerinde yer alan kapsamlı ticari ve iktisadi faaliyetlere ev sahipliği yapan bir devlettir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kapsamlı ölçüde yerel ve uluslararası uzmanlaşmaya, işbölümüne ve ticarete dayanan ciddi bir zenginlik söz konusudur. Çeşitli kamusal, özel ve yarı kamusal girişim çeşitlerinin birçoğu gözlemlenebilmektedir. Ayrıca döneminde, altı yüz ila yedi yüz elli bin arasında değişen nüfusuyla İstanbul dünyanın en büyük kentlerinden biridir. Keza bütün olarak kıyaslandığında Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirleşme oranı da Avrupa'dan daha iyi durumdadır (Frank, 2010; Goody, 2012).

Bölgede daha sonra zenginliği herkesçe malum Babür İmparatorluğu'nun kurulduğu, İngiliz sömürgesi olana kadar da bu özelliklerini koruyacak olan Hindistan'da ise bilhassa Moğol istilası dönemiyle birlikte kentleşme ve ticarileşme konularında daha ileri yoğunlaşmalar gözlemlenebilmektedir. Nitekim nüfusları iki yüz bini geçen hatta beş yüz binlere varan kentler ortaya çıkmıştır. Toplam nüfusun 1500 yılından 1750'lere kadar 2'ye veya 4'e katlandığı tahmin edilmektedir. Ayrıca teknelerin ve yaygın suyollarının varlığı sayesinde iç bölgelere kadar taşımacılığın yapılabildiği aktif bir ticari hayat mevcuttur. Bu ticari hayatta acentecilik, simsarlık, komisyonculuk ile çevredeki başka coğrafyalarda dahi kabul gören senetlere dayalı işlemlerin ve benzeri gelişkin mali faaliyetlerin yürütüldüğü bankacılık düzenlemeleri yaygın biçimde kullanılmaktadır. Hatta öyle ki bazı Avrupalılara bu işlerin yürüyüşünü

öğrenmeleri için bölgeyi ziyaret etmişlerdir (Frank, 2010). Tüm bunlara ilaveten henüz tasnif edilmemiş ve okunmamış birçok Arapça ve Farsça eserin incelenmesiyle bölgeyi de kapsayacak şekilde İslam Dünya'sı hakkında çok daha fazlasının varlığı gözlemlenebilecektir (Hodgson, 2020).

Dönemin bir diğer ana merkezi olan Çin'de de benzer gelişmeler göze çarpmaktadır. Moğolların birleştirici ve canlandırıcı etkisinden Çinliler de yararlanmışlardır (Goody, 2023). Hanedanlıkların el değiştirdiği kısa kesinti dönemleri haricinde on dokuzuncu yüzyıla değin üstünlüklerini muhafaza etmişlerdir. Afrika'ya ve Hindistan'a seferler düzenledikleri, Avrupalıların boy ölçüşemeyeceği kadar büyük filolar inşa etmişlerdir (Frank, 2010; Goody, 2023; Marks, 2022). Ancak daha sonra (Avrupa'da coğrafi keşifler ve sömürgecilik dönemi başladığı zamanlarda) bu seferlerin kesilmesi ve donanma faaliyetlerinin kısıtlanması bizi, acele bir şekilde Avrupa merkezci tarih yazınında sıklıkla ileri sürüldüğü üzere "Şarklı bağınazlığı ve içe kapanıklığı" fikrine yöneltmemelidir. Zira bu seferlerin vb. donanma faaliyet ve yatırımlarının kısıtlanması eğilimi, gerek Orta Asya'dan gelen tehditlere önlem almak gerekse iç meselelere daha fazla eğilme ve dolayısıyla uzun mesafeli denizcilik yapmakta büyük çıkarlar görmemeye izah etmek gibi daha gerçekçi açıklamalara başvurulabilmektedir (Frank, 2010; McNeill, 2002; Marks, 2022). Avrupalılar da ruhlarında yatan derin bir keşif ve merak duygusundan açık denizlere seferler düzenlememişler, Doğu'nun ticaretine Kızıldeniz, Basra ve Orta Asya gibi dolayimler olmaksızın doğrudan katılıp oraların zenginliklerinden dolaysız olarak yararlanmak maksadıyla yola çıkıp Ümit Burnunu dolaşmışlardır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Marks, 2022). Yeni Kıta'yı da batı yönünden Hint Okyanus'una doğrudan ulaşım güzergâhı kurabilmek için çıktıkları seferler sonucu şans eseri keşfetmişlerdir. Oysa Avrupalıların aksine Çinlilerin bu tarz maceralara girişmeye gereksinimleri yoktur. Ayrıca sözde yasaklara ve kısıtlamaya rağmen Japon ve Çinli korsanlar denizcilik faaliyetlerini üstlenmişlerdir, hatta öyle ki korsan taşımacılık resmi taşımacılığın önüne bile geçmiştir. Batılı kaynaklar Japonya'ya gelip giden sekiz Avrupa gemisini ön

plana çıkarırken buna karşılık Çin'den gelen seksen gemiyi göz ardı etmektedirler. Keza Güneydoğu Asya'ya sefer düzenleyen her bir Avrupa gemisine karşılık yaklaşık on Çin gemisi mevcuttur. Üstelik Avrupalı gemiler de porselen ve ipek gibi Çin ürünleri taşımaktadırlar (Frank, 2010).

Yeni Kıta'dan keşfedilen gerek doğal madenlerin piyasa tarafından emilimi gerekse mısır vb. tarım ürünlerinin yaygın kullanımı sayesinde daha fazla insanı besleyebilme olanağının artışı bu dönemde Çin nüfusunun yaklaşık üçe katlanmasına olanak sağlamıştır (Frank, 2010; Marks, 2022). Ayrıca nüfus artışı salt niceliksel bakımdan değildir. Çinliler aynı zamanda toplumsal ve edebi tartışmaların yürütüldüğü edebiyat derneklerinin olduğu; kitap koleksiyonculuğu faaliyetlerinin başka sanatsal faaliyetlerle (müzik, tiyatro vb.) birlikte yürütüldüğü, döneminin en okuryazar toplumdur (Goody, 2023). Bunun yanı sıra barışın ve düzenin hüküm sürdüğü sağlam bir kamu düzeninin tesis edildiği siyasal yapıyı da es geçmemek gerekmektedir (McNeill, 2002). Haliyle kentleşme bakımından da Avrupa'nın çok ilerisindedirler. Çin'deki birkaç büyük kent, Avrupa'daki kent nüfusları toplamına denktir (Frank, 2010; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024).

Büyük nüfuslu bu Çin kentlerinde yüzbinlerce pamuk dokumacısının ve ondan daha fazla sayıda ip eğirme makinesinin, bin kişiye kadar çalışan istihdam edilen atölyelerle birlikte mevcut olduğu endüstriyel yapılar vardır. İpek ve ipekli ürün üretimi Avrupa'daki en yakın rakiplerinden onlarca kat fazla olan Çin'in ve Babür'ün imparatorları da haliyle Avrupa merkezci anlatıların iddialarının aksine dünyanın en büyük imparatorlarının Louis veya Petro değil Çin ve Babür imparatorları olduğunu göstermektedir (Frank, 2010).

Çinliler, bütün bölgelere karşı ticaret fazlası veren ve dolayısıyla gümüş vb. kaynakların aktığı devasa bir çekim merkezi konumundadırlar. Bunun yanı sıra

1750 hatta 1800'lere kadar süren üstünlükleri nüfus ve kentle sınırlı değildir: verimlilik, ticaret ve rekabet gibi konular bakımından da öne çıkmışlardır. Avrupalılarla yarışacak mali ve finansal kuruluşlara sahiptirler. Ayrıca Avrupa merkezci savların aksine ekonomik büyüklükleri sadece nüfuslarının fazla olmasına dayanmamaktadır. Kişi başına düşen milli gelir bakımından da İngiltere veya Fransa gibi Avrupa'nın büyük ülkelerinden daha kötü durumda değillerdir. Ayrıca Çin tarihinin daha erken dönemlerinde de gözlemlenebileceği üzere daha önce de olduğu gibi her şey kamu eliyle yürütülmemekte, hatırı sayılır özel girişimler hemen her alanda gözlemlenebilmektedir. Dönemin Çin'indeki mülk edinme ve toprak satın alımı vb. haklar çağdaşı olan Avrupalılardan çok daha ileridedir. Ticari ilişkilere uygun kurumsallaşma konusunda ve işgücünün piyasa ilkelerine uygun biçimde kullanımında Çin, Avrupa'nın çok daha ötesinde bir gelişmişlik seviyesine sahiptir (Frank, 2010; Pomeranz, 2024)

Başta Joseph Needham (1900-1995) olmak üzere Çin bilimi ve teknolojisi üzerinde çalışmalar yürüten araştırmacıların bize sundukları çıktılar, bu alanlarda da Çinlilerin Avrupa'dan geri kalmış konumda olmadığını göstermektedir. Barut, kâğıt baskı ve pusula gibi en bilindik buluşlara ilaveten demir ve çeliğe ilişkin ileri teknolojilere sahiptirler (Hobson, 2019). Mekanik saatler, döngüsel hareketi doğrusal harekete çeviren zincir-pedal ve kayış düzeneğini, kemerli ve zincirli asma köprüleri, delme aletleri, ayakla kumanda edilen tekneler, ön ve kış yelkenli gemileri ve gemicilikte kullanılan su geçirmez bölümler, kış dümenleri vb. birçok buluş ve yeniliğin yaygın biçimde kullanıldığı gelişkin bir bilimsel ve teknolojik faaliyetler yürütmüşlerdir (Frank, 2010).

Dönemin Japonya'sı da Dünya Sistemi'yle paralel bir genişleme ve yoğunlaşma evresi içerisindedir. Avrupa merkezci anlatıların aksine Japonya, gelişmişliğini, Avrupalıları taklit ettiği Meji Restorasyonu (1868) dönemine borçlu değildir. Avrupalıların Yeni Kıta'yı keşfettiğinde ellerine geçen gümüş kaynaklarına denk

miktarda gümüşün Japonların kendi topraklarında mevcut bulunuşu, Çin vb. ülkelere karşı Avrupalılarla benzer bir ilişki geliştirmelerini ve dolayısıyla daha erken tarihlerde bu avantajlı durumlarına dayalı olarak kalkınmalarını olanaklı kılmıştır. Japonya'da ekonomik canlanmaların izi 13. yüzyıla kadar sürülebilmektedir. Japonya'nın nüfusu ve tarımsal üretimi bu zaman dilimi boyunca ikiye katlanmıştır. Nüfusu yüz bini aşan şehir sayısı beşe çıkmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda ekonomik bakımdan Avrupa ülkelerin düzeyini yakalamıştır ve kent nüfusu oranı Çin ve Avrupa'yla yarışır ve hatta onlara üstünlük kurar vaziyete gelmiştir (Frank, 2010; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024) Ayrıca Japonya'da erken modern dönem Avrupası'yla benzer sanatsal ilgilere (tiyatro vb.) sahip ticari sınıfların varlığı kesin biçimde bilinmektedir (Goody, 2012).

Tarihsel serüveni Avrupa merkezli perspektif altında tartışmaya oldukça açık biçimde ele alınan bir diğer bölge olan Güneydoğu Asya ise 1500'den önceki tarihler için önemsiz görülmüş, sonrasında ise ancak Avrupa'yla ilişkisi bağlamında yüzeysel biçimde insanlık tarihi anlatısına dâhil edilmiştir. Oysa elimizde, gelişkin ticari kültürlerinin milattan bile önceki tarihlere değin uzandığına ilişkin çokça kanıt mevcuttur. Ayrıca Güneydoğu Asyalılar, gerek konumları gerekse diğer dinamikleri sayesinde dünyanın en çok ticarileşmiş ve zengin bölgelerinden biri konumuna yükselmişlerdir. Keza kentleşme gibi hususlarda dönemin Avrupa'sına denk, hatta ondan daha ileri bir yapıya sahiptirler. Ayrıca Sanayi Devrimi'ne kadar hiçbir zaman tam anlamıyla Avrupalıların kontrolü altına girmemişlerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde bile bölgenin baharat ticaretinin çoğu Avrupa'yla değil Çin'le yapılmaktadır ve bu ticaret çoğunlukla Asyalıların denetimi altında yürütülmektedir. Diğer merkezlerde karşılaşılan profesyonel mali kurumların ve parasallaşmaya ilişkin politikaların hemen hepsi bu bölgede de mevcuttur. Nihayetinde Güneydoğu Asya, uzmanlaşmanın olduğu çeşitli iş kollarında çalışan milyonlarca insana ev sahipliği yapmıştır (Frank, 2010). Geniş ölçekli uzmanlaşmaya ve işbölümüne dayalı yürütülen uzun mesafe deniz ticaretinin kökenleri ise Müslümanlar bu coğrafyaya gelmeden çok daha önceki tarihlere dayanmaktadır (Hobson, 2019)

Güneydoğu Asya ile benzer biçimde Orta Asya da çoğunlukla görmezden gelinmiş, nazara alındığı zaman ise yerleşik hayata geçip uygarlık inşa edememiş göçebe kavimler olarak ele alınmışlardır. Oysa Coğrafi Keşiflerle birlikte bölge bir anda çöküşe geçmemiştir (Frankopan, 2018). Büyük hacimli ticaretlerin yapıldığı güzergâh olma özelliğini muhafaza etmiştir. Hatta bu yoldan taşınan mallar Ümit Burnu dolaşarak taşınanlardan fazla olmayı uzunca bir süre sürdürmüştür. Sürekli olarak yapılmaya devam edilen ve yüzbinlerle ifade edilen at ihracatı büyük çaplı ticaretin devamlılığına örnek olarak gösterilebilir (Frank, 2010). Han Hanedanlığından günümüze ulaşan belgelere göre henüz daha M.Ö. 2. yüzyılda bozkır halklarından Çin'e on binlerce büyük baş hayvan satıldığı kompleks ticari ilişkiler geliştirilmiştir (Frankopan, 2018: 9, 10).

Avrupa merkezci yazarların vurguladıklarının aksine Orta Asya bozkır göçebeleri yalnızca yakıp yıkan ve yağmalayan, uygarlaşmamış topluluklardan ibaret değillerdir. Göçebelikleri, amaçsız ve hedefsiz, yerleşik ve uygar olamamış bir rastgeleliğin eseri değil; içerdikleri hayvan sayıları yüz binleri bulup aşan sürülerin organize bir şekilde beslenmesi, barınması ve ticaretinin yapılması gibi oldukça incelikli maharetler gerektiren idari organizasyonun gereklerinin bir sonucudur. Bozkır göçebeleri bu gelişkin idari yönetime dayalı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca ele geçirdikleri bölgelerde altyapı yatırımları gibi birçok olumlu faktöre büyük desteklerde bulunmuşlardır. Ruslara miras bıraktıkları yönetime ilişkin kavramlar ve posta ağı altyapısı, ileri uygarlık düzeylerine ilişkin günümüze kalan miraslarının en belirgin örneklerindedir (Frankopan, 2018).

Özetle Avrupalıların teknik ve teknolojik bakımlardan ne Rönesans'la ne de Coğrafi Keşiflerle birlikte "geri kalanların" önüne geçtiğini ortaya koyacak ciddi bir delil yoktur (Blaut, 2012; Goody, 2012). Haliyle insanlığın ortak mirasının eseri olan modernite de, Dünya nüfusunun ancak yaklaşık beşte birine ve Dünya Gayri Safi Hasılası için beşte birinden de daha azına sahip Avrupa'nın iç

dinamiklerinden doğan bir olgu olarak görülemeyecektir (Frank, 2010; Hodgson, 2020). O halde Rönesans'la başlayan ve coğrafi keşiflerle devam ederek Aydınlanmayla tamamlanan tarihsel dönemi, tarihsel olgulara daha uygun biçimde bağlamına oturtmak gerekmektedir.

Ne Rönesans'la ne de Coğrafi Keşiflerle birlikte dünya üzerinde egemenlik tesis ettikleri söylenemeyecek Avrupalılar, Yeni Kıta hariç hiçbir toprak parçası üzerinde sarsılmaz bir hegemonya kuramamışlardır. Avrupa merkezci tünel tarihinin bize sunduklarının aksine, tarihsel olgular bize farklı şeyler söylemektedirler. Avrupalılar, anılan dönemler boyunca mevcut sistemin büyük merkezleriyle ilişkilere (ticari, askeri, kültürel vb.) girmişler ve girdikleri bu ilişkiler nispetinde gelişmeler göstererek yer küre tarihindeki marjinal konumlarından kurtulma olanağına kavuşmuşlardır (Frank, 2010; Goody, 2023; Hodgson, 2020; Marks, 2022).

Batı Avrupa için daha erken tarihlerde de birkaç canlanma hareketinden ve dolayısıyla olası Rönesanslardan (Yeniden Doğuşlardan) söz edilebilecek olsa da İtalyan Rönesans'ını ve dolayısıyla Coğrafi Keşifleri hazırlayan süreç, diğerlerinden ayrılmaktadır. İtalyan Rönesans'ının temelleri, büyük ölçüde, Doğu Akdeniz ticaretinde etkin konuma gelmeye başlayan birkaç İtalyan kent devletinin faaliyetlerinde ve bu faaliyetleri de içeren Haçlı Seferlerinde gözlemlenebilmektedir (Frankopan, 2018; Goody, 2023).

Güney Avrupalılar, Haçlı Seferleriyle birlikte başta Bizans ve İslam Dünyası olmak üzere mevcut Dünya Sistemi'nin zenginliklerine ulaşma ve nimetlerinden faydalanma imkânına kavuşmuşlardır (Frank, 2010; Frankopan, 2018; Goody, 2012; Hodgson, 2020; McNeill ve McNeill, 2023). Doğu Akdeniz'de Bizans ve İslam dünyasıyla birlikte İslam coğrafyasının aracılık ettiği Hint ile Çin'in ilminden ve zenginliğinden yararlanma olanağı sağlamışlardır (Frankopan,

2018). Batı Akdeniz’de ise İberya ve Sicilya gibi İslam dünyasının parçası hâline gelmiş bölgelerden, gerek karşılıklı etkileşimler vasıtasıyla gerekse düzenledikleri, bu bölgeleri yeniden ele geçirme faaliyetleri vesilesiyle ciddi ölçüde faydalanmışlardır. İtalya, İberya ve Güney Fransa bu bağlamda ticaret yöntemleri ve kurumları, tıp vb. bilimsel ve teknik gelişmelerin Avrupa uygarlığına taşıyıcısı konumunda olmuşlardır (Goody, 2023).

Haçlı Seferleri’nin önemli aktörlerinden olan -başı Venedik ve Ceneviz’in çektiği- kuzey İtalya şehir devletleri, uzun vadede Doğu Akdeniz ticaretinde önemli oyuncular olmuşlardır ve dolayısıyla Doğu’dan Batı’ya köprü konumuna gelmişlerdir (Curtin, 2021; Frank, 2010; Goody, 2023). İtalyan kent devletleri İslam Dünyası ve Bizans ticaretine dâhil olurken korumacı politikalar izlemişlerdir. Karteller kurup avantajlar sağlamışlardır. Çeşitli kapitülasyonlar elde etmişler, elde ettikçe zenginleşmişler ve zenginleştikçe daha fazlasını elde etmişlerdir. Sonrasında ise bu sürecin doğal bir uzantısı olarak İberya üzerinden Atlantik’e ve Dünya’ya açılma konusunda da yine ön saflarda yer almışlardır (Curtin, 2021; Frankopan, 2018). Hatta öyle ki Portekizliler ve İspanyollardan 200 küsur yıl kadar önce bizzat Cenevizliler, Afrika’nın etrafından dolaşıp Avrasya’nın asıl merkezlerine ulaşma girişimlerinde bulunmuşlardır (Frank, 2010).

Rönesans ve devamındaki Coğrafi Keşifler de Haçlı Seferleriyle paralel ilerleyen İtalyan merkezli Güney Avrupa kalkınmasının devamı mahiyetindedirler. Coğrafi Keşiflerin maksadı, Hindistan ve Çin’le doğrudan ilişki kurabilmek için Kızıldeniz ve Basra üzerinden yürüyen İslam Dünyası aracılığını ortadan kaldırıp dolaysız biçimde Doğu’nun zenginlikleriyle etkileşime girme olanağına kavuşmaktır. Avrupa için feodaliteden, Orta Çağ’dan, Karanlık Çağ’dan kurtuluş bu merkeze yönelme hareketleriyle (Haçlı Seferleri ve Coğrafi Keşifler) mümkün olmuştur. Dünya Sistemi’nde “çevre” konumundan ancak bu şekilde kurtulabilmişler ve “merkez” konumuna yükselmeye başlayabilmişlerdir. Doğu’yla doğrudan ilişkiye

girebilmek için çıktıkları yolda şans eseri keşfettikleri koskoca bir kıtanın olağanüstü maden kaynakları sayesinde, aldıklarının karşılığında verebilecekleri hiçbir şeye sahip olmadıkları mevcut Dünya Sistemi ticaretine dâhil olup hem maddi hem manevi zenginliklere ulaşma ve onları transfer etme olanağına kavuşmuşlardır. Ayrıca bu merkezlerin (Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Bereketli Hilal) o kadar da önemsemedikleri merkezler arası taşımacılık vb. alanlarda faaliyet göstererek çok ciddi kazançlar elde etmişlerdir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Frank, 2010; Hobson, 2019; Marks, 2022).

Dünya Sistemi'nin sınırlarında bulunan İtalyan kent devletlerinde (Gills ve Frank, 2003a) başlayan canlanmanın neticesinde buradaki ticari, entelektüel vb. faaliyetler Avrupa'nın kuzeyine doğru yayılarak orada da bir takım hareketlenmelere vesile olmuşlardır (Goody, 2023). Daha sonra da Felemenkler, İngilizler ve Fransızlar; İberyalıların açtıkları Coğrafi Keşifler yolundan yürüyerek marjinal konumdan kurtulmaya olanağına kavuşmuşlardır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; McNeill, 2002). Örneğin Çin ve Japonya arasındaki taşımacılığa ilerleyen dönemlerde Portekiz'e ilaveten Hollandalılar dâhil olmuş ve bundan çok ciddi paralar kazanmışlardır (Frank, 2010; Marks, 2022).

Nihai olarak Avrupa Ortaçağ'ından Sanayi Devrimi'ne kadar geçen dönemde herhangi bir Avrupa üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir. Avrupalılar ancak marjinal konumlarından kurtulup mevcut ileri merkezlere yakın bir konuma gelmeye başlamışlardır. Ancak bu çevreden merkeze hareket de topyekûn bir Avrupa Uygarlığı hareketi değildir. Önce mevcut merkezler ile en çok etkileşimde ve ilişkide olan Güney Avrupa'da uzun yıllara yayılan canlanmalar görülmüştür. Sonrasındaysa bu gelişmeler Kuzey Avrupa ülkelerine sıçramıştır. Ancak ne Güney Avrupalıların ne de Kuzey Avrupalıların canlanmaları kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmamaktadır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Marks, 2022). Oldukça hareketli mevcut merkezlerle ilişki

içerisine girmeleri sayesinde olmuştur (Goody, 2012). Dünya Tarihi boyunca farklı coğrafyalarda tekrar ve tekrar gözlemlenebildiği üzere...

1.3. ARA SONUÇ

Avrupa merkezci tünel tarihinin ele alındığı, eleştirisinin yapılarak bilimsel ve tarihsel olarak hatalarının ortaya konulmaya çalışıldığı çalışmanın şuana kadarki kısmından görülebileceği üzere Avrupalılar, iddia ettiklerinin aksine, doğuştan sahip oldukları ve kendilerini diğerlerinden üstün kılan meziyetler sayesinde modern dönemi inşa etmek suretiyle “geri kalanlara” ışık tutan bir uygarlık seviyesine gelebilmiş değillerdir. Nitekim çalışmanın geride kalan kısmı boyunca dünya tarihinden antropolojiye, iktisat tarihinden çeşitli uygarlıkların tarihlerinde vb. değişen geniş bir yelpazede farklı uzmanlıklara sahip yazarların çalışmalarına dayanarak bu tespit, ampirik tarihsel olgularla delillendirilmiştir. Bu noktada değinilmeden geçilmemesi gereken diğer bir husus ise okumakta olduğunuz çalışmada tamamıyla yer verilmese de Avrupa merkezci tünel tarihini farklı sistematik yaklaşımlarla ele alan çok çeşitli ve nitelikli başka eserlerin de mevcut olduğudur.

J.M. Blaut'un *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa Merkezci Tarih*⁶ ve Jack Goody'nin *Tarih Hırsızlığı*⁷ gibi eserlerde yukarıdaki bölümde tarihsel kronoloji içinde aktarılan çeşitli hususlar kendilerine ayrılan başlıklar altında teker teker incelenmiştir. Akılcılık, bilimsel faaliyetler, serbest ticaret, rasyonel muhasebe ve ticaret, uygun iklimsel ve coğrafi koşullar, hukuka dayalı yönetim, bürokratik yapılanmalar, moderniteyi doğuracak parçalı egemenlik, keşif ve merak duyguları, aşk, çekirdek ve geniş aile olguları, rasyonel şirketler vb. daha birçok başlık tek tek mercek altına alınmıştır (Blaut,

⁶ 1993, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, New York, Guilford Press

⁷ 2006, *The Theft of History*, Cambridge, Cambridge University Press

2012; Goody, 2012). Ayrıca Blaut, *Eight Eurocentric Historians*⁸ eserinde benzer başlıkları, Avrupa merkeziliğin etkisi altında olarak saptadığı sekiz yazar ve onların eserleri çerçevesinde sistematik bir biçimde ele almıştır (Blaut, 2000). Ek olarak Jack Goody, bu konuların belli başlıları için müstakil eserler kaleme almıştır. Örneğin *Batı'daki Doğu*⁹ eserinde modern bilimin ve hukukun olmazsa olmazlarından olan “mantığa dayalı muhakeme” ve “argümantasyon geliştirebilme kabiliyetlerinin” Batı'ya mahsus olmadığını, “geri kalanların” de en az Batılılar kadar akıl ve mantık sahibi olduklarını tarihsel delilleriyle birlikte ortaya koymuştur (Goody, 2022). Benzer biçimde baştan sona bu konulara hasredilmiş başka eserlerinde, ancak belli seviyede işbölümü ve uzmanlaşma vesilesiyle ortaya çıkan toplumsal refahın var olduğu uygarlıklarda gözlemlenebilecek çiçek yetiştiriciliği veya gelişkin mutfak sanatları kültürü gibi olguların da yalnızca Avrupalılara ve onların tünel tarihi içerisindeki öncüllerine mahsus olmadığını gözler önüne sermiştir (Goody, 2023). Ancak anılan bu eserlere ve hatta çok daha fazlasına, çalışmanın önceki kısmında kronolojik olarak ele alınan hususları farklı metodolojilerle ele aldıkları ve dolayısıyla ortaya konulan ana temaya çok büyük ek katkılar sunmayacakları için ve ek olarak tekrara da düşmemek adına ayrıca yer verilmemiştir.

Gerek okumakta olduğunuz çalışmada özü itibarıyla yer verilen gerekse çalışmanın sistematığına uygun düştüğü ölçüde yararlanılan veya kaynakçasında yer almasa da çalışmadan ele alınan eserlerle benzer temalara sahip ve paralel sonuçlara ulaşan birçok çalışma bize, Avrupa merkezci tünel tarihinin ampirik olarak tartışmalı olgulara dayanarak inşa edildiğini açık biçimde göstermektedir. Dolayısıyla Avrupa merkezci tarihsel kurgudan beslenen hatta onun içinden doğan ve gelişen Avrupa merkezci uluslararası hukuk teorisi ve tarihi, okumuş olduğunuz ilk kısımda yöneltilen eleştirilerden ve bu eleştirilen dayandığı ampirik verilerden kuvvet alarak ikinci kısımda eleştirel biçimde değerlendirilmeye tâbi tutulmaya çalışılacaktır.

⁸ 2000, New York, Guilford Press

⁹ 1996, *The East in the West*, Cambridge, Cambridge University Press

2. BÖLÜM

UYGAR ULUSLARCA KABUL EDİLEN HUKUK

2.1. ULUSLARARASI HUKUKU TARİHSEL BAĞLAMINA OTURTMAK

Avrupa merkezci tünel tarihinden beslenen uluslararası hukuk tarihi çalışmalarında uluslararası hukuk; ekseriyetle, çalışmanın ilk bölümünde incelenen tünel tarihi içerisindeki belirli dönüm noktalarında oluşmuş ve günümüze değin gelişmelerini sürdürmüş kabul edilmektedir (Butler, 2023). Oysa Avrupa merkezci tünel tarihinin bize sunduğu anlatının tartışmaya açık olmasından kaynaklı, ondan beslenen ve hatta onun içinden doğup gelişen uluslararası hukukun tarihi de benzer sorunsallara mündemiç olmaktan kaçamamaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukun kendisi ve tarihi de bizzat bir inceleme ve eleştiri nesnesi olarak ele alınmalıdır (Özdemir, 2011).

Okumakta olduğunuz bölümde bu amaç doğrultusunda ilk olarak uluslararası hukukun kökeninin de ilk bölümde incelemeye konu edilen diğer pek çok şey gibi (hukuk, bürokrasi, devlet, uygarlık vb.) ne Antikite ne Ortaçağ ne de bu dönemler sonrası Rönesans, Coğrafi Keşifler veya Erken Moderniteyle birlikte Avrupa'da doğmadığı; pek çok ileri uygarlığın da en az Batı Avrupalılar kadar, hatta onlardan daha fazla ve sistematik biçimde devletlerarası pratikler uygulamaya koydukları ve yürüttükleri çeşitli örneklerle üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Antikitede ve Avrupa Ortaçağ'ında Devletlerarası Hukuk

Alt bölüm boyunca okumakta olduğunu çalışmanın konusuyla da bağlantılı olarak Avrupa merkezci olmayan perspektiften uluslararası hukuk adına çıkarılacak ilk sonuç: akıl, mantık, rasyonel yönetim meseleleri ve diğer pek çok şey gibi devletlerarası hukukun da tünel tarihi içerisinde şekillenip Avrupalılar tarafından insanlığa katkı olarak sunulmadığıdır. Devletlerarası hukuk ne Antik Yunan ve/veya Roma ne Avrupa Ortaçağı ne de Rönesans veya Coğrafi Keşifler sonrası dönemlerin Avrupalılara mahsus pratiklerinden doğmamıştır.

Nasıl ki rasyonelleşme şeklinde vuku bulan dönüşümler tarih boyunca hemen her coğrafyada ve zamanda gözlemlenebilmekteyse; her toplum varlığını sürdürebilmek için bir ölçüde canlı ve dinamik kalmak durumunda olduğu için standartlaşmış geleneksel toplum tanımlamaları büyük ölçüde kurgudan ibaretse; yasalar, yöneticiler ve yönetim biçimleri zamanının ve şartların ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle geldiğinde bütün coğrafyalarda değişmek zorunda kalmışsa (Hodgson, 2020) ve tüm bu olguların sürdürülebilmesi için gerekli olan yeniden doğuşlar (Rönesanslar) ile bu yeniden doğuşlarla paralel seyreden kentleşme ve sekülerleşme eğilimleri her yüksek toplumda gözlemlenebilen ve tekrar eden olgularsa (Goody, 2023), mantıksal tutarlılık içerisinde hareket edildiğinde devletlerarası hukuk için de durumun böyle olması gerektiği çıkarımı yapılabilmektedir. Nitekim öyle de olmuştur.

Topluluklar arası ilişkiler, devlet dediğimiz tarihsel gerçekliklerin ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi dönüşümler geçirerek devletlerarası ve sürekli bir mahiyet kazanmışlardır. Savaş, ticaret, barış, diplomatik ilişkiler, devletlerarası antlaşmalar vb. olguları içeren devletlerarası ilişkiler; onlara dair algılayışlar, anlayışlar, tartışmalar ve uygulamalarla birlikte kesintisiz biçimde birikerek insanlığın ortak mirası olarak günümüze değin uzanmışlardır. Diğer bir değişle

devletlerarası hukuk¹⁰ tarihi Avrupa'ya mâl edilemezdir. O, insanlığın ortak mirasının bir ürünüdür. Devletlerarası hukuku Avrupalıların icadı varsayan kavrayış, Avrupa merkezci ideolojinin tartışmaya açık kurgusunun eseridir. Devletlerarası hukuk, Avrupalılarca icat edilip diğer toplumlara ihraç edilmemiştir. Zira tarihsel olgular ışığında isabetli olmayacak biçimde bile kendi kökenlerini dayandırdıkları Antik Roma ve Antik Yunan'dan binlerce yıl öncesinden itibaren Nil, Mezopotamya ve İndus Uygarlıkları çeşitli biçimlerde devlet teşkilatlanmalarına sahip olmuşlar ve haliyle devletlerarası hukuk pratikleri geliştirmişlerdir. Dolayısıyla "Geri kalanlar", barbarlar olarak nitelendirilip devletlerarası hukuk tarihinin dışında bırakılamazlardır. Tarihsel verilerin bize gösterdiği üzere onların devletlerarası ilişkileri de Avrupalılarınkinden daha az yoğun veya daha az nitelikli değildir. Uluslararası hukukun Avrupa icadı olarak kuramsallaştırılmasına ilişkin çalışmalar, Avrupa'nın sanayi devrimleri sonrası geri kalanlar karşısında kazandıkları mutlak üstünlük döneminin maddi koşulları altında şekillenmişlerdir. Paul Guggenheim, Roberto Ago, Charles Henry Alexandrowicz, Ian Brownlie gibi yazarların eleştirel perspektif sunan çalışmalarına rağmen uluslararası hukuk tarihi konusundaki gerçekler görmezden gelinmiş ve uluslararası hukukun tarihi Avrupa'nın eseri olarak kurgulanmıştır. Birbiriyle zıt ideolojilerin mensupları bile Avrupa merkezci uluslararası hukuk kurgusundan sıyrılamamışlardır. Hatta öyle ki Avrupalı olmayan yazarlar dahi eserlerinde Avrupa merkezci paradigmanın esiri olmuşlardır (Orakhelashvili, 2023a).

Tarih, bize, Avrupa merkezci kurgunun tersini göstermektedir. Devletlerarası hukukun diplomasi, savaş, antlaşmalar vb. konularına ilişkin birikimler, erken

¹⁰ Çalışma boyunca, "devletlerarası hukuk", "Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukuku" (modern/kapitalist uluslararası hukuku) da kapsar biçimde ilk devletlerin ve dolayısıyla ilk devletlerarası ilişkilerin doğduğu Antik Sümer'den başlayıp günümüze değin uzanan süreçteki pratiklere karşılık olarak kullanılmıştır.

"Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukuku" vurgulayan "uluslararası hukuk" ise sanayi devrimleri sonrası ortaya çıkan kapitalizm, modernite vb. olgularla birlikte Antik Sümer'den günümüze uzanan devletlerarası ilişkiler pratiklerinde, sanayi devrimleri sonrası değişen maddi koşullarla birlikte kazanılan yeni bir biçimi ifade etmek için kullanılmıştır.

Dönemlere ayırmaya ilişkin daha detaylı açıklamalar ilerleyen sayfalarda ele alınacak olmakla birlikte, en baştan böyle bir ayırmada yarar görüldüğü belirtilmek suretiyle fayda sağlanacağı düşüncesiyle bu kısa parantez açılmıştır.

modern dönem Avrupa'sında alana ilişkin eserler kaleme alan "uluslararası hukukun kurucu babaları", onlar hakkında bir şeyler söylemeden çok daha eskilere dayanmaktadırlar (Allain, 2023). Nitekim antlaşmalar yapılmaya, savaş sebepleri ileri sürülmeye, denizlerin veya ticaretin serbestliği ya da diplomatik temsilcilerin dokunulmazlığı talep edilmeye başlandığı tarihten bu yana devletlerarası hukuk vardır. Antik dönemde, devletlerin çeşitli uyuşmazlıklar konusunda antlaşmalar yapmaya hazır bulunmaları, antlaşma yapmaya ilişkin hak sahipliğinin antlaşmanın öncesinde var olduğuna delalettir. Zira antlaşma yapmaya dair ehliyet, anlaşmaya yönelik iradeden önce gelmektedir. Bu doğrultuda Sümer kent devletlerinden itibaren teamüllerin birikmesiyle şekillenmiş antlaşma hukuku sistemleri gözlemlenebilmektedir (Orakhelashvili, 2023a).

Antik Mezopotamya'da hemen her konuda imzalanan devletlerarası antlaşmaların günümüze kadar ulaşması sayesinde bu iddialar rahatlıkla delillendirilebilmektedir (Shaw, 2018). Sınır uyuşmazlıklarına üçüncü devletlerin hakem tayin edildiği antlaşmalar; ortak düşmanlara karşı ticaret ambargoları getiren antlaşmalar gibi ittifak antlaşmaları; siyasi mahkûmların iadesine yönelik antlaşmalar; savaşları nihayete erdiren barış antlaşmaları vb. Antik dönemden günümüze miras kalan devletlerarası hukuk antlaşmalarına örnek olarak sayılabilirler. Ayrıca belirtmek gerekir ki antlaşmaların yanı sıra bu dönemlerden itibaren elçilere diplomatik dokunulmazlıklar tanınması gibi devletlerarası diğer uygulamalar da yaygınlık kazanmıştır (Orakhelashvili, 2023a).

Hindistan ve Çin ile bunların hinterlandlarında da Mezopotamya örneklerine benzer şekilde savaş, barış, esir, ticaret vb. konulara ilişkin devletlerarası ilişkiler kurulmuştur (Shaw, 2018). Doğu Asya'da detaylı bir devletlerarası hukuk geleneğinin izleri milattan önce 8. yüzyıla değin sürülebilmektedir. Yüzyıllar boyunca bölgedeki ülkeler arasında modern antlaşmalar hukukunun hemen hemen bütün ilkelerini içeren sayısız devletlerarası antlaşma yapılmıştır.

“İyiniyete” ve “antlaşmayı ihlal eden tarafa karşı, hakkı ihlal edilen tarafın misilleme yapmasının antlaşmaya aykırılık teşkil etmeyeceğine” yönelik ilkeler buna örnek olarak gösterilebilir. Hatta antlaşmalar yapmakla yetinilmemiş, devletlerarası antlaşmaların yapılışı, uygulanışı ve sona erdirilişine yani usule ilişkin de detaylı prensipler benimsenmiştir. Ayrıca Çin ve Tibet arasında M.S. 8 ve 9. yüzyıllarda yapılan antlaşma örneklerinden de görülebileceği üzere; antlaşmalara uyma ve onu gelecek nesillere aktarmanın hüküm altına alınmasıyla her iki tarafın da adeta tüzel kişiliğinin erken modern Avrupa’dan çok daha önce tanındığını gösteren oldukça ileri örnekler de mevcuttur (Orakhelashvili, 2023a).

Bizans, Roma’nın hemen her alanda olduğu gibi devletlerarası hukuk alanında da mirasçısı olmuş; sonrasında da tekrar canlanan Batı Avrupa’ya bu anlamda entelektüel katkı sağlamıştır (Shaw, 2018). Ayrıca İslam uygarlığıyla birlikte deniz hukukuna ilişkin dönemin en ileri tartışmaları Bizans’ta yürütülmüştür ve bunlara ilişkin çok sayıda ciddi eser kaleme alınmıştır (Allain, 2023).

İslam dünyasında “ahde vefa” ilkesi, yani antlaşmalara uyma ve antlaşmalardan çekilmeden önce karşı tarafa bildirimde bulunma gibi ileri devletlerarası hukuk uygulamalarının benimsendiği gözlemlenmektedir (Allain, 2023; Shaw, 2018). İlk dönemlerden itibaren devletler hukuku çalışmalarında ihtisaslaşmış hukukçular, bu alana ilişkin müstakil çalışmalar kaleme almışlardır. Örneğin Grotius’un erken modern Avrupa için yaptığını ondan yaklaşık 8 asır önce Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî (749-805) İslam dünyası için yapmış ve sistematik bir devletlerarası hukuk derlemesi kaleme almıştır. Devletlerarası hukukçuların yanı sıra genel olarak hukukla ilgilenen birçok başka hukukçu da devletlerarası ilişkiler meselelerine yönelik çeşitli konularda çözüm önerileri ileri sürmüştür. İslam dünyası devletlerarası hukuk doktrininde bilhassa savaş ve barış hukukuna ilişkin çok sayıda fikir üretilmiştir, bu fikirlere yönelik düzenlemeler yapılmış ve uygulanmıştır. Düşmanlara muamele ve savaş

ganimetleri gibi hususlarda çok detaylı düzenlemeler görülebilmektedir. Hatta Müslümanlar, Avrupalıların ancak Haçlı Seferleri sonrası tarihlerde ele almaya başladıkları konularda (örneğin fiziksel veya zihinsel engelli kişilere esirken uygulanacak muamele vb.) dahi çalışmalar yürütmüşlerdir. Yabancı tüccarlar için günümüzdeki anlamıyla geçici ve kalıcı vizeye tekabül eden uygulamalar geliştirmişlerdir. Günümüz devletlerarası ticaret hukukuna ilişkin uygulamaların bazılarının temelleri İslam coğrafyasına dayanmaktadır (Allain, 2023).

İslam dünyasında diplomatlar konusunda konukseverliğin ve güvenliğin sağlanmasına ihtimam gösterilerek diplomatik ilişkilere ne denli önem verildiğini (Shaw, 2018) de ayrıca vurgulamadan geçmemek gerekmektedir. Bütün bunların yanı sıra Müslümanlar tarihin değişen koşullarına uyum sağlayarak devletlerarası hukuk doktrinlerini ve uygulamalarını sürekli güncellemişlerdir. Dönemin ihtiyaçları doğrultusunda yeni şeyler eklemişler veya artık gerek görülmeyen şeyleri çıkarmışlardır. Tüm bu nedenlerden ötürü çok net bir biçimde söylenebilir ki; bilinen dünyanın en geniş topraklarında yüzlerce yıl hüküm sürmesine rağmen İslam dünyası devletlerarası hukukun tarihinin dışında bırakılamazdır (Allain, 2023).

Sonuç olarak devletlerarası hukukun tarihi ne Antik Yunan şehir devletleri arasındaki ilişki pratiklerinde ne de Antik Roma'nın veya Ortaçağ Kilisesinin zaman içinde değişen "geri kalan" kavrayış ve tasavvurlarına hapsedilemezdir. Benzer biçimde Rönesans İtalya'sına, Coğrafi Keşifler Avrupa'sına veya erken modern döneme de sıkıştırılamazdır. Devletlerarası hukuk, tarihsel verilere belirli önyargılarla bakmayan herkesin görebileceği üzere insanlığın ortak mirasıdır.

2.1.2. Avrupa Rönesans'ı Sonrası Devletlerarası Hukuk

Avrupa merkezci tünel tarihinin eleştirel biçimde incelendiği, çalışmanın ilk kısmında da görüldüğü üzere Avrupalıların Rönesans ve onu izleyen Coğrafi Keşifler ve Aydınlanma gibi dönemlerle kendi içsel dinamiklerinden kuvvet olarak “geri kalanlar karşısında” üstün bir konuma ulaşmamışlardır; aksine mevcut gelişmiş merkezlerin zenginliklerinden istifade ederek onlara yaklaşmaya başlamışlardır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Blaut, 2000; Frank, 2010; Goody, 2012; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024). O halde buna paralel biçimde, Haçlı Seferleri ve İtalyan Rönesans'ıyla birlikte devletlerarası hukuk alanında söz söylemeye başlayan, aralarında fikir ayrılıkları olsa da karşılıklı etkileşim içerisinde birlikte geliştikleri göz ardı edilmemesi gereken Skolastik ve Hümanist Okullar (Lesaffer, 2023) İtalya'da kıvılcımı yakılan Avrupa canlanmasının bir neticesidirler (Wiffels, 2023). Benzer şekilde Rönesans sonrasında Coğrafi Keşiflerle birlikte ortaya çıkan yeni problemlere yeni çözümler üretilmesi gerekliliğinin doğmasıyla devletlerarası hukuk doktrini faaliyetlerine dâhil olan Salamanca Okulu (Lesaffer, 2023), Güney Avrupa'nın çevre konumundan merkez konumuna geçme sürecinin devletlerarası hukuk alanındaki bir tezahürü mahiyetindedir. Aşağıdaki satırlarda inceleme konusu edilecek bu yazarlar kendi ülkelerinin marjinal ve geri kalmış konumlarından kurtuluş için verdikleri mücadelenin doktrine edilmesine katkı sunmuşlardır. Zaten birçoğu da bizzat devletin veya sömürgeci kurumların resmi veya gayri resmî görevlisi konumundalardır.

Uzun yıllar süren savaşlar neticesinde İspanyollardan bağımsızlığını kazanarak bütünlüğünü tesis edebilen Hollanda gibi İspanya'nın peşinden mutlakiyetçi biçimde merkezileşebilen Fransa ve İngiltere ile bütün bunlara henüz nail olamasa da parçalı siyasal yapısındaki egemen birimleri temsil eden prenslerin önceki dönemlere nazaran ciddi ölçüde zenginleştiği Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu çatısı altındaki toplumların Avrupa'nın Dünya Sistemi'ndeki çevre

konumundan merkez konumuna yükselişine katılmasıyla birlikte bu devletlerin devletlerarası hukuk alanında ortaya çıkan ihtiyaçları doğrultusunda eserler kaleme alan Hugo Grotius (1548-1645) ve çağdaşlarının devletlerarası hukuka ilişkin yayınladıkları eserlerle adeta kitap savaşlarına girmeleri (Wiffels, 2023) bu tarihsel bağlam içerisinde ele alınabilirler.

Devletlerarası hukuka ilişkin tarihsel verilerle örtüşen bir okuma, bu perspektifi doğrulamaktadır. İster sivil ister Kilise eğitimi almış olsunlar hukuk ve devletlerarası hukuk eğitimi alanların devletlerarası ilişkilere için artan oranda aktif katılımları (Wiffels, 2023); Avrupalıların (öncül olarak bilhassa İtalyanların), Haçlı Seferleri vesilesiyle Dünya Sistemi'nin mevcut diğer merkezleriyle (Bizans ve İslam dünyası) girdikleri ilişkilerin bir neticesidir. Marjinal (geri kalmış, feodal, yoksul, kırsal vb.) durumlarından kurtulmak adına harekete geçen Avrupalılar, bu maksatla yola çıktıklarında daha önceki dönemlerde onlar için önem arz etmeyen yeni devletlerarası meselelerle karşılaşmışlardır. Bu yeni sorunlara çözüm üretebilmek maksadıyla devletlerarası hukuka artan oranda ilgi göstermek durumunda kalmışlardır (Allain, 2023).

Sonrasında Hindistan'a doğrudan ulaşmak için çıkılan Coğrafi Keşiflerin neticesinde şans eseri Yeni Kitayı keşfetmeleriyle neticelenen dönemde de karşılaştıkları sorunlar karşısında (örneğin Yeni Kıta yerlilerinin uygarlık olarak hangi statüde tanımlanacağı vb.) bu sefer de Ortaçağ Avrupa'sının dünya tasavvurunun yetersiz kalması Avrupalıları devletlerarası hukuk alanında yeni arayışlara itmiştir. Nitekim Skolastik ve Hümanist Okullardan ciddi ölçüde etkilenen hatta onların bir uzantısı sayılabilecek Salamanca Okulu da bu doğrultuda tarih sahnesine çıkmıştır (Anghie , 2004; Lesaffer, 2023).

Salamanca çevresinin mensupları veya onlardan etkilenenlerden olan Francisco de Vitoria (1483-1546), Francisco Suarez (1548-1617), Baltasar de

Ayala (1548-1584), Juan Gines de Sepulveda (1490-1573), Bartolome Las Casas (1484-1566) vb. yazarların yürüttükleri devletlerarası hukuk tartışmalarında Dünya Sistemi'ndeki İberya'nın yer değiştiren konumunu bütün somutluğuyla takip etmek mümkündür. Güney Avrupalılar -esasinda mutlak üstünlük kurabilecekleri gelişme seviyesine sahip olmamalarına rağmen- salgın hastalıkların yardımıyla Yeni Kıta yerlileri üzerinde tam bir hâkimiyet kurma olanağına kavuşunca o coğrafyayı kendileri için çevre konumunda yeniden yapılandırabilmişlerdir. Bunun neticesinde de Yeni Kıta yerlilerine karşı yukarıdan bakan ve onları aşağı insanlar olarak kategorize eden bir devletlerarası hukuk perspektifi geliştirilmişlerdir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020). Örneğin dönemin yazarları onları tanımlamaya yönelik “köleler, günahkârlar, kâfirler, şeytanlar, barbarlar, reşit olmayanlar, deliler ve hayvanlar” gibi çeşitli nitelendirmelere başvurmuşlardır (Anghie, 2004; Anievas ve Nişancıoğlu, 2020).

Bazı yazarlar “geri kalanları” doğrudan aşağı görmek suretiyle onlar üzerindeki tahakküm ilişkilerini meşrulaştırırken diğer bazı yazarlar ise kendilerinin daha sonra uluslararası hukukun kurucu babaları olarak adlandırılmalarını sağlayacak çok daha ustalıkla gözükken biçimlerde meşruiyet üretmişlerdir. Örneğin Vitoria'nın eserlerinde İspanyollar ile yerliler arasındaki tahakküm ilişkilerinin nasıl incelikli bir biçimde gerekçelendirildiği görülebilmektedir. Vitoria, eserlerinde yerlileri de İspanyollar kadar devletlerarası hukukun eşit egemen sükeleri olarak tanımlayarak ahlaki ve eşitlikçi bir yaklaşım sergiliyor izlenimi doğurmaktadır ancak özünde altta yatan eşitsiz ilişkilerin üstünü örtmektedir. Zira toplumların birbirleriyle ilişkiler geliştirmesinin serbest olması gerektiğini savlamaktadır ancak İspanyollar fiziksel olarak yerli topraklarına gidip mülk edinme vb. olanaklara sahipken yerliler İspanya topraklarına gidip bu tarz avantajlar elde etme olanaklarından yoksundurlar (Anghie , 2004; Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Orakhelashvili, 2023b). Paralel biçimde Las Casas'ın argümanlarında yerlilerin iyi huyluluğu vb. hususlara yapılan vurgulara rağmen İspanyolların onları uygarlaştıracağına ilişkin daha yumuşak motifler

görülebilmektedir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020: 146, 147). Oysa bahsi geçen yazarların -maddi gerçeklikle de örtüşecek biçimde- Dünya sistemindeki mevcut merkezlere karşı tutumları böyle değildir.

Büyük merkezler Avrupalılara denk aktörler olarak görülmüşlerdir. Henüz sanayi devrimi sonrası ortaya çıkacak olan Avrupa üstünlükçü dünya tasavvuru hâkimiyet kazanmamıştır. Hristiyan olmayan (veya Avrupalı olmayan) devletlere karşı da geçerli olan bir devletlerarası hukuk düşüncesi vardır. Üstelik bu durum Grotius, Gentili gibi erken modern yazarlar döneminde de değişmemiştir. Örneğin Grotius'a göre Avrupalı olmayanlarla ittifak yapmak hem mümkündür hem de hukuki açıdan uygundur. Hatta Avrupalı olmayan krallar da devletlerarası hukuk bakımından meşrudur. Öyle ki onlar, Avrupalı devletlere karşı haklı savaşlar bile yürütebilme kudretine haizdirler (Orakhelashvili, 2023a; Lev, 2023).

Grotius ve Gentili gibi yazarlar kuşağında da kendi yaşadıkları coğrafyalar bakımından (sırasıyla Hollanda ve İngiltere) bir ölçüde Vitroia ve Suarez (İspanya) gibi yazarların sundukları devletlerarası hukuk perspektiflerine paralel bir çizgi takip edilebilmektedir. Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler bir yandan mevcut Avrasya merkezlerine karşı diğer yandan merkez konumuna kendilerinden önce kavuşan Güney Avrupalılara karşı rekabet ederek denk konuma gelme gayelerine yönelik kuramsal çalışmalar yürütmüşlerdir. Öte yandan gerek mevcut merkezlerin çevresi konumundakilere gerekse henüz hâkimiyet altına alınmamış kendilerinden daha zayıf “geri kalanların” mahiyetine ilişkin olarak Vitoria ve benzerlerini izlemişler, hatta onların kuramsal çerçevelerinin bir adım ötesine geçmişlerdir. Örneğin Grotius ve Thomas Hobbes'un (1588-1679) o dönemde merkezileşme faaliyetleri yürüten ülkelere ilişkin benzer meseleleri ele alışlarındaki bir takım paralellikler (Capps, 2023) dönemin Hollanda'sı ve İngiltere'sinin çevre konumundan merkez konumuna hareketlerinin tezahürleri olarak görülebilmektedirler. Ayrıca Grotius'un

çalışmalarının, Dünyanın, Papalık tarafından Kuzeybatı Avrupa ülkelerinden önce coğrafi keşiflerde bulunan ve bu doğrultuda büyük ilerlemeler kaydeden Portekiz ile İspanya arasında paylaşılacak şekilde ikiye bölündüğü hegemonik tahsise (Tordesillas Antlaşması) itiraz mahiyetinde olduğu görülmektedir (Lesaffer, 2023; Shaw, 2018). Diğer yandan Gentili de Protestan olduğu için İtalya'dan İngiltere'ye kaçmak zorunda kalmış ve bu ülkenin devletlerarası hukuk çıkarlarıyla da örtüşecek mahiyette eserler kaleme almıştır (Shaw, 2018: 16). Bu bakımlardan mevcut Güney Avrupalı merkezlerle yürütülen hegemonik mücadelenin tesiri devletlerarası hukuk doktrinin tarihsel seyrinde açık biçimde gözlemlenebilmektedir.

Grotius da “geri kalanlar” karşısında kuramsallaştırma çalışmaları hususunda kendinden önceki yazarlardan, yani hem Skolastik hem Hümanist Okullar'dan fazlasıyla beslenmiştir (Lesaffer, 2023). Bu açıdan Grotius ve ondan öncekiler arasında keskin bir ayrım yapılması pek mümkün değildir. Grotius'un, eserlerini kaleme alırken yararlanıp atıf yaptığı literatürün yarısı kendinden önceki dönem yazarlarının çalışmalarına dayanmaktadır (Wiffels, 2023). Haliyle Avrupalıların Yeni Kıta yerlileri ve benzerleri üzerinde tesis etmeye muktedir oldukları hegemonya bakımından ele aldıkları Avrupa üstünlükçü kuramsal yaklaşımda süreklilik açıkça göze çarpmaktadır.

Vurgulanmadan geçilmemesi gereken önemli bir diğer husus ise ele alınan mevcut dönemler boyunca devletlerarası hukuka ilişkin belli başlı motiflerde gözlemlenen sürekliliklerin bizi bir hususta yanıltmaması gerektiğinin altı çizilmeden geçilemeyeceğidir. Devletlerarası hukukun tarihini ele alırken, ele alma işini Avrupa merkezci tünel içerisinden yürütmemek gerekmektedir. Bu bakımdan Yunanlı, Romalı ve Ortaçağlı öncüllerin dışında Dünya'nın büyük kısmında olan bitenler göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Rönesans ve Coğrafi Keşifleri izleyen süreçlerde Avrupa'da devletlerarası hukuk alanında gözlenen canlanmayı olduğundan fazla değer atfedip Dünya tarihinin o döneme kadar

marjinal ve geri kalmış bir coğrafyasını teşkil ederek Batı Avrupa'nın yeni merkezileşen devletleri arasındaki ilişkileri Dünya tarihine mâl ederek, canlanma olgusu tarihsel bağlamından kopartılıp uluslararası hukukun köklerini bu döneme doğru geriye uzatılmamalıdır. Zira dönemin zengin merkezleri için bu Avrupa içi tartışmalar çok da önem arz etmeyen meselelerdir. Nitekim bu doğrultuda Avrasya'nın büyük bölümünde yüzlerce yıl hüküm süren Müslümanlar ve ekonomik bakımdan Avrupalıların hayal bile edemeyeceği kadar zengin olan Çin hanedanlıkları için Avrupalıların giriştikleri devletlerarası hukuk doktrini faaliyetleri bir takım uygarlığa uzak kalmış insan topluluklarının kendi içlerindeki önemsiz tartışmalardan daha fazlası olarak görülmemiş olması şaşırtıcı değildir (Orakhelashvili, 2023a). Örneğin Papalık tarafından Dünya'nın ortadan ikiye bölünerek İspanya ve Portekiz arasında paylaşılması Dünya Sistemi'nin asıl büyük güçleri açısından hiçbir anlam ifade etmemiştir ve pratik olarak da hiçbir şeyi değiştirmemiştir.

Devletlerarası ilişkiler (ve dolayısıyla hukuk) pratiklerinde bir süreklilik vardır ancak devletlerarası hukuktaki bu süreklilik, "Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukuk" (modern uluslararası hukuk) ile kapitalizm öncesi devletlerarası hukuk arasındaki farklılaşmaları görmezden gelerek tarihin bize sunduğu anlama ve açıklama olanağını bir kenara itmemiz sonucunu doğurmamalıdır. Zira böyle yapmak, günümüz uluslararası hukukunu ve dolayısıyla ona ilişkin güncel meseleleri isabetli biçimde kavrama imkânını ortadan kaldırmamamıza neden olmaktadır (Demirli ve Özdemir , 2019). O nedenle, Avrupa merkeziliğin tuzaklarına düşmeyerek devletlerarası hukukun tarihindeki sürekliliği göz ardı etmemek gerekir ancak bunu yaparken tarihteki -maddi ve yapısal koşullara dayalı- dönüşümleri ve kırılmaları göremeyeceğimiz ve dolayısıyla kavrayışımızı zayıflatacağımız bir durum içerisine kendimizi itmeme de gerekmektedir.

Öğretide ise bunun aksine uluslararası hukuk, bir kısım yazarlarca tarih boyunca geçirdiği ciddi değişim ve dönüşümler yok sayılarak tekdüze bir

ilerleme çizgisine sahip devletlerarası ilişkiler tarihi olarak ele alınmaktadır (Demirli ve Özdemir , 2019). Başka yazarlar tarafından ise maddi koşullardaki değişimlere bağlı olarak dönüşen devletlerarası hukuk için bu ayrımlar yapılmaktadır ancak bu yazarların kahir ekseriyeti de Avrupa merkezci tarihsel tasavvurlardan kendilerini sıyıramamaktadırlar.

Devletlerarası hukuku dönemlere ayırma tartışmalarına katılanların büyük çoğunluğu, kırılmanın tarihini belirleme tartışmalarını ampirik verilerden ziyade tartışmaya açık ve tarihsel olgularla örtüşmeyen ideolojik yaklaşımlar üzerinden yürütmektedirler. Kimi yazarlar “kabile - şehir - kilise - sözleşmeye dayalı birlik-kolektivist örgütlenme” gibi dönemsel ayrımlar benimserken kimileri ise “prens çağı - yargı çağı - uyum çağı” gibi ayrımlara gitmişlerdir. Bazıları Antikiteyi de dışarıda bırakıp her şeyi Hıristiyanlıkla başlatmak gibi istisna yollar benimsese de genel olarak bilinen en yaygın ayırım şekli “Antik Çağ - Ortaçağ - Modern Çağ” şeklinde yapılanıdır. Dönemlere ayırma tartışmaları, genellikle bu son tasavvurdaki “modern dönemin” hangi kırılmayla başladığı ekseninde yürütülmektedir: Coğrafi Keşifler (1492) ve Vitoria ile mi, Vestfalya (1648) ve Grotius ile mi yoksa çok daha sonrasında Aydınlanma ve Fransız İhtilali (1789) ile mi (Butler, 2023)?

Bu tarz dönemleştirmeler maddi hayattaki yapısal koşullara, işleyişe ve dönüşümlere dayanmadıkları ölçüde açıklayıcı olmaktan uzaktırlar. Zira tarihte dönüşen nesnel koşullardan yola çıkarak maddi hayatla örtüşen saptamalar yapmak yerine baştan kanıksadıkları ideolojik pozisyonlara uyacak biçimde geriye dönük tarihsel kurgular üretmektedirler. Oysa gerçekten günümüze ışık tutması için tarihten olgulara uygun olarak yararlanabilmek maksadındaysak tarihteki dönüşümleri, özünde kırılmaya işaret etmeyen sembolik dönüm noktaları üzerinden değil; gerçekten tarihin seyrini değiştiren maddi koşulların geçirdikleri farklılaşmalar üzerinden ele almamız gerekmektedir (Demirli ve Özdemir , 2019). Örneğin devletlerarası hukuku “ilkel-köleci-feodal-kapitalist”

şeması (Butler, 2023) üzerinden -üretim tarzlarındaki dönüşüm veya maddi hayatın yapısal koşulları bağlamında- ele alınan bu tarz bir çaba olduğu söylenebilmektedir (Özdemir, 2011).

Devletlerarası hukuk tarihi adına tarihsel verilerle örtüşen ve kullanışlı bir tarihsel perspektif inşa etmemiz gerekiyorsa sembolik değil maddi koşullardaki değişimlere bakmamız gerekmektedir. Kapitalizm öncesi devletlerarası hukukun işaret ettiği farklı gerçekliklere karşılık gelen uluslararası hukukun maddi varlık koşulları, adından da anlaşılacağı üzere “ulus” ve “ulus devlet” olgulardır. Zira uluslararası hukuk, kapitalizm/modernite öncesi devletlerarası hukuktan farklı olarak yalnızca devletlerarası ilişkileri değil ulus devletlerin aralarındaki ilişkileri konu edinmektedir. O halde uluslararası hukuk dönemine işaret edebilmemiz için ulus ve ulus devlet aktörlerinin tarih sahnesinde yerlerini almış olmaları gerekmektedir (Demirli ve Özdemir , 2019).

Kapitalizmi ve moderniteyi doğuran bu tarihsel ayrışma, yani insanlığın Tunç Çağı'ndan beri süregelen birikimi ve yaşayışı hususundaki köklü değişim veya büyük kopuş -daha öncesinde değil- sanayi devrimleriyle (kapitalizmle) birlikte ortaya çıkmıştır (Frank, 2010; Goody, 2023; Hodgson, 2020; Osterhammel, 2022; Pomeranz, 2024). Ulusun ve ulus devletinin başlangıcını sanayi devrimi (kapitalizm) öncesinin Avrupa'sında aramak Avrupa merkezci yanılığının eseridir. Zira kapitalizmi ve moderniteyi meydana getirecek maddi olgular (üretim biçimlerindeki değişim) Sanayi Devrimlerinin doğurduğu bir takım teknik ve entelektüel olanaklarla birlikte yeşermişlerdir; ulusun ve ulus devletinin inşasını ve yeniden üretimini mümkün kılan araçlar ise ancak sanayi devrimleri sonrası kapitalizmin doğurduğu olanaklar sayesinde vücut bulmuştur.

Maddi koşulların dönüşümünü doğuran etkenlerin -belki de tesadüfi olmaları- (Frank, 2010; Marks, 2022; Pomeranz, 2024) Modern Avrupa'nın kapitalizm

döneminde dünya üzerinde tesis ettiği hegemonyanın sömürgeci kökenlerinin göz ardı edilmesi gibi bir sonuç doğurmamaktadır. Avrupalılar, kapitalizmin doğabilmesinin olanaklı olduğu yapısal koşullara, Yeni Kıta'dan elde ettikleri yüksek miktarda değerli madenler sayesinde katıldıkları Avrasya ticaretinden edindikleri zenginliklerle beraber salgın hastalıklar vb. olguların da büyük yardımıyla boyunduruk altına alabildikleri bazı halkların birikimlerine zorla el koymak suretiyle kavuşmuşlardır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020; Blaut, 2000; Frank, 2010; Goody, 2012; Hobson, 2019; Marks, 2022; Pomeranz, 2024). Ancak Avrupa merkezci anlatıların ortaya koyduğunun aksine bütün bunlar kendiliğinden üretim biçimlerinde dönüşüme yol açmamıştır; zira Çin'in, Japonya'nın ve Kuzey Hindistan'ın bazı bölgelerinde Avrupalıların coğrafi keşifler ve sömürgecilik sayesinde ulaştıkları bu koşullar (yoğun ve uzun mesafeli ticaret yapan tüccarlar, güvence altına alınmış özel mülkiyet hakları, kapitalizm öncesi dönemin en ileri koşullarını içeren serbest piyasalar, serbest çalışan ciddi emekçi nüfusu vb.) hâlihazırda zaten mevcuttur. Coğrafi keşifler ve sömürgecilik Batı Avrupa'da yalnızca maddi koşulların dönüşebileceği uygun ortamı yaratmışlardır, bu koşulların zorunlu biçimde dönüşmesini ve kapitalizmi doğurmasını sağlamamışlardır (Frank, 2010; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024). Ayrıca zaten erken modern dönem Avrupa'sının en güçlü devletlerinden olan Hollanda veya İngiltere'nin kapitalizm öncesinde Asya'nın büyük güçleri olan Barut İmparatorluklarına veya Çin'e karşı bir üstünlük tesis edememiş olmaları da henüz bir ayrışma olmadığını bize göstermektedir (Frank, 2010; Hobson, 2019; Marks, 2022; Osterhammel, 2022) Hatta bahsi geçen maddi koşullar modern/kapitalist dönemle bile hemen ortaya çıkıp yaygınlık kazanmamıştır.

Endüstri Devrimlerinin sembolik başlangıç tarihi olan buharlı makinenin icat edildiği 1760'lı yıllardan çok sonraları bile (tren, telgraf, telefon, otomobil vb. yaygınlık kazanana kadar) dünyanın kara ulaşımına (ve dolayısıyla iletişimine) atın ve atlı arabanın hızı egemen olmaya devam etmiştir (Hobsbawm, 2003a; Osterhammel, 2022). Ayrıca üst ve orta sınıftaki küçük bir grup insan topluluğu için çıkarılanlar dışında kitlesele gazete basımı henüz yoktur. Örneğin 1814'te

bile bir Fransız gazetesinin olağan satışı 5000 civarıyla sınırlıdır (Hobsbawm, 2003a: 19). Geniş bir coğrafyaya dağıtım imkânı sunan demiryollarına ev sahipliği yapması sayesinde 1860 yılının en yüksek tirajlı gazetesi ABD'dedir. Ancak bu unvana sahip "New York Herald" bile ancak günlük 77 bin satış yapabilmektedir. 1870 ABD'sinde günlük 2,6 milyon olan gazete satış sayısı ancak 1900 yılına gelindiğinde 15 milyonu aşabilmiştir. Zira bugün bildiğimiz hâliyle nitelikli basım teknikleri de ancak 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Osterhammel, 2022).

Kitle iletişimi yolcular, tüccarlar, gezginler, seyyar satıcılar, mevsimlik işçiler, gezgin din adamları, kaçakçılar, hırsızlar, panayır çalışanları gibi toplumun yer değiştiren kesimleri üzerinden sürdürülmeye devam edilmektedir. Bu bakımdan resmi kanallar da henüz halen çok zayıftır. Merkezden atanan görevlilerin ciddi bir kısmı bile yöre insanlarından seçilmeye devam edilmektedir. Netice olarak kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilmesi ve yeniden üretilebilmesi için olmazsa olmaz şartlardan olan enformasyonun merkezden dağıtımı halen çok dar bir alanla sınırlıdır. Dolayısıyla kırsalda yaşayanları bir ölçüde hakir gören ve kentli olmakla övünen kitleler dahi çoğunlukla yaşadıkları dünya hakkında köylülerin bildiklerinden fazlasını bilmemektedirler (Hobsbawm, 2003a). Ayrıca gazeteler gibi kitle iletişim araçları bu yüzyılda giderek yoğun kullanım kazansa da 1906 yılına gelindiğinde haberlerin %95'inin bir günden daha eski olmadığı bir orana ulaşılan Almanya'da, 1856 yılında bu oran ancak %11'i bulabilmiştir. 1900'lü yıllara gelindiğinde artık olağan kabul edilebilecek seçkinlerle sınırlı kalmayan toplumsal yeniden üretim için bilginin devlet tarafından biriktirilmesi ve organize edilmesi gibi olgular 1800'lerin başında henüz hiç bilinmemektedir (Osterhammel, 2022). Kapitalizmin ve kapitalist ulus devletin finansal yapısının günlük, hatta anlık bilgi erişimine dayandığı göz önünde bulundurulduğunda Sanayi Devrimleri başladıktan onlarca yıl sonra bile bu olanaklara kavuşulamamış olduğu ortaya konulan tarihsel verilerle açık biçimde görülebilmektedir.

Üretim süreçleri başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerin tamamında Endüstri Devrimlerinin ağırlığını hissettirmesi, onların ilk ortaya çıktığı ülke olan İngiltere’de bile ancak 1820’lerden sonra ciddi biçimde hissedilmeye başlanmıştır. Büyük dönüşüm, fosil yakıtlar çağına geçilmesiyle başlamıştır. Bu tarihe kadar dünya üzerinde tamamen bir *Ancien Regime* (eski rejim) hüküm sürmektedir (Marks, 2022; Osterhammel, 2022; Pomeranz, 2024). Örneğin kent olgusunun henüz yaygınlık kazanmadığı coğrafyalar bir yana güçlü ve köklü kent geleneklerinin bulunduğu topraklarda bile nüfusun büyük kesimleri kırsalda yaşamaya devam etmektedirler. Tahminlere göre Sanayi Devrimlerinin başlangıç döneminin en yoğun ticarileşmiş kentlerinde bile kırsal nüfusta yaşayanlar toplam nüfusun yüzde 70, 80 ya da 90’ından fazlasını teşkil etmektedir. Her 5 sakininden 4’ünün köylü olmadığı büyük bir Avrupa devleti bulmak halen pek mümkün değildir. İlk endüstrileşen Birleşik Krallık’ta bile kentli nüfus ancak 1851 tarihinden sonra kırsal nüfus oranını geride bırakabilmiştir (Hobsbawm, 2003a). Geçimini tarımla sürdürenlerin ve dolayısıyla kırsalda yaşayanların oranlarının %50’nin altına düşmesi, kapitalizmin ilk yayıldığı Batı Avrupa devletlerinde bile 1850’li yıllardan 1900’lere kadar aşama aşama ancak gerçekleşebilmiştir (Osterhammel, 2022).

1848 gibi geç bir tarihte bile Fransa, Belçika, Saksonya, Prusya ve ABD dışında 100 bin ve üstü nüfusa sahip kentlerde yaşayan insan sayısı, toplam ülke nüfuslarının onda birini geçmemektedir. Bu hususta 1870’lerden itibaren daha köklü değişiklikler gözlemlenmeye başlansa da insanlığın yazgısının büyük bir bölümü toprağa bağlı olmaya devam etmektedir (Hobsbawm, 2003b). Coğrafi Keşifler sonrasındaki sömürgeci dönemde İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerdeki tüccar sayısındaki ciddi artışa rağmen (Anievas ve Nişancıoğlu, 2020) endüstriyel kapitalizmin henüz yerleşip yaygınlık kazanmaktan uzak olduğunu ispatlar biçimde 1850’ler İngiltere’sinde 300 işçinin çalıştığı fabrikalar çok büyük fabrikalar olarak görülmeye devam edilmektedir ve 1871 yılının sonlarına gelindiğinde ortalama bir İngiliz pamuk fabrikasında 180 kişi; makine üreten bir fabrikada ortalama 85 çalışmaktadır (Hobsbawm, 2003b). Birleşik

Krallık dışında durumu en iyi ülkelerde bile işçi sınıfı milyonlarla değil ancak yüzbinlerle ifade edilebilecek sayılara ulaşabilmektedir (Hobsbawm, 2003a).

Kapitalist çalışma standartlarının yaygınlık ve yoğunluk kazanması ile ulusal bütünlüğü sağlayacak zamansal standardizasyon da ancak ulusal ve küresel ölçekte geçerli saat birimlerinin kabul edilmesiyle olanak kazanmış bir gelişmedir. Saat kullanımının aydınlar, prensler ve rahipler gibi üst tabakaların tekeline olmaktan çıkıp kitlesel mahiyet kazanmasıyla mümkün hâle gelen bu durum da yine ancak geç 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Endüstri öncesi dünyanın daha düzensiz ve dengesiz seyreden çalışma koşulları ancak bu sayede değişebilmiş ve daha büyük işbölümü ile daha fazla sermaye yoğun işletmelerin ortaya çıkabilmeleri, ayakta kalabilmeleri ve hatta büyüyebilmeleri ancak bu sayede mümkün olmuştur. Ayrıca benzer biçimde ilk Sanayi Devriminden çok daha sonraları şehir içi tramvay, otomobil ve metro gibi modern ulaşım imkanlarının doğmuş olması çok sayıda fabrika işçisinin işe gidip gelmesini olanaklı kılmıştır (Osterhammel, 2022).

Anılan dönemde, hayat büyük ölçüde toprağa bağlı olmaya devam etmesine rağmen Sanayi Devrimleri tarımda da etkisini hemen aksettirememiştir (Pomeranz, 2024). Sanayileşmeye başlamış Avrupa'da bile ekim, dikim, hayvancılık vb. faaliyetler birkaç gelişmiş istisnai bölge dışında halen şaşkıncı derecede sınırlı kalmıştır. Geleneksel ürünler, geleneksel biçimlerde yetiştirilmeye devam edilmektedir. Ayrıca ziraî ve hayvansal üretim büyük ölçüde bölgesel olarak sürdürülmektedir (Hobsbawm, 2003a). İnsanlık tarihinde yaşanan büyük kıtlıklara ve geçim krizlerine benzer sorunlar Sanayi Devrimleri dünyasının ve dolayısıyla kapitalizmin henüz tam yerleşemediği 19. yüzyılın başlarında da istisnai olarak da olsa gözlemlenmeye devam edilmiştir. Kötü hasat veya devlet müdahalesinin yetersiz kalması gibi eski dönemin olgularından kaynaklanan klasik kıtlıklar ve krizler ancak 19. yüzyılın ikinci

yarısında sanayileşmiş/kapitalistleşmiş dünyada neredeyse tamamen ortadan kalkabilmişlerdir (Osterhammel, 2022).

Ulusun siyasete ve yönetime katılımının en önemli araçlarından genel oy hakkı ise yüzyılın sonuna kadar nüfusun büyük kısmını kapsayan oranlara ulaşamamıştır. Örneğin Birleşik Krallıkta 27.5 milyon nüfus içerisinde 1 milyon; Belçika'da 4.7 milyon nüfus içerisinde 60 bin seçmen vardır. 1870'lerde bile Fransa, Almanya ve ABD'de kendilerine oy hakkı verilen erkeklerin, erkek nüfusu içerisindeki oranları pratikte %20-25'i henüz geçememiştir. Birleşik Krallıkta 1867 ve 1883 tarihlerinde yapılan seçim reformlarıyla oy kullanan 20 yaşın üzerindeki erkeklerin oranı %8'den 29'a yükselmiştir. Keza Belçika'da 1894 yılında oran %3.9'dan 37.3'e çıkmıştır. Bu gelişmeleri Avusturya ve İtalya'da genel oy hakkının tanınması izlemiştir ancak sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında halen halkın siyasete katılımı oldukça yetersizdir: genel oy hakkına sahip kişilerin oranları yetişkin nüfusunun %30-40'ına ancak ulaşabilmektedir (Hobsbawm, 1999). 1890 yılında bile yalnızca yetişkin erkek nüfusunun en az %45'inin oy hakkına sahip olduğu ülkeler, bir avuç modern/kapitalist Avrupa devletinden ibarettir (Osterhammel, 2022: 847).

Mesele, oy hakkının tanınmasıyla da çözüme kavuşmamıştır. 1914 İngiltere'sinde seçmen yazma işlemlerinin karmaşıklaştırılması vb. yollara başvurularak işçi nüfusunun yaklaşık yarısının oy vermesinin engellenmesi örneğindeki gibi çeşitli araçlarla siyasal katılım dar bir kitlenin tekelinde tutulmaya çalışılmıştır. Benzer biçimde Danimarka'da 1901, Prusya'da 1918 ve Macaristan'da 1930'lara kadar açık oy uygulamasının devam etmesi örneklerinde olduğu gibi oy veren kitlelerin toprak lordları vb. üstün çıkar gruplarının baskısı altında siyasal tercihte bulunmaya zorlanmalar gibi yollarla bu durum sürdürülmeye çalışılmıştır (Hobsbawm, 1999: 101).

Okuryazarlık hususunda da durum çok farklı değildir. 1800 yılında Almanya’da yayımlanan yıllık toplam kitap sayısı olan 4 bindir, 1821 yılına gelindiğinde de değişmemiş ve ancak 1841 yılında gelindiğinde 12 bine yükselmiştir. 1809 yılından 1842 yılında kadar ikiye katlanan Fransız lise öğrencisi sayısı ise toplamda 19 bine ancak ulaşmaktadır (ortaöğretim gören öğrencilerin toplam sayısı ise yaklaşık 70 bindir). Rusya’da ise 1850 yılında 68 milyonluk nüfus içerisinde ortaöğretimdeki öğrenci sayısı 20 bin civarındadır. Prusya’daki üniversite öğrencileri sayısı 1805 yılında toplam 1500 kişiyi aşmamaktadır. 1840’larda İngiltere, Belçika ve Fransa’da okuma yazma oranı %40-50 dolaylarındadır. 1848 yılına gelindiğinde bile Birleşik Krallık da dâhil olmak üzere Avrupa’daki toplam üniversite öğrencisi sayısı ancak 40 bini bulabilmiştir. Özetle Avrupalı olmayanlar gibi dönemin Avrupalılarının bile büyük çoğunluğu halen eğitimsizdir. Dolayısıyla ulusal siyasal bilinçlenmeye tamamen engel olmasa da yaygın kitlesel eğitim olmadan modern ulusal biçimin ne ölçüde yerleşip yaygınlık kazanabildiği şüphelidir. Nitekim ulusal yazı dilini kullanamayan, hatta yeri geldiğinde birbirinin ağızını bile anlamayan kitlelerin varlığı da bunu doğrulamaktadır (Hobsbawm, 2003a).

İcat edilen veya yeni anlam kazanan kavramların dönemin maddi koşullarını yansıtan en önemli ölçütlerden olduğu göz önüne alındığında (Hobsbawm, 2003a); “kapitalizm” kavramının 1860’larda ekonomik ve siyasi dağarcığa kazandırılması (Hobsbawm, 2003b: 13) veya kendi başına tamamen yeni bir şey olmasa da maddi koşullardan hareketle kazandığı yeni anlamıyla “modern milliyetçiliğin” 1880-1913 arası dönemde yaygınlık kazanması bize ulus devletin ve dolayısıyla uluslararası hukukun ne zaman vücut bulduğu konusunda ayrıca ipucu vermektedir. Hatta günümüzde ulusların etnik-dilsel ayrımını öyle içselleştirmiş vaziyetteyizdir ki bunun bir geç 19. yüzyıl icadı olduğunu göz ardı ederek tarihe yönelmekteyizdir. Dönemin çeşitli ülkelerinde “ülke”, “halk” vb. kavramlara karşılık gelen kelimelerin modern anlamlarına oturmamış olmaları da bunu doğrulamaktadır (Hobsbawm, 1999). Modern devlet ve devletler sistemi Avrupa merkezci anlatıların ileri sürdüklerinin aksine Magna Carta

efsanesi örneğindeki gibi Orta Çağ'ın derinliklerinde (Blaut, 2012: 192) veya erken modern Avrupa'da gözlemlenemezdir (Hodgson, 2020). Ulusalcılık, endüstri devrimleri sayesinde öne geçen İngiltere'de; onun başat rakibi olan Napoleon Fransa'sında ve Napoleon Fransa'sına karşı direnişte Almanya ve İspanya gibi ülkelerde dalgalar halinde ortaya çıkmış ve yayılmıştır (Osterhammel, 2022).

Enerji kaynaklarındaki tesadüfi değişimlerle birlikte sağlanan büyük ayrışma yaşanana (Marks, 2022; Pomeranz, 2024) ve kapitalist üretim biçimi doğup yaygınlık kazanana kadar Avrupalılar temel kıstaslar bakımından ulus devlet koşullarına ve dolayısıyla uluslararası hukuku doğuracak biçimde “geri kalanlardan” ayrılmış niteliklere sahip değillerdir (Osterhammel, 2022).

Avrupa kavramı, kıtasal büyüklükte bir coğrafyaya atıf yaptığına göre Çin ve Hindistan gibi bölgelerle Avrupa arasında yapılan karşılaştırmalarda İngiltere-Hindistan veya Hollanda-Çin gibi kıyaslamalara başvurmak yerine; nasıl İngiltere ve Hollanda gibi Avrupa'nın en canlı ve ileri bölgelerini seçiyorsak aynısını Çin veya Hindistan için de yapmamız gerekmektedir. Bu yola başvurulduğunda İngiltere ve Hollanda'nın Çinde'ki karşılıkları olan Yangtze ve Pearl nehirleri deltalarının Avrupa'daki bu bölgelerden hiçbir anlamda geri olmadıkları hatta aksine birçok alanda ileri oldukları görülebilecektir. Örneğin Japonya'da ve Yangtze nehri deltasında kentleşme oranı Avrupalı çağdaşlarına denktir. Bu bölgelerde kentlerin su hatları ve kamusal hijyen Avrupa'nın bu alanlardaki en ileri bölgelerine nazaran daha iyi durumdadır. Kişi başına günlük kalori tüketimleri Avrupa'dakilere denk, ortalama yaşam beklentileri onlarınkinden daha yüksektir. Emekçiler kesinlikle Avrupa'daki çağdaşlarından daha az hür değillerdir; buna ilişkin yasal reformlar Avrupa'daki çağdaşlarıyla paralel bir seyir halindedir. Çinliler, dönemin en ileri sınai üretim alanlarında (demir, pamuk vb.) Avrupalılardan çok daha ileri noktadadırlar. Çin'de özel mülkiyet ve arazi devri gibi hususlar Avrupa'ya nazaran daha büyük güvence

altındadır. Doğu Asyalılar da en az Avrupalı çağdaşları kadar lüks tüketime, mutfak ve sanat (tiyatro, edebiyat vb.) kültürüne sahiptirler. Muhasebe ve ticaret kurum ve anlayışlarında Avrupalılara denktirler (Pomeranz, 2024).

Sanayi Devrimi (kapitalizm) öncesinde -ne kadar canlı ve yoğun olursa olsun- hiçbir ticari merkez neoklasik kapitalist piyasa koşullarına kapitalist dönemdeki kadar sahip değildir. Ancak Sanayi Devrimleri öncesi dünyasına baktığımızda Çin'in anılan bölgeleri ve Japonya bu koşullara Avrupalı çağdaşlarından daha fazla sahiptirler (Frank, 2010; Hobson, 2019; Marks, 2022; Pomeranz, 2024). Dolayısıyla "Büyük Ayrışma"; sömürgecilikle sağlanan birikim gibi altyapısal faktörler sayesinde Avrupa'da olanaklı hâle gelmiş olsa da İngiltere'nin yüksek oranda kömür ihtiyacı duyması ve İngiltere'deki kömür madenlerinin suyla dolu olması nedeniyle bu suları boşaltabilecek buharlı pompa makinelerine yatırım yapılmış olması, sonrasında da gerek buharlı makine gelişimlerinin gerekse kömür kullanımının yayılışının avantajlarından yararlanmış olması sayesinde ortaya çıkmıştır (Marks, 2022; Osterhammel, 2022; Pomeranz, 2024). Daha önceki dönemlerdeki Avrupa'nın ne yapısal koşulları ne de kurumları veya hukuki yapıları doğrudan kapitalizmi doğuracak ayrıksı şartlara sahip değillerdir. Zaten kapitalizmin de Avrupa'da tamamen benzer yapısal koşullara sahip Kuzey İtalya veya Hollanda'da değil de İngiltere'de doğmuş olması da bu savı güçlendirmektedir. Ayrıca kapitalizm öncesi Avrupa şirketleri kaba kuvvete dayanmadan Asyalı çağdaşlarıyla rekabet üstünlüğü kuramamış olmaları da daha önceki olası bir ayrışmaya dayalı üstünlüğün tarihsel veriler ışığında var olmadığını göstermektedir. Sanayi Devrimleri sonrası Avrupa'da ortaya çıkan kurumların izleri -doğal olarak- Avrupa'daki öncüllerine doğru daha kolay sürülebiliyor olsa da 1830 gibi tarihlerden önce bu noktada Avrupalılar adına bir ayrışma tespit edilebilecek güçlü tarihsel ve ampirik veriler yoktur. Şayet Avrupalılar çeşitli içsel üstünlüklere sahip olsalardı bu üstünlüğün üreteceği sonuçların Sanayi Devrimleri yaşanmadan çok daha önceki dönemlerde ortaya çıkıp "geri kalanlar" karşısında avantaj sağlaması beklenirdi ancak tarihsel verilerin gösterdiği üzere gerçekte durum böyle olmamıştır (Pomeranz, 2024).

O halde görülebileceği üzere ulus devletin inşasını ve yeniden üretimini olanaklı kılan anlık ve eşgüdümlü kitlesel iletişim ile ortak zaman algısı; yaygın örgün eğitim ve okuryazarlık; ciddi ölçüde merkezileşmiş bir bürokratik yapı; tarıma değil sanayi üretimine ve ticarete dayanan yüksek oranda kentli nüfusa sahip toplumlar; siyasete (karar alma mekanizmalarına) aktif biçimde topluca katılabilen geniş halk kitleleri vb. olgular ve hatta belki de çok daha fazlası ancak 1760'lar sonrası maddi imkanlarıyla olanaklı hâle gelmeye başlamış, 1830'lar sonrası hızlanmış ve 1870'lerden itibaren yeterli ölçüde yaygınlık kazanmıştır.

Çağdaşları olan diğer dünya devletlerinden ayrılan modern/kapitalist biçimiyle ulus devletler Sanayi Devrimleri öncesinin Avrupa'sında ortaya çıkmamışlardır. İzleri daha eski tarihlere doğru sürülebilse de “ülkeselleşmenin/ülkeselliğin” (*territoriality*) kökenleri yalnızca Avrupa'yla sınırlı değildir. 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında laboratuvar koşullarındaymışçısına, “yurttaş egemenliğine” ve “ulusu oluşturan her süjesinin ilkesel olarak hukuk karşısında eşit olduğu fikrine” dayalı ulus devletlerin doğuşu ampirik biçimde gözlemlenebilmektedir. Kişisel çıkarlarının korunumunun güvence altına alındığı ve siyasal karar alma mekanizmalarında söz hakkına sahip yurttaş fikriyle birlikte biçimlenen anayasal devlet ve/veya hukuk devleti bu yüzyılın ürünüdür. Modern devlet bürokrasileri ve dış ilişkileri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılla birlikte uluslararası politika artık profesyonelleşmiş diplomatik ilişkilere dayanan, soyut bir devlet aklı kavramıyla yürütülen kurumsallaşmış geleneklere sahip bir hüviyet kazanmıştır (Osterhammel, 2022).

“Kapitalizm” kavramı ancak onun hakkındaki ilk detaylı kuramsal çalışmaları yürüten Marksizm'in kurucularından sonraki bazı yazarlarca endüstriyel üretim biçimine dayalı bağlarından koparılmıştır ve bu suretle kavrama işaret eden maddi koşulların başlangıç tarihinin çok daha eski dönemlere çekilmesinin önü açılmıştır. Ticari kapitalizm veya Protestan Etiği gibi yeni fikirler de bu şekilde

ortaya atılmıştır (Osterhammel, 2022: 949, 950). Ancak okumakta olduğunuz çalışma boyunca tekrar tekrar vurgulandığı üzere endüstriyel mekanizmalar devreye girmeden önce Avrupalıların “geri kalanlar” karşısında herhangi bir üstün ve/veya ayırksı yanları bulunmamaktadır. Avrupalıların kurgusal geçmişine doğru uzanan bir tünel boyunca hareket ederek bu ayırksı yanların izlerini aramak Avrupa merkezci ve hâliyle ideolojik bir çabadır (Frank, 2010; Goody, 2012; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024). Dolayısıyla erken modern Avrupa'nın uluslararası ilişkilerine karşılık gelen kozmopolitizmi de büyük ölçüde Avrupa'yla sınırlı kalmıştır. Örneğin “geri kalanlar” Avrupanın ileri finans merkezlerinden borç alma gayreti içerisinde olmamışlardır (Osterhammel, 2022).

Uluslararası hukuku başlatmak için aranan maddi koşullar ancak kapitalizmin ortaya çıkışında bulunabileceği ve kapitalizmin de her ne kadar sömürgecilik sayesinde elde edilen birikimden temel alsa ve bu birikim sayesinde olanaklı kılinsa da Sanayi Devrimleri öncesi Avrupa içi gelişmelerin doğal bir sonucu olarak değil de büyük ölçüde tesadüfi bir biçimde geliştiği için ulus devletler çağının ve dolayısıyla uluslararası hukukun da ne Coğrafi Keşifler ne de erken modern Avrupa ile başlamış olmadığı ileri sürülebilmektedir. Ayrıca maddi hayatta mevcut olmayan veya en azından tahayyül edilemeyen bir şeyler hakkında fikir yürütülmesi de mümkün değildir. Nitekim Sanayi Devrimleri sonrası (kapitalist/modern dönem) Avrupa düşünürlerinin kavramsal mirası büyük ölçüde Sanayi Devrimleri öncesinin Avrupalı düşünürlerine dayandığı için kuramsal tartışma, yaklaşım ve kullanımlarda bir süreklilik varmış yanılgısı doğabilir. Ancak bu süreklilik doğal bir neden sonuç ilişkisi taşımak zorunda değildir. Örneğin -telgraf vb. aracılarıyla- anlık kitlesele iletişimin olduğu bir toplumla olmadığı bir toplumda eşanlı ulusal bilinç sağlama faaliyetleri aynı sıhhatle yürütülemezdir veya yaygın örgün eğitimden geçmiş bir toplumda endüstriyel matbaanın sağladıklarıyla henüz kitlesele eğitimin olmadığı bir dönemin toplumunda ilkel matbaaların sağladıkları olanaklar aynı değildir ya da nüfusunun %80-90'ından fazlası kırsalda yaşayan toplumlarda pazar için üretim

ve ticaret, tam tersine şehirli nüfusun oranı %80-90'lara dayanmış endüstriyel üretimin olduğu toplumdaki ticaretle örtüşen anlamlar taşımamaktadırlar.

Özetle devletlerarası hukuk alanında, diğer birçok alanda olduğu gibi ilk kent devletlerinin ortaya çıktığı Tunç Çağı'ndan itibaren gözlemlenebilen pek çok süreklilik arz eden kurum ve olgu vardır. Ayrıca bunlar insanlığın karşılıklı etkileşimlerinden beslenen ortak bir mirasın parçalarıdır. Ancak tarihten doğru biçimde yararlanabilmek ve günümüze ışık tutabilmek için de çeşitli tarihsel dönüm noktalarını da göz ardı etmememiz gerekmektedir. Örneğin çalışmanın konusunu oluşturan uluslararası hukukun doğuşu bu kırılmalardan biridir. Fakat uluslararası hukuku ve onun tarihini anlamak için çıktığımız yolda daha en başından tartışmalı bir yöne sapmamak için uluslararası hukuka ilişkin tarihsel kırılmayı tespit ederken Avrupa merkezci tuzaklara karşı tetikte olmamız ve Batılıların üstünlüğünün inşa edilmesi suretiyle "Uygar Uluslarca Kabul Edilen Hukukun Genel Prensipleri" hükmünde somutluk kazanacak olan modern uluslararası hukukun başlangıç noktasını bu doğrultuda saptamamız gerekmektedir.

2.2. MODERN DÜNYA DÜZENİ

Okumakta olduğunuz çalışmanın 2. kısmının buraya kadar olan alt bölümlerinde, çalışmanın 1. kısmıyla da örtüşecek şekilde devletlerarası hukukun tarihi Antikite, Avrupa Ortaçağ'ı ve Avrupa Rönesans'ı ile başlayan dönemler boyunca -Avrupa merkezci ideolojinin tesiri altında kalmaktan elden geldiğince kaçınarak- mercek altına alınmaya çalışılmıştır. İzleyen alt bölümlerde ise uluslararası hukuku Avrupa merkezci olmayan bir biçimde ele alabilmek için ve hukuk (ve dolayısıyla uluslararası hukuk), maddi hayattan bağımsız ve ondan kopuk bir biçimde incelenemeyeceği için günümüz modern hâliyle uluslararası hukuk kurum, kuram ve pratiklerinin oluşmasına kaynaklık

eden ekonomi politik sistemin geçirdiği dönüşüm sayesinde Avrupalıların (ve sonra Batılıların) kazandıkları üstün konumu olanaklı kılan ayrışma örnekleri çeşitli ölçütler üzerinden değerlendirilecektir.

2.2.1. Sanayi Devrimlerinden 2. Dünya Savaşı'na Avrupa'nın "Geri Kalanlar" Karşısındaki Üstünlüğünün Tesis Edilmesini Olanaklı Kılan Maddi Dönüşümler

İnsanlık tarihindeki kırılma anlarından biri olan, kapitalizmi ve moderniteyi doğuran Sanayi Devrimleriyle önce Birleşik Krallık sonra Kuzeybatı Avrupa ve nihayetinde Avrupa, Sanayi Devrimlerinin ilk gerçekleşip yayıldıkları coğrafyalar olmaları hasebiyle "geri kalanlar" karşısında hemen her alanda üstünlük kurmaya muktedir olmuşlardır. "Büyük Ayrışma/İraksama" ile başlayan bu modern dönem (Frank, 2010; Findlay ve O'Rourke, 2019; Goody, 2022; Hodgson, 2020; Marks, 2022; Pomeranz, 2024); içerisinden ulus, usul devlet ve uluslararası hukuk gibi birçok yenilik doğurmuştur (Osterhammel, 2022). Bu nedenlerle kapitalizmin ilk doğduğu ve yayıldığı coğrafyada ortaya çıkan yeni maddi koşulların yarattığı olanaklar sayesinde meydana gelen "Büyük Ayrışmayı" daha iyi kavrayabilmek adına bu alt bölüm boyunca çeşitli alanlardaki gelişmeler (ıraksamalar) ele alınacaktır.

Buharlı makinelerin geliştirilmesi ve farklı alanlarda kullanılmaya başlanmasıyla sembolleşen Sanayi Devrimleri ile birlikte doğan kapitalist üretim biçimi ilk olarak başlangıç kıvılcımının yakıldığı Birleşik Krallığa diğer devletler karşısında ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Birleşik Krallıkta yeni üretim olanaklarının tesis edilmesi ve bunun ihracattaki yansımalarıyla birlikte 1780-1830 dönemiyle birlikte ekonomi hızla büyümeye başlamıştır. Henüz sanayi üretimi olanaklarından yoksun olan Avrupa, Latin Amerika vb. coğrafyalar için Birleşik

Krallık, yönelip yatırım yaptığı alanlarda ithalat tekeli haline gelmiştir (Hobsbawm, 2003a; Marks, 2022).

Endüstriyel olanaklar sayesinde İngilizler (ve nihayetinde Avrupalılar) ilk kez insanlık tarihinin başından beri sıkışıp kaldıkları, “geri kalanlarla” rekabet edememe ve onlara satabilecek bir şeylerinin olmaması durumundan kurtulabilmişlerdir (Frank, 2010; Hobson, 2019; Pomeranz, 2024). Örneğin üretiminde sınaî imkânların kullanılmaya başlandığı İngiliz pamuklu kumaşları korumacı devlet politikalarının¹¹ da desteğiyle birlikte “geri kalanların” ürettiği rakipleriyle rekabet edebilir seviyelere ulaşmaya başlamıştır (Hobsbawm, 2003a; Marks, 2022).

Kapitalist endüstriyel üretimin sunduğu imkânlar sayesinde 45 kilo pamuğu elle eğirtmek için dönemin en gelişmiş dokuma endüstrisine sahip Hindistan’da 50 bin saatlik toplam çalışma süresi gerekmektedir; 1779 yılında icat edilen iplik bükme makinesi sayesinde Birleşik Krallıkta bu süre 2 bin saate kadar düşmüştür. Sonrasında da teknolojik ilerlemelere bağlı olarak 1795’te, 300; 1825’te, 135 ve nihayet 1972’de 40 saat şeklinde bu süre azalarak devam etmiştir (Findlay ve O’Rourke, 2019). Birleşik Krallık bu doğrultuda 1814 yılına gelindiğinde içeride kullanılan 3 birim pamuklu kumaşa karşılık yaklaşık 4 birim pamuklu kumaş ihraç edebilir duruma gelmiştir. 1850 yılındaysa bu oran 8’e karşılık 13 birime ulaşmıştır (Hobsbawm, 2003a).

Birleşik Krallıkta GSYH’nin içindeki ihracat oranı 1700 yılından 1851’e gelindiğinde yaklaşık 2.5 katına çıkmıştır. Diğer yandan Sanayi Devrimi’nin ilk yaşandığı ve dolayısıyla kapitalizmin ilk yayılıp, yerleşip yoğunluk kazandığı ülke olmasının neticesi olarak nüfus artışında ve hayat standartlarının

¹¹ 1700’de Hindistan, İran ve Çin’den pamuklu kumaş ithalatı yasaklanmış ve 1721’de bu önlemler genişletilmiştir (Findlay ve O’Rourke, 2019). Hatta 1820’lere kadar İngilizler bu korumacı politikalardan yararlanarak büyüme gösterebilmişlerdir (McNeill ve McNeill, 2023).

yükselişinde tarihte görülmemiş biçimde birlikte patlama yaşanmıştır. Nüfus artışı 18. yüzyılın ikinci yarısında, ilk yarısına nazaran hız kazanmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında 1700 yılının nüfusu yaklaşık üçe katlanmıştır (Findlay ve O'Rourke, 2019).

Birleşik Krallığı, ilk olarak Belçika, Fransa ve İsviçre gibi ülkeler takip etmiş olsa da bu ülkelerin içinden Fransa, büyük ölçekli bir devlet olmasıyla ayrılmaktadır. 18. yüzyıl boyunca Birleşik Krallığın başlıca rakibi olan Fransa, Amerikan İç Savaşı'nda İngilizlere karşı Amerikalılara verdiği destek nedeniyle altından kalkamadığı ekonomik yüklerin önceki dönemlerin birikmiş sorunlarının üzerine binerek iktisadi ve siyasal krizlere sahne olmasıyla sarsıntılı bir döneme girmiştir. Birleşik Krallığa nazaran daha büyük nüfus, toprak vb. olanaklara sahip olmasına veya zaman zaman birtakım sömürge faaliyetlerinde rakiplerine nazaran çok daha büyük başarılar elde edebilmiş olmasına rağmen eski tarz kurumsal yapılarıyla başa baş rekabeti sürdürememiş ve geri düşmüştür. Sanayileşen ve kapitalistleşen Birleşik Krallıkla denk şekilde yarışma olanağının kalmamış olması, Fransa'yı, Fransız İhtilali (1789) ve sonrasındaki siyasal gelişmeleri doğuracak derin bir krize sürüklemiştir. Fransız İhtilali'ne giden süreçte ve sonrasında yaşanan gelişmelerde Fransa'nın sanayileşen Birleşik Krallık karşısında görece geri konumundan kurtulma ve onu yakalama çabası açık biçimde görülebilmektedir. Fransızlar, İngilizlerin agresif sömürgeci tavırlarına öykünmenin yanı sıra ülke içinde hukukta, orduda, bürokraside ve eğitimde yapılan reformlar ile daha sonraları kendilerine benzer şekilde kapitalist üretim olanaklarının eşitsiz rekabeti karşısında zayıf kalan bir toplumun bu zor durumdan kurtuluşuna dair verdiği mücadelelerin doğurduğu kurumlar, fikirler vb. bakımından ilk örneği teşkil etmişlerdir (Hobsbawm, 2003a; Marks, 2022; Osterhammel, 2022).

Yaptıkları reformlar sayesinde kapitalist girişim, ticaret, bankacılık gibi hususlarda modernleşmiş; Birleşik Krallıkla rekabet edebilecek yasal ve mâli

aygıtlara kavuşmuşlardır. Fransız girişimciler ve bankerler alanlarında dünyanın en iyileri konumuna yükselmişlerdir. Kıtanın her yanına (hatta ilerleyen yıllarda Birleşik Krallığa bile) borç verebilecek denli sermaye gücü elde etmişlerdir. Alışveriş mağazaları, reklamcılık gibi alanların ilk örnekleri dönemin Fransa'sında sergilenmiştir. Öte yandan dönemin Fransa'sında bilimin üstünlüğü inancı (pozitivist eğilimler) hâkimiyet kazanmıştır. Fransızlar bu dönemde birçok teknik yeniliği insanlığa armağan etmişlerdir (Hobsbawm, 2003a).

19. yüzyıl boyunca kapitalizmin etkileri -olumlu anlamda- Prusya, Rusya ile Kuzey İtalya'yı da içine alarak Avrupa ve Birleşik Devletlerle Kanada'yı kapsayacak biçimde Kuzey Amerika boyunca yayılmıştır. Böylelikle anılan devletler kavuştukları modern/kapitalist olanakların onlara sağladığı avantajlı durum sayesinde yüzyılın sonuna kadar Dünya'ya hükmeder hale gelmişlerdir (Curtin, 2021; Findlay ve O'Rourke, 2019; McNeill ve McNeill, 2023).

Kapitalizmin yavaş yavaş hâkim üretim biçimini almaya başlamasıyla birlikte en başta ulaşım (ve dolayısıyla ulaşımaya dayalı iletişim) ağları sıklaşmış ve hızlanmıştır. Öncelikle Napoleon Fransa'sının da yenilgiye uğratılmasıyla hegemonya konusunda rakipsiz kalan ve başta açık denizler olmak üzere dünya üzerinde hegemonik bir kapitalist güç konumuna yükselerek bu doğrultuda Hindistan'daki Babür gibi büyük imparatorluklara birer birer boyun eğdiren Birleşik Krallık'ta ve hemen ardından paralel şekilde onu izleyen diğer büyük Avrupa güçlerinde gözlemlenen gelişmeler bunu doğrulamaktadır (Hobsbawm, 2003a; McNeill ve McNeill, 2023). 1830 yılında bu ülkeler önderliğinde inşa edilen bütün dünyadaki demiryolu uzunluğu toplam 30-40 milken, 1840 yılına gelindiğinde bu uzunluk 4500 milin, 1850 yılına gelindiğindeyse 23.500 milin üzerine çıkmıştır (Hobsbawm, 2003a; Marks, 2022). Ayrıca 1830'lara gelindiğinde buharlı gemiler Atlantik Okyanus'unu geçmeye başlamış ve

1850'lere gelindiğindeyse Batı Afrika ve Güney Afrika'ya düzenlenen seferler düzenli bir mahiyet kazanmıştır (Findlay ve O'Rourke, 2019).

Asıl büyük etkilerini 1830 ve sonrasındaki tarihlerde yaşanacak sıçramalarla göstermeye başlayacak kapitalizme geçiş sürecinin daha başındayken, yani henüz 18. Yüzyıl bile sonra ermeden, önceleri haftalarla ifade edilen yolculuk süreleri günlere hatta saatlere sığmaya başlamıştır (Findlay ve O'Rourke, 2019; Hobsbawm, 2003a; McNeill ve McNeill, 2023). Dünya üzerindeki artık hiç istisna yer bırakmayarak hemen hemen bütün kara parçalarını içerecek biçimde yayılmanın gerçekleştiği 19. yüzyılın başlarında, daha önceki tarihlerin teknolojik olanaklarıyla 5-8 ay sürebilen Avrupa-Hindistan ve 1 yılı bulan Hollanda-Cava yolculukları, tren ve buharlı gemiler sayesinde 3 ayın altına inerek sonrasında haftalarla ifade edilecek kadar kısa sürelere düşmüştür¹² (Curtin, 2021; McNeill ve McNeill, 2023). Ulaşım hız kazanmakla kalmamış aynı zamanda ucuzlamak suretiyle de daha ulaşılabilir hale gelmiştir. Örneğin 1894 yılında Amerika'dan İrlanda'ya yaklaşık 1 haftalık çalışma ücreti karşılığında gidilebilmeye başlanmıştır (McNeill ve McNeill, 2023: 303).

Kapitalizmin doğurduğu olanaklar sayesinde kendisine ait ayrı teknolojik atılımlar yapılmadan önce at hızıyla ilerleyen (yani büyük ölçüde ulaşımın hızına bağlı olan) iletişimin hızı da ulaşımın hızlanmasıyla birlikte eskisinden çok daha kısa sürelerde yapılabilir hale gelmiştir. Aylar/yıllar süren gemi yolculuklarının birkaç ayda, hatta haftada yapılabilir hale gelmesiyle uzak yerler arasındaki iletişimin hızı da bu gelişimi takip etmiştir. Sonraları telgrafın icat edilmesiyle ise, yayılması ve okyanusların altından geçirilmesiyle uzak mesafeler arasındaki iletişimin süresi insanlığın daha önce hayal edemeyeceği boyutlarda hızlanmış ve ucuzlamıştır. Aynı gün içinde kıtalararası iletişim mümkün hale gelmiştir (Curtin, 2021). Ayrıca önceleri günde 150 kelime gönderebilen telgraf, teknolojik

¹² 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Avrupa ile doğu Avrasya arasındaki mesafenin 4 bin mil kadar kısalması da bunda etkili olmuştur (Findlay ve O'Rourke, 2019).

gelişmeler sayesinde; 1860 yılında dakikada 10 kelime, 1900 yılında dakikada 150 kelime ve 1920 yılında dakikada 400 kelime gönderebilme kapasitesine ulaşmıştır. Bunun yanı sıra 1860 yılında kelime başı maliyet 10 dolarken, 1888 yılına gelindiğinde 25 sente düşmüştür (McNeill ve McNeill, 2023). Bunun neticesinde 1852 yılında yaklaşık çeyrek milyon olan toplam mesaj sayısına karşılık 1869 yılına gelindiğinde Fransa ve Almanya'da 6'şar milyon; Avusturya'da 4 milyon; Belçika, Rusya ve İtalya'da 2'şer milyonun üzerinde; hatta Romanya ve Türkiye gibi Sanayi Devrimi'nin uzağında kalmış ülkelerde bile 600-700 bin arası mesaj sayısına ulaşılmıştır (Hobsbawm, 2003b: 73).

Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması, hızlanması ve yoğunlaşması küresel ekonomiyi de tarihte hiç olmadığı ölçüde bütünleşik hale getirmiştir (Curtin, 2021; Findlay ve O'Rourke, 2019; Hobsbawm, 2003b). Örneğin Londra'dan gelen alım satım emirleri artık dakikalar içerisinde New York'a ulaşabilmektedir. Elde edilen bu yeni hız sayesinde yatırımlar eşgüdüm¹³ kazanmıştır (McNeill ve McNeill, 2023). Ayrıca telgraf sayesinde taşımacılık faaliyetlerinin taleplere çok daha esnek cevap verebilme imkânına kavuşması (Findlay ve O'Rourke, 2019) gibi etkenlerin de yarımıyla Transatlantik tarifelerinin %80'e kadar düşmesi (Curtin, 2021) ve finans uzmanı dışında da bir miktar birikim sahibi olabilen kişilerin de daha fazla yatırım yapabilir hale gelmesiyle (McNeill ve McNeill, 2023) Dünya ticareti 1700 yılından 1914 yılına kadar 50 kata yakın büyümüştür (Curtin, 2021; Hobsbawm, 1999). 1840'tan 1870'e kadar önde gelen sanayi devletleri arasındaki deniz taşımacılığının yaklaşık 4'e katlanması (Hobsbawm, 2003b), hatta 1870 ve 1913 yılları arasında 3 ila 4 kata kadar büyüyen Dünya ticaretinde, yarısından fazlasının dönemin hegemonik gücü olan Birleşik Krallık tarafından yapıldığı uluslararası yatırımlar da 5 ila 8 kat arasında artmış olması (McNeill ve McNeill, 2023) gibi örnekler de bunu doğrular mahiyettedir. Nihayetinde 1913 yılında gelindiğinde Dünya ticareti, Dünya üretiminin çok daha fazlasına tekabül eden bir noktaya ulaşmıştır (Findlay ve O'Rourke, 2019).

¹³ Resmi olarak 1878 yılında getirilen "altın standardının" da eşgüdümlü küresel piyasa konusundaki önemini vurgulamadan geçmemek gerekmektedir (McNeill ve McNeill, 2023).

İletişimde ve ulaşımda yaşanan dönüşümlerin etkisi, kapitalistleşen Avrupalılara sağladığı inanılmaz boyutlara varan ekonomik faydayla da sınırlı değildir. Yeni teknolojileri tekellerinde bulunduran Batılı devletler, bunların kullanımını da denetimleri altında bulundurdıkları için ekstra avantajlar elde etmişlerdir. Örneğin Fransızlar, İngilizlerin döşedikleri iletişim hatlarını kullanmak zorunda oldukları için Londra'dakiler uzun bir süre birçok bilgiyi Paris'e ulaşmadan elde edebilme olanağına kavuşmuştur (McNeill ve McNeill, 2023). Yeni teknolojilerin sahipleri, onlardan yararlanmak isteyenlere kendi kurallarını dayatabilmektedir ve bu durum daha sonra Batılıların ticari, hukuki, siyasi vb. kurallarının "geri kalanlarca" benimsenmesi zorunluluğunun doğduğu anlamına gelmektedir (Curtin, 2021). Üstelik yeni teknolojilerin sahipleri, bu teknolojiler sayesinde daha öncesinde iç kesimlerine kadar ulaşamadıkları ve tamamen kontrol altına alamadıkları sömürge halklarını daha kolay bastırabilme ve idare edebilme olanağına kavuşmuşlardır (Curtin, 2021; McNeill ve McNeill, 2023).

Önceki dönemlerde sürdürülen sömürge faaliyetlerinin daha da yoğunlaşmış sömürgeciler tarafından şiddetinin artırılmasının ve daha önce sömürgeleştirilemeyenlerin de sömürge haline getirilebilmesinin olanaklı kılındığı emperyalist dönemin inşasını sağlayan Sanayi Devrimi araçları bunlarla da sınırlı değildir. Emperyalist savaşın lojistiği, araçları, hızı vb. bakımından yeni olanaklar sağlayan makineleşme bunlardan bir diğeridir. Örneğin Belçika'daki buharlı makinelerin sayısı 1830-1838 yılları arasında kısa bir sürede 2 katına çıkmıştır. Aynı dönemde toplam beygir gücü 3'e katlamıştır. 1850'ye kadar toplam beygir gücü 6'ya, toplam buharlı makine sayısı 3'e katlamıştır. Sonraki yıllarda da gerek Belçika'da gerek endüstri devrimine katılan diğer ülkelerde benzer gelişmelerin izleri sürülebilmektedir (Hobsbawm, 2003a). Toplam kömür üretimi milyon tonlarla ölçülürken Endüstri Devrimleri neticesinde sanayileşen ülkelerin tekil üretimleri on milyon tonlarla ifade edilir hâle gelmesi (Hobsbawm, 2003b) ve bu miktarda kömürden elde edilen enerjiye dayalı üretilen demir ve çeliğin onlarca kat artması diğer örnekler olarak sıralanabilmektedirler (Hobsbawm, 1999).

Endüstri Devrimlerinin Batılılara sağladığı tüm bu olanaklar, devletlerarası dengenin çok şiddetli biçimde “geri kalanlar” aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Sanayi öncesi dönemlerde hegemonik diyebileceğimiz ölçüde üstünlük kurmaya başladıkları Yeni Kıtalı, Afrikalı, Güney Asyalı, Güneydoğu Asyalı ve Orta Asyalı halklara bu dönemlerde tamamen boyun eğdirebilmişlerdir (Curtin, 2021; Findlay ve O'Rourke, 2019; McNeill ve McNeill, 2023; Hobsbawm, 2003a). Hatta Batılılar, bunun da ötesine geçerek yeni teknolojik gelişmelerin askeri alanlara yansımaları sayesinde Çin, Hindistan, Osmanlı gibi kendilerinden kat kat daha büyük ordulara ve ülkelere dahi boyun eğdirebilir hâle gelmişlerdir (Curtin, 2021; Findlay ve O'Rourke, 2019; Kayaoğlu, 2010). Öyle ki Sanayi Devrimleri öncesi Dünya'sının en gelişmiş merkezleriyle en ilkel merkezleri arasında Batı'nın perspektifi açısından artık çok da bir fark kalmamıştır (Hobsbawm, 1999).

Dünya Sistemi'nin en büyük merkezleri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmettiği coğrafyaları önce birer birer onun egemenlik alanından koparmış, sonra o coğrafyaları fiilen ilhak ederek bir zamanlar baş edemedikleri bu devasa askeri güce diz çöktürmüşlerdir. Babürlere uzun zamandır uyguladıkları boyunduruk altına alma faaliyetleri, bu dönemde Batılılara karşı çıkan isyanların tamamen bastırılmasıyla nihai aşamasına kavuşmuş ve Hindistan tamamen Birleşik Krallığın kontrolü altına girmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2019; Hobsbawm, 1999; Marks, 2022; McNeill, 2002).

Nihayet yüzlerce yıldır en zengin merkez olan Çin'e, Afyon Savaşlarıyla (1839-1842 ve 1856-1860) Dünya üzerinde süper gücün artık kim olduğunu göstermişlerdir (Findlay ve O'Rourke, 2019; Hobsbawm, 1999; Kayaoğlu, 2010; Marks, 2022; McNeill, 2002). Kraliyet Donanmasının dahi desteğine ihtiyaç duymadan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin sahip olduğu yeni teknolojilerle donatılmış birkaç gemi ve birkaç bin askerle Güneş İmparatorluğu'na baskınlık kurulabilmesi, aradaki teknolojik uçurumun ne boyutlara vardığının açık bir

göstergesidir (Curtin, 2021; Marks, 2022). Belirli Çin limanları Avrupalıların ticaretine serbest bırakılmaya zorlanmıştır. Bunun yanı sıra düşük ve sabit gümrük tarifeleri uygulanması zorunlu tutulmuştur (Findlay ve O'Rourke, 2019; Curtin, 2021; Hobsbawm, 1999). Avrupalı tüccarları Çin'in yargı yetkisinden bağışık kılan ve koruyan, Avrupalı görevlilerin atandığı makamlar kurulmuştur. Daha sonra bu makamların yetkileri Avrupalılarla iş yapan bölge halkını da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Avrupalıların, üstünlüklerine dayanarak inşa ettikleri kültürel kibrin bir örneği olan bu kurumlar Çin gibi tamamen işgal edilmemiş bir diğer imparatorluk olan Osmanlı'nın kendisinden koparılan topraklarında da gözlemlenebilmektedir (Curtin, 2021; Kayaoğlu, 2010; Orakhelashvili, 2003c).

Kapitalizmin ve Sanayi Devrimlerinin yarattığı yeni olanaklar sayesinde ilk kapitalistleşen ülkeler ve henüz sanayi atılımı yapamayan ülkeler arasında doğan uluslararası ekonomik eşitsizlikler bu dönemde had safhaya varmıştır (Marks, 2022; Pomeranz, 2024). Batılı devletler, "geri kalanların" ekonomilerinin kendi iktisadi yapılarının çıkarına olacak şekilde biçimlenmesine neden olmuşlardır. Çoğu kez Batı'nın sanayileşmesi, "geri kalanların" sanayisizleşmesi anlamına gelmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2019; Marks, 2022; McNeill ve McNeill, 2023). Zira teknolojik açıdan çok daha üstün durumda olan ve gelişkin finansal araçlara sahip ekonomik merkez, gerektiği durumlarda fiyat kırmak gibi politikalara başvurarak rakiplerini kolaylıkla alt edebilmektedir (Buharin, 1975; Lenin, 2009). Korumacı politikalarla kalkınmaya çalışan çevre ülkeler bu tarz önlemlere başvurularak önlenmeye çalışılmaktadırlar. 19. yüzyılda pamuk üretimi üzerinden kalkınmaya çalışan Mısır'ın Avrupalılara askeri anlamda ve dolayısıyla politik ve hukuki anlamda yenilmesiyle korumacı kalkanların aşılması Mısır pazarının hâlihazırda daha çok sermayeye, güce, olanağa vs. sahip merkezlerin tüccarlarına açılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Hobsbawm, 2003a; Luxemburg, 1984).

Netice olarak dönem boyunca merkez ülkelerin çevre ülkelerin ihracatlarındaki payları %70-80 oranlarında seyretmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2019) ve çevrenin zaten rekabet edemez hâle gelen ihracatı merkez ülkelerin kontrol ve denetimi altında, onların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen bir vaziyet almıştır (Buharin, 1975; Lenin, 2009). Batılılar artık istedikleri ülkeleri tamamen bir kahve veya muz cumhuriyetine dönüştürecek olanağa sahiptirler. Örneğin Küba ekonomisi ABD'nin şeker taleplerine göre ayağa kalkarken veya çökmenin eşiğine gelirken tüm Karayipler'den ABD'ye giden şekerin kesilmesi bir miktar fiyat maliyeti dışında ABD için çok büyük etkiler doğurmamaktadır (Hobsbawm, 1999).

Nihayetinde 1750 yılında Dünya üretiminin 3'te 1'ini karşılayan Çin'in ve 4'te 1'ini karşılayan Hindistan'ın payları 1913 yılında sırasıyla %3.6 ve %1.4'e düşmüştür. Aynı süreçte sanayileşen Batı ülkelerinin payı iste %90'a dayanmıştır. 1800 yılında -dönemin teknolojileri nedeniyle daha gevşek biçimde- Dünya'nın %37'sine hâkim olan Batılılar 1878'de %67, 1913'te %84'ü üzerinde hüküm sürmektedirler (Findlay ve O'Rourke, 2019). Tarihte, her anlamda Avrupalıların bundan daha merkezde olduğu bir yüzyıl görülmemiştir (Osterhammel, 2022). 1870 yılına gelindiğinde dünyadaki toplam mamul mal üretiminin yaklaşık %80'ini gerçekleştiren en büyük 4 endüstrileşmiş devlet, 1913 yılına gelindiğinde 5 kat daha büyük üretimin %72'sini gerçekleştirmeyi sürdürmektedir. 1880 yılına gelindiğinde sanayileşmiş dünyadaki kişi başına gelir, geri kalmış ülkelerinkinin yaklaşık 2 katıdır. 1913 yılına gelindiğinde bu oran 3'e çıkmıştır (Hobsbawm, 1999).

Sonuç olarak dönemin dünyası benzer olanaklara sahip tek bir dünya olmaktan ziyade aralarında uçurum bulunan ancak bu uçurum da birbirleriyle olan eşitsiz bağımlılık ilişkileri sayesinde oluşan ve derinleşen ülkelerden oluşan bir dünyadır (Marks, 2022). Ancak bir yandan zaman zaman "geri kalanlara" karşı blok hâlinde hareket edebilen (veya böyle bir gaye gütmese de kurulan ilişkilerin

neticesi böyle şekillenen) gelişmiş dünya aynı zamanda ulusal ölçekte devletlerin ve bu devletlerin temelini teşkil eden büyük sermayelerin üzerinden rekabet hâlinde olduğu bir dünyadır. İmparatorlar ve imparatorluklar kadim tarihsel olgulara uzun yıllardır var olsalar da emperyalizm tamamen yeni bir tarihsel olgudur. 1. Dünya Savaşı öncesi dünyası, 1890'larda yaygınlık kazanan ve 1900'lerden itibaren kimsenin ağzından düşmeyen, dünyanın yeni maddi koşullarını tanımlayan “emperyalizm” kavramı etrafında şekillenen emperyalistler arası rekabet dünyasıdır (Buharin, 1975; Lenin, 2009). Hatta gelişmiş kapitalist ulus devletler 19. yüzyıl boyunca başta finansal ve askeri olmak üzere sermayelerini korumacı ve yayılcı politikalarla destekleyerek kendileri ve büyük sermayeleri adlarına sürdürdükleri bu rekabeti Dünya Savaşı çıkaracak kadar ileri götürmüşlerdir (Hobsbawm, 1999).

2.2.2. 2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Batı'nın “Geri Kalanlar” Karşısındaki Üstünlüğünün Sürdürülmesini ve Yeniden Üretilmesini Olanaklı Kılan Maddi Dönüşümler

2. Dünya Savaşı sonrasında gerek kapitalistleşmiş merkez ülkeler arasındaki şiddetli rekabetin büyük yıkım getiren 2 dünya savaşına neden olması gerekse Sanayi Devrimlerinin başlangıcından bu yana ilk defa Batı ülkeleri dışında sanayileşme ve dolayısıyla kalkınma olanağı doğan çeşitli ülkelerin Dünya sahnesine çıkması veya SSCB önderliğinde Batılı düzene alternatif bir blok doğmuş olması gibi yapısal nedenlerden ötürü Batı'nın “geri kalanlar” ile ilişkisi, daha doğrusu onlar karşısındaki avantajlı yapısal konumu yeni bir form kazanmıştır (Özdemir, 2014). Sanayi Devrimlerinden 2. Dünya Savaşına kadar olan -büyük ölçüde- İngiliz hegemonyasına dayalı dönemde bir dizi sanayileşmiş Batılı ulus devletinin ve bu devletlerin tekelleşme eğiliminde olan büyük sermaye gruplarının birbirleriyle rekabet etmesi olgusu¹⁴ hâkimdir

¹⁴ Her ne kadar daha öncesinde Osmanlı ve Çin İmparatorluklarına karşı yürütülen mücadelelerde ortak hareket etmeleri gibi örnekler (Kayaoğlu, 2010) rastlanabilmekteyse de...

(Buharin, 1975; Lenin, 2009; Luxemburg, 1984). 2. Dünya Savaşı sonrası Batı tahakkümünü doğuran yapısal koşulların ise ABD hegemonyası altında, yine birbirleriyle rekabet halinde ancak bu sefer savaşa sebebiyet verecek denli şiddetli bir rekabetten ziyade “geri kalanlar” karşısında -büyük ölçüde- uyumlu talep ve tavırların ön plana çıktığı bir dönüşüm geçirdiği gözlemlenebilmektedir (Özdemir, 2014; Sune, 2013).

Batılı devletlerin görece sahip oldukları ortak geçmiş tasavvurları ile “geri kalanları” sömürmeye ve bu doğrultuda dönüştürmeye yönelik ortak arzuları, talepleri ve çıkarları tahakkümlerinin yeni bir biçim kazanmasını olanaklı kılmıştır (Özdemir, 2014). Ayrıca kapitalizmi hızlandırıp yoğunlaştıracak olanakları doğuran -2. Endüstri Devrimi olarak adlandırılan dönemden yani 1860'lardan itibaren geçerlilik kazanan- yeni bilimsel paradigmalara dayalı sınai gelişme ile bu gelişmelerin uzantısı olarak görülebilecek ABD merkezli özel sektör-üniversiteler-Pentagon eşgüdümlü ar-ge faaliyetleri üzerinde yükselen askeri-sınai kompleksin de sağladığı zorlama gücü (McNeill ve McNeill, 2023) ve tüm bunların yanı sıra kapitalizmin büründüğü yeni biçim ile kapitalizme alternatif doğurmak amacıyla ortaya çıkan SSCB'nin varlığının neticesi olarak oluşan çift kutuplu dünya yapısı ile Amerikan hegemonyasının yarattığı ve dayattığı uyuma bağlı yapısal koşullar gibi diğer parametreler de bu doğrultuda öne çıkmaktadırlar (Özdemir, 2014).

Batılı ülkeler, kendi aralarında girdikleri sömürgeci rekabet sonucu Dünya Savaşları çıkararak savaşlar esnasında birbirlerinin çok sayıda ticaret gemisini batırmak gibi yollara başvurup sigortacılık maliyetlerini %20'lere, %30'lara çıkmasına neden olmak vb. suretlerle sanayileşmeyle birlikte olağanüstü ölçeklerde artan Dünya ticaretini sekteye uğratmış olmalarına rağmen Dünya Savaşları sonrasında ABD öncülüğünde bir dizi kurum ve politikayı yürürlüğe koyarak derhal bu gerilemeyi telafi etmişler ve kendileri için oldukça kârlı olan

eşitsiz Dünya ticaretine yeniden canlılık kazandırmışlardır (Findlay ve O'Rourke, 2019).

Bu doğrultuda Dünya Sistemi'ndeki eşitsiz konumları nedeniyle borca ihtiyacı olan ülkelere koşullu borçlar vererek sistemin eşitsiz yapısal koşullarının korunumunu ve yeniden üretilmesini olanaklı kılacak Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (ve daha sonraları Dünya Ticaret Örgütü) gibi kurumlar kurulmuştur (McNeill ve McNeill, 2023; Özdemir, 2014; Sune, 2013). Gerek Marshall Yardımları gibi bizzat ABD eliyle gerekse Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlar aracılığıyla dolaylı olarak, "geri kalanlara" koşullu borçlar vermişlerdir (Findlay ve O'Rourke, 2019) ve bu suretle "geri kalmış" konumlarını teminat altına almışlardır (Özdemir, 2014).

Anılan kurumlar veya merkez kapitalist ülkeler, borç alan ülkenin serbest ticaret sistemine geçmesi, bir takım kamu kurumlarını özelleştirilmesi, şirketlerini yabancıların kolaylıkla mülkiyet hakkı tesis etmesini olanaklı kılacak biçimde borsaya açması, yabancı yatırımcının dilediği zaman girip çıkabileceği bir piyasayı temin etmesi için gerekli hukuki koşulları oluşturması, düşük vergi tarifelerini kabul etmesi vb. şartları temin etmesi suretiyle "geri kalan" ülkelere borç olanağı sağlamışlardır. Böylelikle borca muhtaç ülkelere karşı geliştirdikleri borçlu-alacaklı ilişkisinin devamlılığını garanti altına almışlardır. Bunun yanı sıra borç vermek için dayattıkları yapısal koşullar sayesinde yatırım yapılan ülkenin ucuz ve nitelikli işgücünden yararlanarak kârlılıklarını artırma veya yapılan yatırım ve sermayelerin geri çekilmesi tehdidi vb. yöntemlerle güçsüz ülkeleri terbiye edebilme gibi olanaklara da kavuşmuşlardır (McNeill ve McNeill, 2023; Özdemir, 2014; Sune, 2013). Buna ilaveten, aksine bir dizi hükümler içerse de gelişmiş ülkelerin uygulamadaki bir takım isteksizlikleri ve ikircikli tavırları nedeniyle sanayileşme yarışında geri kalmış ülkelerin ilk sanayileşen ülkeler gibi bir takım korumacı politikalar vesilesiyle kalkınma yoluna girme olanaklarını engelleyecek ve mevcut eşitsiz bağımlılık ilişkilerini pekiştirmeye yarayacak

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması gibi kendi çıkarlarına olacak gümrük politikaları vb. dayatmışlardır (Findlay ve O'Rourke, 2019; Özdemir, 2011).

Dünya Savaşları sonrasında Batı tahakkümü 19. yüzyıldakiyle karşılaştırıldığında her ne kadar daha fazla yumuşak güce (malî veya ideolojik yaptırım araçlarına) dayalıymış görünümünde olsa da (McNeill ve McNeill, 2023; Sune, 2013) bahse konu sistemin yaptırım gücünün salt Dünya Bankası veya Birleşmiş Milletler gibi kurumlara dayalı olmadığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası askeri yapılar da -bilhassa ABD hegemonik gücü öncülüğünde- silah kullanımına başvurarak tahakküm ilişkilerinin sürdürülmesini ve yeniden üretimini güvence altına almaktadırlar (Özdemir, 2014). Gerektiğinde askeri müdahaleler ve hatta savaş, bu minvalde “eylem hâlindeki uluslararası hukuk” görünümü kazanmaktadır (Sune, 2013). 2. Dünya Savaşı'nın akabinde kurulan ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) kurulur kurulmaz giriştiği faaliyetler bunun somut bir görünümüdür. Örneğin 1948 İtalya seçimlerine el altından müdahale edilmiştir, 1951 yılında İran petrolünü millileştiren iktidar 1953 yılında devrilmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2019)...

Sanayileşmiş Batı ülkelerine karşı çevre ülkeleri hammadde sat-mamul ürün al-borçlanmayı sürdür diyagramından kurtarma yönünde çabaları olan SSCB'nin (Findlay ve O'Rourke, 2019) çöküşüyle birlikte Batı'nın 2. Dünya Savaşı sonrası yürütmek istediği politikalar için kurduğu düzenin yayılışı ve pekişmesi ivme kazanmıştır (Özdemir, 2014; Sune, 2013). İstenilen küreselleşme dalgası 1980-2000 yılları arasında yakalanabilmiştir (Findlay ve O'Rourke, 2019). Gerek SSCB'nin dağılmasıyla küreselleşmeye tabi tutulan ülkelere istenen koşullarda gerekse Dünya üretimi ve ticaretindeki değişimlerde bu durum somut biçimde gözlemlenebilmektedir.

Bu doğrultuda bilhassa NATO'ya ve Avrupa Birliğine giriş süreçlerinde Doğu Avrupa ülkelerine karşı ileri sürülen (gerektiğinde ülkeyi kontrol edebilmek adına muhalif grupların kullanımını kolaylaştıracak olanaklar doğuracak biçimde) demokratik siyaseti, (merkez ülkelerin sermaye sahiplerinin rahatlıkla hareket edebilecekleri yapıyı kuracak biçimde) hukuki güvenceyi (ve tüm bunları yaparken söylemsel meşruiyeti elinde tutabilmek adına) insan haklarının merkeze alınmasını ve yukarıdaki satırlarda Batılılara ne gibi olanakların kapısını araladığı açıklanmış bulunan serbest piyasayı şart koşması örnek olarak gösterilebilmektedir (Özdemir, 2014; Sune, 2013).

Post-Sovyet dönemde Batı tarafından ABD önderliğinde uluslararası hukukun araçsallaştırılması kapasitesi de ciddi ölçüde artmıştır. Daha doğrusu tahakküm ilişkilerini inşa etmek, sürdürmek ve yeniden üretebilmek için zaten başından itibaren araç olarak kullanılan uluslararası hukukun bu kullanımı daha rahat biçimde (sonunun nereye varacağına fazla hesaba katılması gerekmeksizin) uygulanabilir hâle gelmiştir. Rakipsiz kalan Batı artık basitçe “demokrasi” veya “insan hakları” gibi kavramların arkasına sığınarak istediği yerlerde kolayca malî, siyasi veya askeri yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Önleyici koruma, önleyici saldırı, önleyici müdahale, insani müdahale, çatışma sonrası barış inşası gibi tanımlar böylece öne çıkan uluslararası hukuk konseptleri olarak göze çarpmaktadırlar (Sune, 2013).

Nihayetinde maddi koşulların dayatmasıyla ekseriyetle Batı'nın çıkarları doğrultusunda şekillenen uluslararası hukuk meyvesini vermiş; 1959'da 100 bin ton olan taşıma için kullanılan gemilerin kapasitelerinin 1980'de 500 bin tona kadar yükselmesi ve serbest bayraklı gemi konseptinin yaygınlaşmasıyla devasa ölçeklerde artamaya devam eden dünya ticareti (Findlay ve O'Rourke, 2019) ile 1950'den 1998'e kadar Dünya ekonomisinin yaklaşık 6 kat büyümesine imkan sağlayan üretimdeki artış dengesiz biçimde dağılarak (veya bilinçli bir şekilde dağıtılması için gereken koşullar yaratılarak) sanayileşmiş ve

sanayileşememiş dünyalar arasındaki eşitsizlik daha da derinleşmiştir (McNeill ve McNeill, 2023). Sanayi Devrimleriyle başlayan Batı lehine Büyük İraksama/Ayrışma, sanayi üretimindeki pay gibi bazı alanlarda uğranan kayba rağmen tüm hızıyla ve gerçekliğiyle varlığını sürdürmektedir (Findlay ve O'Rourke, 2019). Örneğin bugün belki fark daha fazla artmamış hatta yapılacak gelişmiş-azgelişmiş ülke tasnifine göre belki de bir ölçüde azalmış olsa da 1880 yılında azgelişmiş dünyanın 2 katı, 1913 yılında 3 katı olan kişi başına gelir 1950'de 5 ve 1970'de yaklaşık 7 katına çıkmıştır (Hobsbawm, 1999).

2.3. MODERN DÖNEMDE AVRUPA MERKEZCİ DÜNYA TASAVVURU VE ULUSLARARASI HUKUK

Modern uluslararası hukuk, bir önceki bölümde ele alınan dönemin (Sanayi Devrimlerinden günümüze değin uzanan modern/kapitalist dönem) maddi koşullarındaki değişimlerle karşılıklı etkileşim halinde biçimlenmiştir. Hâliyle dönemin ruhunu uygun biçimde şekillenen dünya tasavvuru, uluslararası hukuk kuram ve kurumlarını da bu çerçevede etkilemiştir. Ne var ki uluslararası ilişkilere ve hukuka yönelik hâkim söylem, bu maddi gerçeklik karşısında tartışmaya açık bir anlatı inşa etmiştir (Anghie, 2004; Kayaoğlu, 2010; Özdemir, 2011). Okumakta olduğunuz çalışmanın son alt bölümü boyunca da öncelikle hâkim uluslararası hukuk tarihi anlatısı özetlenecektir. Ardından da uluslararası hukuku doğrudan belirlemese de belirlenimindeki çerçeveye etkisi olan yapısal koşullara karşılık gelen maddi hayattaki dönüşümlerin doğurduğu ya da daha doğrusu bu koşulların çizdiği çerçeve içinde biçimlenen alternatif bir uluslararası hukuk tarihi serimlenerek çalışma tamamlanacaktır.

Hâkim anlatıya göre modern uluslararası hukukun kökenleri bir tünel içerisinde Aydınlanmaya, erken modern döneme, Rönesans'a, hatta Oraçağ ve Antikite'ye dek uzanmaktadır (Baylis vd. 2021; Butler, 2023; Heywood, 2019b; Hobson,

2023). Ancak önceki dönemlerden farklı olarak modern dönemde diğer her alanda olduğu gibi hukuk alanında da bilimselleşme (pozitivizm) eğilimi hâkimiyet kazanmıştır. Böylece artık moderniteyle birlikte, modern öncesi dönemlerde kalan etik veya ahlaki tartışmaların, bilimsel mahiyet kazandırılması arzulanan hukuk bilimi içerisinde yeri olmadığı fikri baskın hâle gelmiştir (Heywood, 2019b; Shaw, 2018). Buna göre uluslararası hukuk artık eskiyi geride bırakarak Fransız İhtilaliyle başlayan (!) modern dönemin ruhuyla sarıp sarmalanmaktadır (Lev, 2023).

Bilimsel hukuk (pozitivizm) anlatısının hâkimiyetindeki tasavvura göre 19. yüzyıl; Aydınlanmanın, serbest ticaretin, bilimsel ilerlemenin ve liberal demokrasilerin çağıdır (Heywood, 2019b). Ticari hayattan felsefi hayata, ekonomiden siyasete yaşanan bütün bu dönüşümler uluslararası hukuk kurum, kural ve kuramlarında bazı değişimleri gerekli kılmışlardır. Bilimsel tavrın egemenliğiyle birlikte artık tüm bu kurumsal, kuralsal ve kuramsal tartışmalar pozitivizmin çizdiği sınırlar çerçevesinde yürütülecektir. Nitekim anılan dönemde de pozitivist yazarlarca bu doğrultuda harekete geçilmiştir ancak uluslararası hukukun günümüzdeki veçhesini kazanabilmesi bir günde gerçekleşmemiştir (Shaw, 2018).

19. yüzyıl pozitivist yazarları kendi aralarında bilimsel mahiyet kazandırmaya çalıştıkları uluslararası hukukun, temel geçerlilik kaynağının ahde vefa ilkesi mi (*pacta sunt servanda*) yoksa ahde vefa ilkesinin yanı sıra uluslararası hukuk öznelerinin (anılan dönemde ekseriyetle devletlerin) rızasının da olmazsa olmaz bir şart olarak mı kabul edilmesi gerektiği hususu gibi konuları incelemekle ve tartışmakla sınırlı kalmışlardır. Ayrıca hukuki pozitivizm içinden uluslararası hukuku bilimsel anlamda bir hukuk saymayan veya saysa da uluslararası hukuku ulusal hukuka nazaran ilkel bir konuma yerleştiren itirazlar da yöneltilmiştir. Ancak hâkim anlayışa göre tüm bu tartışmalar, bütün alanlarda olduğu gibi bilimsel gelişim için gerekli ve önemlidirler. Nitekim uluslararası hukukta da söz konusu ihtilaflara ve hatta daha fazlasına rağmen -dönemsel

kesintilerle birlikte- günümüze değin uzanan bir gelişme çizgisi gözlemlenebilmektedir (Shaw, 2018).

Viyana Kongresi (1815) ile kurulan Avrupa devletleri arası düzen, her ne kadar 100 yıla yakın bir süre büyük ölçüde barışı tesis edebilmiş gibi gözükse¹⁵ de 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasına engel olamamıştır (Findlay ve O'Rourke, 2019). Haliyle 1. Dünya Savaşı sonrasında kalıcı barışın tesis edilebilmesi için bu barışı daha sağlam bir güvence altına alması hedeflenen Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak Milletler Cemiyeti de başarısız olmuş ve 2. Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyememiştir. Fakat yine de 2. Dünya Savaşı sonrası kurulacak ve kalıcı barışı tesis etme hususunda çok daha başarılı olacak Birleşmiş Milletlerin temellerini atmak bakımından öncül olduğu için uluslararası hukukun gelişim serüveninde oldukça önemli bir kurum olduğu savunulabilmektedir. Anılan dönemde sömürgecilik hususunda da uluslararası hukukun ilerleyişine paralel bir seyir gözlemlenebilmektedir. 1. Dünya Savaşı kurulan manda sistemiyle önceki emperyal sömürgecilik daha yumuşak bir mahiyet kazanmıştır. Manda ve himaye kurumu, sömürgeciliğin tamamen ortadan kaldırılacağı uygarca bir sonuca varmak üzere geçiş dönemi teşkil etmiştir. Nihayetinde 2. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik peyderpey kaldırılmıştır. Birçok yeni ulus devlet uluslararası sahneye çıkmış, hatta Birleşmiş Milletler üyesi olmuşlardır (Baylis vd., 2021; Heywood, 2019b; Shaw, 2018).

Diğer yandan Sovyetlerin yumuşama dönemine girmesi ve akabinde dağılmasıyla birlikte Ruslar da uluslararası hukuku, tüm dünyada komünizmin yayılışına kadar yararlanılan hâkimiyet idealine yönelik bir geçiş aracı olarak görmekten vazgeçip “barış içerisinde bir arada yaşama” mottosu üzerinden mevcut uluslararası hukuk düzenine katılmışlardır. Batıyla, küresel sorunlara küresel çözümler ve evrensel insani değerlerin korunumu gibi değerler etrafında

¹⁵ Zira bu dönemde görece barış Avrupa devletleri arasındadır. “geri kalanlara” karşı yürütülen savaş ise tüm hızıyla devam etmektedir.

birleşmişlerdir. Aynı dönemde Çin de izole hareket etme politikalarını terk edip tedricen uluslararası hukuka aktif bir katılım sergilemeye başlamıştır. Her ne kadar Batı'nın egemenliği ve talepleri altında şekillenen uluslararası hukuku tam olarak benimsemeseler de Ruslar ve Çinlilerin katılımlarıyla artık uluslararası hukukun daha önce hiç olmadığı ölçüde küresel ve kapsayıcı hâle geldiği söylenebilmektedir. Farklı kültür ve görüşlerin katılımıyla uluslararası hukukun Avrupa merkezli de karakteri artık zayıflamıştır, uluslararası hukuk artık olması gerektiği gibi tüm insanlığı kapsamaya daha yakın evrensel bir mahiyet kazanmıştır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı sonrası Nürnberg ile Tokyo ve 1990'ların ortasında Yugoslavya ile Ruanda savaş suçları mahkemelerinin kurulmasıyla ilerleyen süreç 1998'de Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulmasıyla taçlanmış ve uluslararası hukuk gittikçe artan ölçüde gerçek bir hukuk sistemi görünümünü kazanmıştır (Shaw, 2018).

Öte yandan hukuk bilimi alanında da uluslararası hukukun bu gelişim çizgisini destekleyecek gelişmeler yaşanmıştır. Erken dönem pozitivizmin cevapsız kaldığı sorulara tatmin edici cevaplar üretebilmek ve gerçek hayatla hukuk arasında daha güçlü bağlar kurabilmek için yürütülen ampirik araştırmaların sayısı giderek artmıştır. Örneğin mahkemelerdeki çeşitli hukuk görevlilerinin davranışlarını bilimsel olarak incelemek suretiyle neye göre karar verdikleri hususunda çalışmalar yapılması gerekliliğinin üzerinde durulmuştur. Hukuk çalışmaları, sosyoloji, etik ve tarih çalışmalarıyla multidisipliner bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Diğer yandan Nazi deneyimiyle birlikte tekrar önem kazanan doğal hukuk da insan hakları ve küresel demokrasi gibi öne çıkan konseptleriyle uluslararası adaleti sağlamaya yönelik faaliyetlere büyük destek verme olanağına kavuşmuştur (Shaw, 2018)... Oysa uluslararası hukuk kuram ve kurumları açısından gerçekte olup bitenler yukarıda serimlenen veya benzeri minvaldeki anlatıların çizdiği şekilde sürekli bir ileriye ve iyiye gidiş hâli içerisinde değildirler (Anghie , 2004; Kayaoğlu, 2010; Özdemir, 2011).

Sanayi Devrimleriyle birlikte başlayan kapitalist dönemde Avrupalılar, yalnızca salgın hastalıklar vb. tesadüfi etkenler sayesinde Yeni Kıta yerlileri üzerinde üstünlük kurabildikleri durumdan yavaş yavaş tüm dünya üzerinde egemenlik tesis edebilme kudretine sahip oldukları bir duruma geçiş yapmışlardır. Haliyle Vitroia, Gentili, Grotius ve Locke gibi modern öncesi dönemin yazarlarınca mutlak üstünlük kurabildikleri toplumlara karşı geliştirilen ve başvurulan “Avrupa üstünlükçü” kuramsal yaklaşımlar bu dönem adeta kendileri dışındaki “geri kalan” tüm insanlığı içine alacak biçimde genişletilmiştir (Hobson, 2023). Devletlerinin kurumsal yapıları belirli formlara sahip olduğu için belirli tarzlar ve koşullarda uluslararası ilişkiler yürütmeye ehil olan Avrupalı üstünler (!) bir yana, bu kapasiteden yoksun “geri kalanlar” diğer yana sıralanmışlardır (Özdemir, 2011).

Modern dönemle artan teknikleşme ve bilimselleşme eğiliminin yansımaları bu doğrultuda uluslararası ilişkilere ve uluslararası hukuka ilişkin çalışmaları da temelinden etkilemiştir (Osterhammel, 2022). Örneğin, kapitalizmin bu coğrafyada ortaya çıkmasından ötürü Avrupalıları “geri kalanlar” üzerinde üstünlük tesis edebildikleri dönemin daha en başından itibaren gerek uygar Avrupalıları ilişkin gerekse “geri kalanlara” ilişkin dilbilim çalışmaları ırksal bir veçhe üzerinden yürütülmüştür. Dilbilim çalışmaları “geri kalanlar” üzerinde yürütülen antropoloji ve etnografya çalışmalarıyla desteklenmiş ve Avrupalıların üstünlüğü ya da “geri kalanların” sözde ilkelikleri bilimsel (!) çalışmalara konu edilmişlerdir. Önyargılı yaklaşımlarının etkisiyle dönemin eserlerinde Japonlar ve Çinliler dâhil bütün barbarları (!) maymun şeklinde tasvir edecek kadar ileri gittikleri bile görülebilmektedir. Bilimsel ırkçılık, anılan dönemin düşüncesini bizim bugün idrak edemeyeceğimiz ölçüde sarıp sarmalamıştır. İnsan ırkları arasındaki farklılıkları incelemek (ve dolayısıyla ileri ya da geri ırksal özellikleri bilimsel olarak tespit edebilmek) üzere Birleşik Krallık ve Fransa’da etnoloji dernekleri kurulmuştur. Irk ayrımına ilişkin tartışmalarda ve kafataslarının sınıflandırılması üzerinden etnik üstünlüğün saptanabildiği frenoloji çalışmalarında adeta patlama yaşanmıştır (Hobsbawm, 2003b).

“Geri kalanlara” yönelik egzotik bakış açısının izleri daha eski tarihlere dek sürülebilmekteyse de Avrupalı olmayan toplumların giderek artan biçimde “zayıf, aşağı, geri ve çocuksu” olarak görülmeye başlanmaları bu tasavvurların bilimsel mahiyet kazandığı 19. yüzyılın bir yeniliğidir. Artık uygarlaştırmak gibi ulvi bir amaç için geri kalan herkesi işgal etmek hiç olmadığı kadar mübahtır. Osmanlı gibi çöküş döneminde bile kendileriyle mücadele eden veya Japonya gibi hızla yeni teknik gelişmeleri benimseyerek kendilerine kafa tutabilen bir avuç devlete görece daha ciddiye alınır bir konum bahşetmekle birlikte, Avrupalıların perspektifinden kendileri dışındaki dünya için barbar ve aşağı olarak görülmeyen kimse kalmamıştır (Hobsbawm, 1999). Sömürgeci dönemin pratikleri -kapitalizmin Avrupalılara sağladığı olanaklar sayesinde- emperyalist dönemde de geliştirilerek sürdürülmüştür ve bu durum uluslararası hukukta uygarlaştırma misyonu üzerinden ifade edilir hâle gelmişlerdir (Özdemir, 2011).

Radikal öjeniklerin¹⁶ “geri kalanlar” için tek kurtuluş reçetesinin -gerektiğinde soykırıma bile başvurmaya göze alabilecek ölçüde- onların etnik yapılarını değiştirmek ve iyileştirmek olduğunu savundukları; o kadar radikal olmayanların ise toplumsal reformlar, eğitim ve çevresel değişiklikler gibi araçlardan da yararlanarak (Hobsbawm, 1999) uygarlaştırma misyonunun gerçekleştirilebilir olduğunu ileri sürdükleri emperyalist dönemin ruhu, her hâlükârda çoğunlukla “geri kalanların” işgalini ve dönüştürülmelerini meşru saymaktadır (Hobson, 2023).

Tüm bunların yanı sıra yadsınamayacak sayıda “geri kalanlara” yönelik müdahalecilik karşıtı ırkçı düşünürün varlığını da (ve dolayısıyla müdahalecilik karşıtlığının bile ırkçı ve Batı üstünlükçü nedenlere dayanışını da) görmezden gelmemek gerekmektedir. Bu müdahalecilik karşıtı bilimsel ırkçı düşünürlerin yayımlacı politika karşıtı olmak için başvurdukları gerekçeler ise geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir. Örneğin doğrudan müdahaleler ve işgaller yüksek

¹⁶ Irkçılığa ve seleksiyona dayanan felsefi pozisyon.

vergi yükleri ve askeri maliyetler nedeniyle ekonomik sorunlara yol açabilmektedir (hatta bu nedenle maliyeti başka bir Batılı devletin üstlendiği durumlarda müdahaleciliği onaylayan düşünürler de vardır). Beyaz (Avrupalı ve üstün) ırklar, sömürgeleştirmek için gittikleri coğrafyaların iklim koşullarına alışık olmadıklarından yozlaşabilmektedirler. Doğrudan müdahaleler, sömürge coğrafyalardan aşağı ırkların kendi ülkelerine göç etmeleri, kalıcı ikamet ve hatta vatandaşlık alıp bir de üstüne beyaz ırktan biriyle evlenerek melez (yani yozlaşmış ve aşağı) ırlı çocuklara sahip olma imkânı doğurabilmektedir. Müdahale ederek “geri kalanlara” uygarlık götürmek, geri kalmış ırkların doğal seçilimle elenmesini engelleyerek doğal dengeyi bozabilmektedir. Ayrıca uygarlaştırmaya yönelik verilen destekler barbarların kendilerini geliştirmek için çabalamalarını engelleyerek onları tembelleğe sevk edebilmektedir. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra sömürge toprakları için savaşan Avrupalı/Hristiyan toplumların üstün ırka mensup sağlıklı erkek sayısı hem kendi aralarında hem de “geri kalanlara” savaştıkları için azalabilmektedir. Bu durum aynı zamanda sürekli savaş halinde olan uygar toplumların yükselen militarist eğilimler nedeniyle bir derece barbarlaşmasına da neden olmaktadır. Ayrıca savaşlarda kaybedilen üstün beyaz ırk nüfusuna karşılık sömürgeci faaliyetler nedeniyle yeni teknik olanakların sömürülen bölgelere taşınmasıyla o coğrafyalarda iyileşen yaşam koşulları sayesinde ortaya çıkan nüfus patlamaları, sömürgeci faaliyetlerde onlara karşı uygulanan şiddet nedeniyle kendilerine karşı biriken öfkeyle birleşip ileride Batılılar aleyhine ciddi sonuçlar doğurma ihtimaline sahiptir (Hobson, 2023). Netice olarak müdahalecilik karşıtı görüşlerde bile mutlak biçimde Avrupalıların “geri kalanlar” üzerindeki etnik üstünlük iddiaları tartışmasız biçimde gözlemlenebilmektedir.

Sonuç itibariyle ister saldırgan ister savunmacı olsunlar, hatta bazı Avrupalıları dâhil edip diğerlerini de dışarıda bırakacak biçimde üstün olanı tanımladıkları alanların daha da daraltıldığı bir ırkçılıktan yana olsunlar (örneğin yalnızca Cermenleri üstün kabul edip diğer Avrupalılara da hiyerarşide daha aşağı bir konum vermek gibi) veya aslında Avrupalıların kurduğu müesseses kapitalist

nizamı eleştirmek için yol çıkmış olsunlar (örneğin bazı Marksistler) anılan dönemde bilimsel ırkçı olmayan veya dünyayı tasavvur ederken onun kuramsal çerçevesinden etkilenmeyen bir düşünürü rastlamak neredeyse imkânsızdır (Frank, 2010; Hobsbawm, 1999; Hobson, 2023; Marks, 2022).

2. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde maddi hayattaki dönüşümlere paralel olarak Avrupalılar arası şiddetli emperyalist rekabet yerine -Hitler gibi üstün toplum tanımını daha dar bir alana sıkıştıran ırkçıların yabana atılamayacak varlıklarına rağmen- Dünya savaşının yarattığı altüst oluşun da büyük etkisiyle birlikte uluslararası hukuk alanında (Batı içinde) daha eşgüdümlü bir takım faaliyetler sergilenmeye başlanmıştır. Gerek yeni savaş teknolojileri nedeniyle savaşırken verdikleri kayıpların olağanüstü boyutlara varması gerekse Japonya gibi esasında Avrupalılar tarafından aşağı ırklardan olarak tanımlanan bir ülkenin Avrupalılar neredeyse denk bir konuma yükselmesi (ve hâliyle ileride bir ihtimal Çin'in ve başka ülkelerin de Japonya'yı izleyebileceği ihtimalinin Sanayi Devrimlerinin başından beri hiç olmadığı ölçüde somut nitelik kazanması), Batı cephesinde giderek artan ölçüde kolektif hareket etmeye yönelik düşüncelerin ön plana çıkmasına yol açmıştır (Hobson, 2023). Ayrıca SSCB önderliğindeki bloğun Batılılara yönelttiği tehditlerin yarattığı yapısal baskılar da üstün oldukları bağımlılık ilişkilerine dayanan sistemin korunup yeniden üretilebilmesi için Batılıların kolektif hareket etme gerekliliklerini arttırmış ve uluslararası hukukun bu doğrultuda dönüşümüne yol açmıştır (Özdemir, 2011).

1. Dünya Savaşı sonrası başarısız olursa da 2. Dünya Savaşı sonrası inşa edilen küresel siyasal ve hukuk düzeneğinde açıkça bunun yansımalarının izi sürülebilmektedir (Lev, 2023; Özdemir, 2011). Her ne kadar Birleşmiş Milletler hukuk komisyonu kullanımını sessiz sedasız terk etmiş olsa (Allain, 2023) ve doktrinde uluslararası hukukun günümüzde kazandığı evrensel veçhe nedeniyle böyle bir ibareye başvurmanın artık gereksiz olduğu ileri sürülse de (Shaw, 2018: 70) Dünya Savaşları sonrası inşa edilen küresel düzenin somutlaştığı

yegâne kurumlardan olan Birleşmiş Milletlerin, uluslararası hukukun kaynaklarının sayıldığı Adalet Divanı Statüsünün 38. maddesinde yer verilen “Uygar Uluslarca Benimsenmiş Hukukun Genel Prensipleri” vurgusunda, Batı’nın “geri kalanlar” karşısındaki kolektif üstünlüğünün uluslararası hukuk alanındaki somut ifadesi vücut bulmuştur. Zira bu hüküm tekil olarak kelimelerin cümle içerisindeki konumlarından değil, hükmün içerisinde anlam kazandığı maddi ilişkiler sisteminin izlerini taşımaktadır (Özdemir, 2011). Bu nedenle böyle bir kullanımın eleştirilmesi veya fiilen terk edilmesi, bu hükmü meydana getiren yapısal koşulları ortadan kaldırmamaktadır.¹⁷ Bunu doğrular mahiyette 2. Dünya Savaşından günümüze değin uzanan olaylarla ertelendiği ancak çözülemediği ayyuka çıkan uluslararası siyasal ve hukuki kriz, kullanımı fiilen terk edilmiş olan bu ibaredeki “Uygar Uluslar” (ve dolayısıyla uygar olmayanlar) vurgusunun altında yatan Avrupa üstünlükçülüğü gizlemeye yetmemiştir (Hobson, 2023; Özdemir, 2011).

2. Dünya Savaşı sonrasında aleni bilimsel ırkçılık, yerini örtük Avrupa merkezci söylemlere bırakmıştır. Savaşlardan sonra uluslararası ilişkiler disiplini uzmanları, bu sefer gerçekten değerden bağımsız bir kuramsal çerçeve inşa etme hedefiyle yola çıktıklarını ileri sürmüşler ve bu doğrultuda uygar olup olmamaya ilişkin sınıflandırmaları terk etmişlerdir. Ancak üzerinde yükseldikleri teorik zemin onları terk etmemiştir. En başta uluslararası ilişkilerin (ve dolayısıyla uluslararası hukukun) yalnızca kendi geçmişlerine doğru uzanan ve “geri kalanları” dışarıda bırakan Avrupa merkezci tünelin belirli noktalarından başlatmaya (erken modern dönem ve Vestfalya, Coğrafi Keşifler, Rönesans, Antik Roma ve Yunan vb.) devam etmişlerdir. Ayrıca yeterince uygar yönetimlere sahip olmadıkları eleştirisini yönelttikleri Rusların liderlik ettiği 2. Dünya’ya karşı uygar 1. Dünya’nın rekabet hâlinde olduğu ve 3. Dünya’nın dışarıda bırakıldığı bir kavrayışın Avrupa merkezcilikten ne kadar azade olduğu ciddi ölçüde tartışmaya açıktır. Nitekim Soğuk Savaşın ve iki kutuplu dünya

¹⁷ Birleşmiş Milletler Adalet Divanı Statüsü’nün yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 7. maddesinin 2. fıkrasında da yapılan “uygar uluslar” vurgusu; bu kullanıma sebep olan zihinsel ve ideolojik altyapının ne kadar güçlü ve yaygın olduğunun en büyük delillerinden bir diğeridir.

düzeninin sona ermesini, her yanı ilkel barbarlığın (!) sarabileceğine dayanarak bu ihtimali insanlık için tehdit edici bulmuşlardır. Buna göre hegemonların/süper güçlerin (bu noktada Batılıların) varlığı ve üstlendikleri sorumluluk aslında insanlık için fedakâr bir lütuftur. Batılılara göre bu düzenin altını oymaya çalışanlar da yeni söylemsel pratikler nedeniyle artık barbar olarak değilse de nankör olarak nitelendirilmiştir. Sonuç itibarıyla dönemin, Batı üstünlükçü perspektifi tarafından inşa edilen genel kanaate göre yeniden Karanlık Çağ'a (kendilerinin üstün olmadıkları barbarlık döneminde (!)) dönülmemesi için bu nankörce hareketler ivedilikle engellenmelidirler (Hobson, 2023).

İnsanlığın Avrupalılar önderliğinde daima ileriye doğru olan gidişatının (!) karşısında duranları yenilgiye uğratmak için 1945 öncesinde ağırlıklı olarak teker teker kapitalist (emperyalist) Avrupalı devletlerin içinde temsil ağırlıklarını arttıran ulusal sermayelerin çıkarlarının korunumu doğrultusunda şekillenen uluslararası hukuk, 2. Dünya Savaşı sonrasında bunu açıkça ifade eden ırkçı söylemleri terk ederek artık daha yumuşak bir biçimde bütün merkez sermayesinin tüm dünyada hukuki güvence altında korunumunu temin eden bir veçhete bürünmüştür. Uluslararası hukuk, Amerikan hegemonyası çatısı altında -büyük ölçüde- ortak çıkarlar etrafında hizalanan Avrupalı devletlerin çıkarlarını güvence altına alacak şekilde Amerikan üretim ve tüketim normlarının uluslararasılaşması süreciyle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Bu de eşitsiz gelişim ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerine yeni bir biçim kazandırmıştır. Anılan uluslararasılaşma sürecinin en etkin aracı uluslararası hukuk olduğundan, bu doğrultuda ortaya çıkan krizleri çözmek için üretilen silahlı ve/veya silahsız müdahale hukuku ile tanıma ve uluslararası topluma kabul prosedürleri yeni hâliyle uluslararası hukukun en önemli araçları hâlini almıştır (Özdemir, 2011).

Eleştirel bir okumanın sunduğu açıklayıcılığa karşın hâkim anlatı uluslararası hukukun bağımlılık yaratan koşulları “geri kalanlara” dayatan sömürgeci yönünü

görmezden gelmektedir (Anghie , 2004; Kayaoğlu, 2010). Dikkate aldığına ise emperyalizm eleştirilerine; güç ilişkilerinin zaten tarih boyunca değişmez bir gerçek olduğunu, bunun yanı sıra “emperyalizm” gibi muğlak kavramların tartışmalara katkı sağlamaktan ziyade bir anlam ifade etmedikleri gibi itirazlar yöneltmişlerdir. Ayrıca geri kalmış ülkelerin geri kalma ve Batılıların ilerleme nedenlerini ülkelerin ve toplumların iç dinamiklerindeki olumlu veya olumsuz koşullara dayandırarak Avrupa merkeziliğin inşa edilmiş ideolojik bir kurgu değil “Avrupalı genetik kodlarında bulunan içsel dinamiklere (!)” dayanarak gelişen uygar Batı'nın ilerlemiş olmasının tarihsel ifadesi olduğunu savunmuşlardır. Bu savunmalar da aslında eşitsizliği doğuran ve onu besleyerek sürdürülmesine ve yayılıp yoğunlaşabilmesine olanak tanıyan emperyalist maddi ilişkilerin üstünün örtülmesine yol açmaktadır. (Hobson, 2023).

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ise Soğuk Savaş döneminde çatışmalar ve savaşlar büyük ölçüde Batı uygarlığının sınırları dışına taşındığı için barışçıl olarak nitelendirilen uluslararası düzende yeni oluşan ve güncelliğini koruyan çatlaklar nedeniyle 2. Dünya Savaşı öncesinin “geri kalanları” barbar olarak nitelendiren ırkçı söylemleri adeta yeniden dirilmiş vaziyettedir. Uygar Batı (!) karşısında “otokratik ve vahşi barbarlar” şeklinde iki sınıfa ayrılan “geri kalanlar” için şimdi daha yumuşak biçimde savaşırsız bir dünyadan yana olan liberal demokrasiler karşısında “Makyevelist otokrat rejimler” ve “herkesin birbiriyle savaş halinde olduğu ilkel rejimler” şeklinde daha yumuşak tasniflere gidilmektedir. Soykırımın ve sömürgeciliğin artık resmi olarak açıktan savunulmamasına karşın bazı Batılılar, barbarlık tehdidinin henüz tamamen sona ermediğini ve uygarlaştırmak için çeşitli müdahalelerin kaçınılmaz olduğunu dillendirmeye başlamışlardır. Sorumluluğunu üstlenmeye henüz kimsenin hazır olmadığı küresel liderlik makamını sürdürüp insanlığa olumlu katkıda bulunduğu için ABD'den “hayırsever hegemon” veya “demokrat hegemon” olarak bahsedilebildiği bile görülmektedir. Üstelik daha da ileri giderek ormanda orman kanunlarının geçerli olduğunu, dolayısıyla uygar

Batı'nın mücadelede daha sert yöntemler kullanması gerektiğini hatta emperyal rolün açıkça itiraf edilerek daha rahat bir tavır sergilenmesi gerektiğini dahi ileri sürenler dahi olmuştur (Hobson, 2023). Nitekim Post-Sovyet dönemde başvuru önleyici ve zorlayıcı müdahale gibi -aslında öyle olmasa da- uluslararası hukukça meşru olduğu ileri sürülebilen tedbirler veya Irak vb. ülkelere yapılan uluslararası hukukun mevcut hâline bile açıkça aykırılık teşkil eden askeri saldırılar da bu olgunun somutluk kazandığını bize gösteren örneklerdendir (Özdemir, 2011).

Hukuki pozitivizm-doğal hukuk tartışması ekseninde cereyan eden hâkim anlatının bizlere olan biteni gösteremediği, hatta -bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde- olan bitenin üstünün örtülmesine neden olduğu görülebilmektedir. Uluslararası hukuku tarihten, siyasetten, toplumdan vb. soyutlamak karşılıklı etkileşim halinde onu oluşturan ve biçimlendiren yapısal dönüşümlerin görünmez (ve haliyle anlaşılabilir) kılınmasına neden olmaktadır. Ayrıca pozitivist uluslararası hukuka bu haliyle bilim muamelesi yapılması da çalışma boyunca yürütülen tartışmanın ve daha fazlasının yapılmasının önünü tıkayan bir etkiye neden olmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi gibi söylemler üzerinden yükselen doğal hukuk ise bu noktada pozitivist hukuk anlayışının karşıtı değil, amaçsal yoldaşı olarak konumlanmaktadır. Bir yandan uluslararası hukuka yalnızca bilimsel olarak yaklaşılmalıdır denilerek onun altında yatan maddi ilişkilerin üzeri örtülürken diğer yandan da bu durumun insan hakları ve demokrasi gibi değerler arkasına sığınarak meşrulaştırıldığı görülebilmektedir (Anghie , 2004; Kayaoğlu, 2010; Özdemir, 2011).

SONUÇ

Çalışmanın başında ifade edildiği gibi farklı kuramsal yaklaşımlardan bakan birçok düşünürün mutabık olduğu bir mesele vardır: “uygar uluslarca kabul edilen hukuk” (günümüz uluslararası hukuku) ve dünya siyaseti açık bir kriz hâlinindedir. Küresel fay hatlarında biriken enerjinin günden güne artması, hatta bazı faylarda şiddetli kırılmaların yaşanması bu krizi ivedi ve doğru bir şekilde çözümlenmemizi gerekli kılmaktadır. Ancak krizin de esas müsebbiplerinden olan Avrupa merkezci ideoloji krizi anlamamızın önüne geçmektedir. Uluslararası hukukun kaynakları sıralanırken yapılan (ve ilaveten Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 7. maddesinde yinelenen) “uygar biz - barbar geri kalanlar” ayrımı, Avrupa merkezci ideolojinin uluslararası hukuka sirayetini açık biçimde gözler önüne sermektedir. Kapitalizmin ortaya çıkması ve hâkimiyet kazanıp yayılmaya başlamasıyla beliren modern dönem boyunca (başlangıcından günümüze değin) ortaya konulan söylemler de bunu doğrulamakta ve desteklemektedirler.

Avrupa merkezci ideoloji de, kökenleri daha eski tarihlere değin sürülebilecek olmakla birlikte esasen bu modern dönemin ürünüdür. Sanayi Devrimleriyle birlikte önce Avrupalılar sonra da daha geniş anlamda Batılılar, “geri kalan” olarak algıladıkları ve tanımladıkları dünyanın geri kalanı üzerinde hemen her anlamda üstünlük tesis edebilme kudretine kavuşmuşlardır. Ancak bu hegemonyayı meşru kılabilmek, sürdürülebilmek ve yeniden üretebilmek için gerekli kavrayışa sahip olabilmek adına giriştikleri üstünlüklerinin nedenlerini açıklama faaliyetlerinde tartışmaya oldukça açık bir sosyal tarihsel kuram ortaya koymuşlardır.

Avrupa merkezci tünel tarihine göre, modern dönemde kavuşulan birçok yeniliğin kökeni, onlardan öncekileri ve çağdaşları olan “geri kalanları” dışarıda

bırakacak biçimde Antik Yunan ve Roma'da aranmıştır. Oysa bugün sahip olduğumuz şeylerinin çoğu insanlığın ortak mirasıdır. Bu miras havuzu kendinden önceki dönemlerden de beslenmekle birlikte büyük ölçüde kent devletlerinin ortaya çıktığı Tunç/Bronz Çağı'ndan itibaren oluşmaya başlamıştır. Yunanlılara ve Romalılara atfedilen birçok özellik, yenilik, buluş, kurum, yapı vb. Tunç Çağı'ndan itibaren başta Mısır, Bereketli Hilal ve İndus bölgeleri üzerinde yoğunlaşan Dünya Sistemi'nde mevcuttur. Bize kalan miras bu ortak Dünya Ağının içinde yaşayan insanlar tarafından karşılıklı etkileşim içerisinde inşa edilmiştir. Sonra bu Ağ, başlamasından önce yoğunluğunda azalma yaşanan bir dönemden sonra Demir Çağı'yla birlikte sürekli katlanan bir yoğunluk ve canlılık kazanarak günümüze değin uzanmıştır. Keza Avrupa merkezci tünelin Antikiteden sonraki durak noktası olan Ortaçağ kavramsallaştırması da Antikiteye ilişkin kurguya benzer biçimde dünya tarihinin bize sunduğu olgularla örtüşmemektedir. Roma'nın çöküşüyle birlikte yalnızca Batı Avrupa uzun sürecek karanlık bir döneme girmiştir. Oysa Avrasya'nın geri kalan bölgelerinde ya kesintisiz ya da kesintiye uğramakla birlikte çok daha hızlı toparlandığı için karanlığa mahkûm olmayan bir süreklilik vardır. Bu dönemde marjinalleşen ve gerileyen yalnızca Batı Avrupa'dır. O halde karanlık bir döneme isabet eden, onunla özdeşleşen "Ortaçağ" kavramını, insanlığın tümünü kapsar biçimde kullanmak bariz bir şekilde tarihsel olgularla örtüşmemektedir.

Avrupa merkezci tünel nihayetinde Haçlı Seferleri'ne, Rönesans'a, Coğrafi Keşiflere ve Aydınlanmaya uzanıp insanlığa ışık saçan modern dönemi başlatarak son bulmaktadır. Oysa tarihsel olgular bize yine Avrupa merkezci ideolojinin aktardıklarının aksini göstermektedir. Anılan dönemlerin hiçbirisiyle Batı, "geri kalanlar" karşısında öne geçmemiştir. Onlara üstünlük kurmak bir yana, ancak onların süreklilik arz eden ileri seviyelerine tedricen yaklaşmaya başlayabilmiştir. Dönemin Avrupa'ya komşu olan Avrasya merkezlerinden Bizans ve İslam Dünyasıyla Haçlı Seferleri vb. sayesinde girdikleri yoğun etkileşim sayesinde öncelikle Güney Avrupa bir toparlanma sürecine girmiştir. Akabinde Avrupa'nın güneyinde İtalyan Rönesans'ı ve Coğrafi Keşifleri

doğuracak gelişmeler yaşanmıştır (ancak bu dönemlerin hiçbirinde ne Venedik'in ne Ceneviz'in ne de İberyalıların dünya üzerinde hegemonya tesis etmesi gibi bir durum söz konusu değildir). Sonra da benzer şekilde Kuzey Avrupalılar Güneyliler ile girdikleri etkileşim sonucunda çeşitli canlanmalar yaşamaya başlamışlardır. Önce Güney'le ticari, askeri, siyasal, hukuki vb. ilişkilere girmişler sonra da onların izinden Dünya Sistemi'nin kalanına açılmışlardır (ancak aynı şekilde bu dönemde de Dünya üzerinde ne Hollanda ne Fransa ne İngiltere hegemonyası gibi bir durum söz konusu değildir). Batılılar bu dönemde yalnızca marjinal konularından kurtulabilmiş ve mevcut gelişmiş merkezlere bir nebze yaklaşabilmişlerdir.

Devletlerarası hukukun tarihi söz konusu olduğunda da Avrupa merkezci tünelin aksine ortaya konan alternatif dünya sistemi tarihiyle paralellikler gözlemlenebilmektedir. Savaş, barış, ticaret, diplomasi vb. birçok devletlerarası meseleler Tunç Çağı'nda belirginleşen kent devletlerin varlıklarının ve ilişkilerinin süreklilik kazanması ve sonra İmparatorlukların kurulmaya başlanmasıyla birlikte devamlılık arz eden bir mahiyete bürünmüşlerdir. Yunanlılar, Romalılar veya Ortaçağ Avrupa'sında yaşayanlar devletlerarası ilişkiler bakımından da ayrıksı bir konuma sahip değillerdir. Haliyle Rönesans'a, Coğrafi Keşiflere ve erken modern döneme gelindiğinde de bu durum değişmemiştir. Modern uluslararası hukukun temelleri Rönesans veya Coğrafi Keşifler ya da Vestfalya Avrupa'sında atılmamıştır. Halihazırda zaten diğer bütün alanlarda olduğu gibi devletlerarası hukuk alanında da Dünya Sistemi'nin marjinal Avrupa dışındaki süreklilik içeren bölgelerinde devletlerarası hukuk alanında da birikim devam etmiştir. Bizans'ta, İslam Dünyası'nda ve Doğu Asya'da birçok ileri düzey devletlerarası hukuk kurum ve konseptleri gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla diğer bütün şeyler gibi devletlerarası hukuk da insanlığın ortak mirasının bir ürünüdür.

Devletlerarası hukukun tarihi ele alınırken üzerinde durmadan geçilmemesi gereken bir diğer konu ise, devletlerarası hukuku daha iyi kavramak ve dolayısıyla günümüzde yaşanan uluslararası hukuk sorunlarını anlayabilmek ve belki de çözüm üretebilmek için yapmamız gereken ayrımları göz ardı ederek devletlerarası hukukun geçmişini tarihsizleştirmemiz gerekliliğidir. Nitekim kapitalist dönemin başlamasıyla birlikte devletlerarası hukuk, değişen maddi koşullarla karşılıklı etkileşim içerisinde dönüşerek ulus devletler arasında uygulanan devletlerarası hukuk biçimini, yani uluslararası hukuk biçimini almıştır.

Uluslararası hukukun varlığı ulusların ve ulus devletlerin varlığını gerekli kılmaktadır. Uluslar ve ulus devletler ise daha öncesinde (erken modern dönemde veya Rönesans sonrasında) değil ancak Sanayi Devrimleri sonrasında (kapitalist/modern dönemde) ortaya çıkmışlardır. Hatta bugünkü mahiyetini kazanmaları, sanayi devrimini doğuran buharlı makinelerin geliştirilmesinden yaklaşık 100 yıl kadar sonrasını bulmuştur. Zira ulus devletler salt metafizik kurgular değillerdir. Diğer devlet biçimlerinden farklı olarak ulus devletin çeşitli maddi var oluş koşulları vardır. Ulusal sınırlar içerisinde anlık iletişim ve ulaşım imkânlarına dayalı, yoğunlaşmış bürokratik kontrol mekanizmaları; yaygın kitlesel eğitim ve bununla gelen yüksek okuryazarlıkla mümkün olan toplumsal yeniden üretim; üretim biçimlerindeki dönüşümle (kapitalizme geçişle) birlikte ortaya çıkan yeni sınıflar; yüksek şehirleşme oranları vb. bu koşullara örnek olarak sayılabilirler. Ancak bu koşulların hiçbiri Avrupa merkezci tünel tarihinin bize sunduğunun aksine henüz Sanayi Devrimleri (kapitalizm) öncesi Avrupa'sında mevcut değillerdir. Haliyle uluslararası hukuk da öyledir, yani modern dönemin bir olgusudur.

Ayrıca modern dönem ürünü olan uluslararası hukukun günümüze uzanan gelişiminde hâkim pozitivist anlatıların sunduğu gibi uzun vadede hep iyiye giden bir gelişim çizgisi görülememektedir. Elde ettikleri endüstriyel avantajlar

sayesinde Avrupalılar dünyaya hükmetme kabiliyetine kavuşmuşlardır. Bunun neticesinde dünyanın büyük bölümünü işgal etmişler, geride kalan dar coğrafyalarda ise hukuku da araç olarak kullanarak fiili hâkimiyet tesis etmişlerdir. Uluslararası hukuku da bu anlamda ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmeye ve kullanmaya gayret etmişlerdir. Ardından Dünya Savaşları öncesi Batı hegemonyasının biçiminin Dünya Savaşları sonrası dönüşümüyle paralel olarak ve bu dönüşümden etkilenen fakat aynı zamanda onu da etkileyen en başat unsurlardan biri olan uluslararası hukuk da yeni bir form kazanmıştır. Günümüzde de -şayet aşılamazsa- uluslararası hukukun bu yeni formu büyük bir kriz halindedir. Gerek “geri kalanları” dışarıda bırakan ve yalnızca Batılıların geçmişine doğru uzanan tarih ve dolayısıyla uluslararası hukukun tarihi, gerekse kurulduğu günden bu yana gittikçe bilimselleşme eğiliminde olduğu iddiası taşıyarak; insan hakları, demokratik rejimler, serbest piyasalar ve hukuk devletleri gibi tartışmaya oldukça açık konseptler üzerinde yükselen ve günden güne daha yüksek sesle sorgulanır hâle gelen uluslararası hukuk kavrayışı (uygar uluslarca kabul edilmiş hukuk), günümüz sorunlarını anlamamıza engel olduğu gibi ciddi ölçüde bu sorunların varlık ve çözümsüzlük sebebidir de. Haliyle diğer pek çok şey gibi uluslararası hukuku Avrupa merkezci ideolojiden kurtarmanın gerekliliği ile bu gerekliliğin aciliyeti ve önemi açık bir şekilde görülebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Allain, J., (2023). Ortaçağ Boyunca Kültürleşme: İslam Devletler Hukuku ve Uluslararası Hukuktaki Yeri. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (P. Tuştaş, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 533-554.
- Amin, S., (2018). *Avrupa-merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (M. Sert, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Anghie , A., (2004). *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. New York: Cambridge University Press.
- Anievas, A. ve Nişancıoğlu, K., (2020). *Batı'nın Egemenliği Nasıl Kuruldu: Kapitalizmin Jeopolitik Kökenleri*. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul : Yordam Kitap.
- Baylis, J., Smith, S. ve Owens, P., (2021). *Küreselleşen Dünya Siyaseti: Uluslararası İlişkilere Giriş*. (H. B. Yalçın, H. Alptekin, V. Uzundağ, M. S. Akgönül ve E. Baltacı, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Benton, T. ve Craib, I., (2018). *Sosyal Bilim Felsefesi*. (Ü. Tatlıcan ve B. Binay, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bernal, M., (1998). *Kara Atena*. (Ö. Buze, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Blaut, J. M., (2000). *Eight Eurocentric Historians*. United States of America: The Guilford Press.
- Blaut, J. M., (2012). *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih*. (S. Behçet, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Brzezinski, Z., (2010). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. (Y. Türedi, Çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Buharin, N., 1975. *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*. (Ş. Barlas, Çev.) İstanbul: Özgün Yayınları.

- Butler, W. E., (2023). Dönemlere Ayırma ve Uluslararası Hukuk. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (G. Ergün, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 481-505.
- Capps, P., (2023). Doğal Hukuk ve Milletler Hukuku. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (P. Tuştaş, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 115-167.
- Curtin, P. D., (2021). *Dünya Tarihinde Ticaret*. (Ş. Bıyıklı) İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirli, A. ve Özdemir, A. M., (2019). Uluslararası Hukuku Dönemselleştirmek: Pozitivist Söylem ve Ötesi. *Uluslararası İlişkiler*, 16(63), s. 51-67.
- Ekholm, K. ve Friedman, J., (2003). Eski Dünya Sistemlerinde "Sermaye" Emperyalizmi ve Sömürü. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 139-174.
- Findlay, R. ve O'Rourke, K. H., (2019). *Güç ve Refah*. (A. Ataseven, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Frank, A. G., (2003). İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 379-410.
- Frank, A. G., (2010). *Yeniden Doğu: Asya Çağında Küresel Ekonomi*. (K. Kurtul, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Frank, A. G. ve Gills, B. K., (2003). 5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 41-138.
- Frankopan, P., (2018). *İpek Yolu: Alternatif Dünya Tarihi*. (M. Gülmen, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- Gills, B. K., (2003). Dünya Sisteminde Hegemonik Geçişler. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 235-282.

- Gills, B. K. ve Frank, A. G., (2003a). Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler: MÖ 1700-MS 1700. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 283-378.
- Gills, B. K. ve Frank, A. G., (2003b). Kümülatif Birikim. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 175-234.
- Goody, J., (2012). *Tarih Hırsızlığı*. (G.Ç. Güven, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goody, J., (2022). *Batıdaki Doğu*. (B.M. Angılı ve İ.M. Bezgin, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Goody, J., (2023). *Rönesanslar*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heywood, A., (2019a). *Siyaset*. (F. Bakırcı, Çev.) Ankara: Felix Kitap.
- Heywood, A., (2019b). *Küresel Siyaset*. (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.) Ankara: Felix Kitap.
- Hobsbawm, E., (1999). *İmparatorluk Çağı: 1875-1914*. (V. Aslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Hobsbawm, E., (2003a). *Devrim Çağı: 1789-1848*. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E., (2003b). *Sermaye Çağı: 1848-1875*. (B. S. Şener, Çev.) Ankara : Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobson, J. M., (2019). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. (E. Ermert, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobson, J. M., (2023). *Avrupa Merkezli Dünya Siyaseti Anlayışı: Batı Uluslararası Teorisi, 1760-2010*. (N. Şen, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Hodgson, M. G. S., (2020). *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*. (A. Kanlıdere ve A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Vadi Yayınları.
- Huntington, S. P., (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (M. Turhan ve Y. Z. C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Kayaoğlu, T., (2010). *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*. New York: Cambridge University Press.
- Kissinger, H., (2016). *Dünya Düzeni*. (S. S. Gül, Çev.) İstanbul: Boyner Yayınları.
- Lesaffer, R., (2023). Klasik Milletlerarası Hukuk. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (S. Hoş, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 555-610.
- Lenin, V.İ., (2009). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (C. Süreya, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Lev, A., (2023). On Dokuzuncu Yüzyılda Uluslararası Hukukun Dönüşümü. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (C. Birdal, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 197-246.
- Luxemburg, R., 1984. *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*. (N. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Marks, R. B., 2022. *Modern Dünyanın Kökenleri: 15. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Dünyanın Küresel ve Ekolojik Tarihi*. (U. D. Tümkeya, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- McNeill, W. H., (2002). *Dünya Tarihi*. (A. Şenel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- McNeill, W. H. ve McNeill, J. R., (2023). *Kısa Dünya Tarihi*. (M. M. Özeren, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.

- Orakhelashvili, A., (2023a). Kökenler, Kayıtlar ve Anlatılar: Uluslararası Hukuk Tarihinin Kullanımları ve Kötüye Kullanımları. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (M. E. Toydemir, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 506-532.
- Orakhelashvili, A., (2023b). Teorinin ve Tarihin Önemi: Uluslararası Hukukun Temeli ve Kökenleri. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (P. Tuştaş, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, pp. 19-48.
- Orakhelashvili, A., (2023c). Uluslararası Hukuk, Uluslararası Siyaset ve İdeoloji. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (G. Ergün, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 411-480.
- Osterhammel, J., (2022). *Dönüşen Dünya: Küresel 19. Yüzyıl Tarihi*. (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar.
- Özdemir, A. M., (2011). *Güç Buyruk Düzen*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, A. M., (2014). Kolektif Emperyalizm. içinde, *Kolektif Emperyalizm: Mağribten Maşrika Dönüşümün Ekonomi Politikası*. Ankara : İmge Kitabevi Yayıncılık, s. 29-163.
- Özdemir, A. M. ve diğerleri, (2022). *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Pomeranz, K., (2024). *Büyük Ayrışma: Çin, Avrupa ve Modern Dünya Ekonomisinin Oluşumu*. (R. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Kutadgu Yayınları.
- Pritchard, D., (2022). *Bilgi Felsefesi Nedir?*. (H. Y. Başdemir, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Shaw, M. N., (2018). *Uluslararası Hukuk*. (Y. Acer, İ. Kaya, M. T. Demirtepe ve G. E. Şimşek, Çev.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Sune, E., (2013). Devlet Biçiminin Yeniden Düzenlenmesinin Aracı Olarak Uluslararası Hukuk: Libya Örneği. içinde, *Emperyalizmin Hayaletleri: Küresel Düzenlemenin Bugünü*. Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık, s. 101-120.

Wiffels, A., (2023). Erken Modern Dönemde Uluslararası Hukuk Çalışmaları. içinde, *Uluslararası Hukuk: Teori ve Tarih*. (E. Uzun, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık, s. 49-114.

Wilkinson, D., (2003). Uygarlıklar, Çekirdekler, Dünya Ekonomileri ve Ekümenler. içinde, *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Yıllık mı, Beş Bin Yıllık mı?*. (E. Soğancılar, Çev.) Ankara : İmge Kitabevi Yayınları, s. 411-456.

EK1 ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Dokuman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 22/10/2024

Tez Başlığı: Uygur Uluslarca Kabul Edilmiş Haliyle Hukukun Genel Prensipleri: Avrupa Merkezci Uluslararası Hukuk

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 109 sayfalık kısmına ilişkin, 21/10/2024 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %3'tür.

Uygulanan filtrelemeler*:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç
- Alıntılar dâhil
- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ahmet Baha ŞARMAN

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Ahmet Baha ŞARMAN
	Öğrenci No	N21132389
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Dokuman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF PUBLIC LAW

Date: 22/10/2024

Thesis Title (In English): General Principles of Law as Accepted by Civilized Nations: Eurocentric International Law

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 21/10/2024 for the total of 109. pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Ahmet Baha ŞARMAN

Student Information	Name-Surname	Ahmet Baha ŞARMAN
	Student Number	N21132389
	Department	Public Law
	Programme	Master's Degree With Thesis

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding refence, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu Ethics Board Form for Master's Thesis	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 22/10/2024

Tez Başlığı (Türkçe): Uygur Uluslarca Kabul Edilmiş Haliyle Hukukun Genel Prensipleri: Avrupa Merkezci Uluslararası Hukuk

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Ahmet Baha
ŞARMAN

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Ahmet Baha ŞARMAN
	Öğrenci No	N21132389
	Enstitü Anabilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF PUBLIC LAW

Date: 22/10/2024

Thesis Title (In English): General Principles of Law as Accepted by Civilized Nations: Eurocentric International Law

My thesis work with the title given above:

- Does not perform experimentation on people or animals.
- Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
- Does not involve any interference of the body's integrity.
- Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
- Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Ahmet Baha ŞARMAN

Student Information	Name-Surname	Ahmet Baha ŞARMAN
	Student Number	N21132389
	Department	Public Law
	Programme	Master's Degree With Thesis

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR

